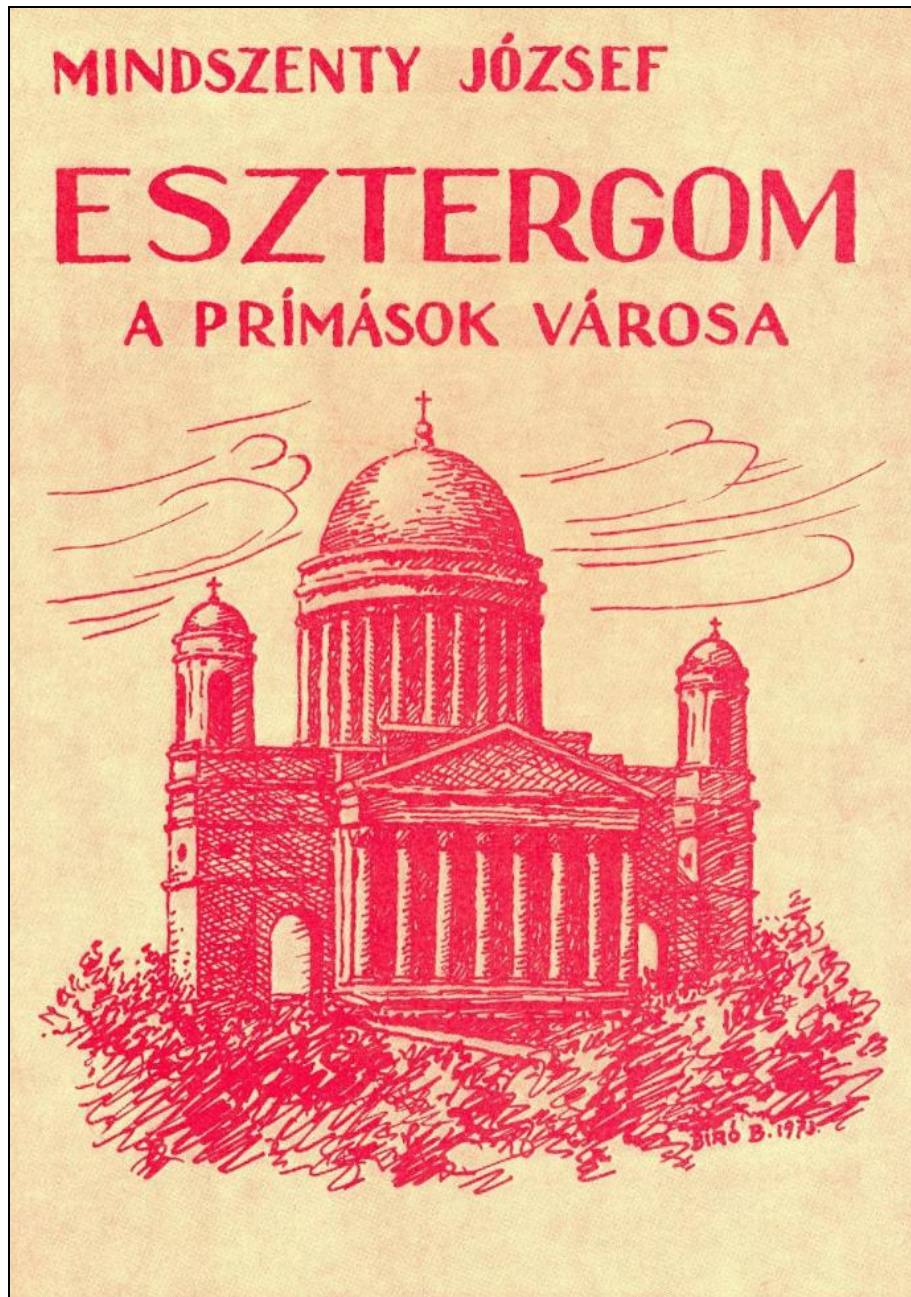


Mindszenty József

Esztergom, a prímások városa

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.



Impresszum

Mindszenty József
Esztergom, a primások városa

Mindszenty József
esztergomi érsek, bíboros-primás
kéziratából vett szemelvények

Sajtó alá rendezte
Bíró Béla

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv először Bécsben jelent meg, 1973-ban, majd Budapesten, a Mindszenty Alapítvány kiadásában az ISBN 963 04 8052 2 azonosítóval. Az elektronikus kiadás a Mindszenty Alapítvány engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a Mindszenty Alapítványé.

A könyvet Staudinger Jánosné vitte számítógépbe.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék.....	3
Mottó.....	4
Az Olvasóhoz.....	5
A magyar primások ezeréves városa.....	7
Közjogi és vallási jelentősége.....	7
A történelem városa.....	11
A magyar művelődés forrása.....	13
A középkori Esztergom a jólét városa.....	18
Hősök és szentek földje.....	19
Primások az egyház és nemzet szolgálatában.....	23
A székesegyházi főkapitán.....	47
A Főkapitán kiemelkedő tagjai.....	47
Esztergom jelene.....	51
Felhasznált irodalom.....	65
Képek.....	67
Magyarországi Mindszenty Alapítvány.....	91

Mottó

Elődeim közül senki sem állott ennyire eszközök híjával, mint én. Annyi célzatosan megszőtt, százszor megcáfolt, konokul tovább hirdetett valótlanság nem tajtékzott mind a hetvennyolc elődöm körül, mint körülöttem.

Állok Istenért, Egyházért, Hazáért, mert ezt a kötelességet rója rám a nagyvilágon legárvább népem történelmi szolgálata. Nemzetem szenvedése mellett a magam sorsa nem fontos.

(Mindszenty Okmánytár III. 265. o.)

Az Olvasóhoz

Történelmünk nagy eseményeinek színhelyeit, szülőházánk múltjának emlékeivel telt régi városainkat az új felfedezés örömeivel egyre fokozódó mértékben keresik fel a hazai és külföldi látogatók. Lázás ismeretvágyukban mind jobban bele kívánnak hatolni nemzetünk múltjába, nézik-bámulják a műemlékeket, de a néma alkotások a maguk teljességében és szépségében csak azoknak tárulnak fel, akik ismerik keletkezésük korának politikai, gazdasági és társadalmi adottságait, az alkotók és megbízók nevét, küzdelmeit.

Esztergom első helyen áll a nagy magyar múltat hirdető történelmi városok sorában. Legújabbban különböző kiadványok igyekeznek tájékoztatást nyújtani a hiteles és megbízható adatokra vágyó olvasónak a nemes patinájú ősi város múltjáról, illusztrációkkal és részletesen. Ezek a kiadványok azonban, teljességre törekvő voltuk ellenére is, szembetűnően hiányosak. Elhallgatják ugyanis azt, amit minden magyar olvasó tud: hogy Esztergom egy évezred óta a magyar érsek-primások székhelye s mint olyan, a magyar nemzet történelmének és a magyar nép sorsának egyik fő-irányító tényezője. Említik a királyokat, de elfeledkeznek a királyokat koronázó primásokról, az esztergomi érsekekről.

Róluk és működésükről ezt írja századunk elejének hercegprimása, Vaszary Kolos: „A primások szolgálták a hazát, kiváló elméjükkel, törvényhozási tehetségükkel, gazdasági ügyek nagyvonalú intézésével, a magyar érdekek védelmével.”

Minderről hallgatnak a mai kiadványok. Ez a hiányosság nemcsak szembetűnő, hanem téves következtetéseket is vonhat maga után az olvasóban. Ezt állapította meg beszélgetéseink során Mindszenty József bíboros-primásunk is. Ő ugyanis készülő többkötetes nagy történelmi művének művészettörténeti vonatkozásaihoz munkatársul hívott meg s a munka során gyakran esett szó Esztergomról is. De nemcsak életrajzban, hanem maradandóbb formában is.

Bíboros primásunk, mint esztergomi érsek, tehát mint a valóság legilletékesebb ismerője és a hazai történelem magas tudományos felkészültségű kutatója, hosszú évek során végzett munkájának eredményeit írásban is összefoglalta és a gazdag kéziratos anyagot nekem is megmutatta. Ennek a rendkívül becses, egész sor eddig ismeretlen adatot feltáró kéziratnak átlapozása keltette fel bennem azt a gondolatot, hogy a néma íveken rejtőző, nagybecsű anyagnak Esztergomra vonatkozó részét – egyetemes magyar jelentőségére, időszerűségére és hézagpótló voltára való tekintettel – nyilvánosan is meg kell szólaltatni.

A szemelvények közreadásának terve nem bennem született meg, hanem már előbb megfogant magának a Bíborosnak a lelkében s Ő vetette fel a nyomdai kiadás gondolatát, amely így már kész talajra lelt bennem.

Az említett nagy történelmi műből az esztergomi vonatkozású szemelvények kiválogatására és sajtó alá rendezésére engem kért meg Bíborosunk. Örömmel vállaltam a megtisztelő megbízást és a kéziratból összeállítottam ezt a könyvet, mint szemelvények gyűjteményét. Rendezésénél alapvetően kezdettől végig az volt, hogy a szövegben minden szó az Ő szava legyen, mert minden betoldás vagy változtatás megmásítaná az eredeti szöveg tömörségét és egyéni szépségét. Az Ő jegyzetein tehát semmit sem változtattam, csak a könnyebb áttekinthetőség érdekében osztottam fel az anyagot fejezetekre.

Így éri el a szemelvények kiadása fő-célját: a magyar olvasók tárgyilagos és minden részletre kiterjedő tájékoztatását. Elmondja azt, amit a mai kiadványok elhallgatnak: Esztergom primásainak, mint az ország államférfiainak, diplomatáinak és hadvezéreinek szerepét és helytállását a magyar történelem viharos korszakaiban, sorsuk vállalását, még ha az börtönt, vagyonfosztást vagy halált jelentett is. Felsorolja Esztergom 78 primását, az elsőtől a maga személyéig, emléket állít nekik és tetteiknek, szenvedélymentesen és tárgyilagosan. Nem törekszik teljességre, az nem is lehet ennek a szemelvényes könyvnek a célja, de avatott tollal

adja az egyes korok összképét, közel hozza az olvasóhoz Esztergom változóan fényes és gyászos napjait. Hangnemének mérsékletét megtartja ott is, ahol saját huszonhárom éves fogsága és az Egyház mai helyzete folytán joggal használhatna szenvedélyesebb szavakat is. Nem vádol, hanem hiteles történelmet ad, az olvasóra bízva az állásfoglalást.

Ebben a tudatban teszem közzé, általam rendezve, de változtatás nélkül, Mindszenty bíboros primásunknak történelmi művéből az Esztergomra vonatkozó szemelvényeket.

Bécs, 1973. november hó.

Bíró Béla

A magyar primások ezeréves városa

„Ha majd tündérmese-film számára keresnek keretet, azt ajánlom, hogy az esztergomi Bazilika előtt nyíló tájképet válasszák. Ahogyan ott a Duna túloldalán szeliden összehajolnak a hegyek és a Duna átfonódik köztük, mint egy ezüst szalag, ennél szebb képet aligha láttam még.” Így nyilatkozott Miss Jennie Lee, Nagybritannia közoktatásügyi minisztere 1967-ben, magyarországi látogatása alkalmából.

Valóban, Esztergom természeti szépsége, korábbi és későbbi katonai jelentősége, központi fekvése a nagy Duna mentén, a Dunántúl, Felvidék és Alföld találkozására, Nyugathoz közelsége, valamint történelemelőtti, római és középkori múltja mind hozzájárult immár ezeréves vallási, nemzeti küldetéséhez. Az ősök az ország gyöngyeként emlegetik.

A geológia, archeológia, hadászat, történelem, művészet, irodalom, hagiographia kutató tudományok pislogó fáklyájával közelíthetünk földalatti, eltemetett és földfeletti világához. A múlt emlékei magukban is szólnak, de a történelmi, főként a keresztény magyar Esztergom lelkének igazi megszólaltatója, dantei útmutatója számunkra Prohászka Ottokár. Ő Esztergomban, mint egyetlen pontban találja meg a magyar kereszténység és ország tiszta lángú fókuszát, sűrített történelme egészét, a város messzire táguló földjén és a földalatti városban. Nagy múlt és temető, amelyben a régi kövek beszélnek, csak legyen, aki értse nyelvüket.

Az ő korának és a múltnak Esztergoma: a papnövelde és rk. tanítóképző két vállán a Bazilika. Erre messze tájak tekintenek fel és nagy harangjának szava elnyomja a Garam hídjánál elrobogó gyorsvonat zörgését. A keresztények és honfiak mágnese. Az idegenbe szakadtaknak és elszakítottaknak a haza képe és víziója. Imádkozásra indít.

De beszédes a múltra épülő, múltból élő – bár mostoha – jelen is.

Közjogi és vallási jelentősége

Vannak a magyar földnek híres városai, mint Kecskemét, Debrecen, vagy kincses Kolozsvár és egyéb történelmi helyei, de azok viszonylag tegnapiak és nem teljes reprezentánsai a magyar lelkiségnek és történelemnek, még ha Szeged, Miskolc is a nevük, vagy akár Pozsony, a török idők fő- és kormányzó városa, vagy a Nagyságos fejedelemé, Kassa, vagy az Anjou főváros, Temesvár. Régibb egyházi alapítású város is van Esztergomnál, mint pl. Veszprém, mely egyben még a Királyasszony városa is. Székesfehérvár, a korábbi székesfőváros; ott ül törvényt a király a Szent Király ősi ünnepén nemzetének; oda is temetkezik nem egy király és Szent Imre herceg trónörökös.

Géza azonban Esztergomban lakott és fia, István itt született, itt keresztelkedett, vele itt indul útjára a magyar államiság; itt uralkodik, itt kötötte házasságát Gizella bajor hercegnővel, a Várhegyen koronázták meg (1000-ben) a hagyomány szerint a lengyel fejedelemnek szánt, de II. Szilveszter pápa által, eligazító álomlátás után, neki küldött Szentkoronával. A Várhegy déli szögletén építtetett magának nagyszerű királyi palotát. Ennek folytatása (1010 körül) a király és a nemzet térítője, Szent Adalbert vértanú püspök tiszteletére épített négyszögletes, háromhajós, román, de gótikus stílusban átépített főszékesegyház. Észak felől összhangzatos szépséggel csatlakozott ezekhez az érseki palota.

A nagy király eme élettényei döntők voltak az új főváros fejlődésében. Bár Székesfehérvár az első szent királynak pihenőhelye is, Fehérvár jelentősége halványul az új főváros mellett. Annál inkább, mivel nem püspöke, hanem csak prépostja van, nem lévén egyházmegyei székhely. Azután nem egy király Esztergomban születik, uralkodik. Itt és a közeli Dömösön él I. Béla király. Itt is hal meg szerencsétlenül. II. Vak Béla 1137-ben

országgyűlést tart Esztergomban. III. Béla fényes uralkodása ide fűződik; vasárnapokon a nagy tölgy alatt ül és lát törvényt Esztergom Királyvárosában, Királyszállásán.

A romokból újjáépítő, második honfoglaló IV. Béla jóideig itt uralkodik. A tatárjárás tanulságaiból kiindulva, biztonságosabb helyet keresve, 1249-ben megépíti a budai várat. Az érseknek ajándékozta esztergomi várhegyi palotáját. Ám hamvai (1270) Lascaris Mária királynéval és Béla fiúkkal itt pihennek, ugyancsak atyjáé, II. Endréé is. Ha több Árpádházi királyunk itt-tartózkodásáról – az idők mostohaságából – esetleg nem volna is adatunk, Esztergom 972 (?) – 1249 közt az ország fő- és székvárosa, fejedelmi, majd Királyváros, Királyszállás, a magyar imperium szíve és emellett lelki központja. Ez utóbbi legalább 999- től, az első érsek, Anastasius hivatalba lépésétől.

Ez volt Esztergom és az ország közel háromévszázados, összefüggő fényes korszaka: európai élet, művelődés és hatalmi súly. Esztergom adja a törvényt erkölcsi és világi vonalon; építészetével, művészetével a fejlődésnek irányt szab. A magyar kereskedelem, ipar középpontja, a fizetési eszközt, a pénzt itt verik. III. Béla alatt Európa leggazdagabb országai közt van Magyarország; fővárosa, Esztergom pedig 10.000 lakosával Európa nagyvárosai közt szerepel a középkor végén. Buda Zsigmond alatt (1387-1437) 22.000 lakosú; Bécs városát csak 1137-ben említik először civitasként. A kül- és belföldről építők, művészek, tudósok, költők, másolók rajzanak ide és hosszabb-rövidebb időre vagy állandóan megletelepednek.

Esztergom annak a középkori teokratikus alkotmánynak, keresztény államgodolatnak a legfinomabb és emberileg tökéletes jelentkezése, amelynek történelmi vonalon, világviszonylatban mása a pápa és császár, a nap és hold keresztény kettőssége; kinyilatkoztatási mintája pedig az Ó-szövetség választott népének teokratikus államszervezete. Esztergom magyar Sion, Dáviddal és Szádokkal. A gondolat magyar,

esztergomi megtestesítője a király és az érsek. A koronás uralkodó, mint apostoli király nevezi ki az érseket, Róma megerősíti, adja az egyházi hatalmat. A primás koronázza a királyt a dicső, az első Szent Király fejét érintő Szentkoronával. Ettől a tényről és pillanattól – legyen bár öröklő vagy választott – lesz királya, feje, vezére a nemzetnek. A koronázásnak közjogi jelentősége van II. Endre király óta. A Szentkorona személyisége, misztériuma az állami szervezet talpköve, kiindulási alapja. Minden jognak, hatalomnak forrása. Az egész nemzet, a koronás király és népe, a Szentkorona teste. Forrása a törvénynek és jogszolgáltatásnak. A közhatalmi jogok a királyt és nemzetet egyesítő és megtestesítő Szentkoronától erednek. A szuverenitás a Szentkoronáé. Az állampolgárok minden különbségtétel nélkül a Szentkorona tagjai.

Az esztergomi érsek első lett a közjogi méltóságok közt. A király távollétében ő vitte nem egyszer az országkormányzást. Királyi helytartó. Országos ügyekben a király kikérte tanácsát. Így van ez a tatárjárás után az ország helyreállításában is. Ennek intézői IV. Béla és Vancha bíboros érsek. Bánfy Lukács érsek a nemzet jogai érdekében a király elé vezeti az egész püspöki kart. Jób érsek szembehelyezkedik Imre királlyal a nemzet oldalán. Az Aranybulla főszövegezője a nemzet részéről a kemény Róbert érsek. A beregi esküt az Aranybulla megtartására Esztergomban újítja meg II. Endre király. Lodomér érsek országos érdekből szembehelyezkedik IV. vagy Kun Lászlóval, Kanizsai János Zsigmonddal, Vitéz János rokonával és neveltjével, Mátyással, Lippay és Széchenyi I. Lipóttal, gróf Batthyány József II. Józseffel, Scitovszky Ferenc Józseffel.

A magyar birodalomban első ember a király, a második az érsek, illetőleg később a primás, a „nemzeti intézmények egyik fődíszje és támasza”. Az esztergomi érsek személyéhez kötött primási méltóság, mint a magyar egyházi szervezet záróköve, az egyetlen állás hazánkban, amelyben egyházi és polgári rang egyesül. Közjogi állását elismerték akkor is, amikor csak a nem-többségnek volt egyházi feje; értékelték azt legújabbban is a magyarság

kétharmadnál nagyobb többségét adó katolikusok és a nem-katolikus keresztények. Közjogi téren a nemzeti egység reprezentánsa.

Idő múltán választott nádora volt az országnak. Így jelentkezett a két közjogi méltóság elsőbbségének a kérdése. Ez a két jóbarát és munkatárs, Pázmány és gr. Esterházy Miklós idejében jött felszínre. Pázmány megvédte állása elsőbbségét, mint ahogyan kétségtelen Esztergom koronázó joga Kalocsával szemben. A felelős kormány kinevezésével nem töltötték be a nádorságot. Azóta két koronázás volt: 1867-ben és 1916-ban. 1867-ben gr. Andrássy Gyula miniszterelnököt nádorhelyettesé választotta az országgyűlés és így igényelte 1916-ban a református gr. Tisza István miniszterelnök is. Csernoch János hercegrímás, aki különben is rátermett az áthidalásokra, véleménye dönti el a nehéz kérdést: a koronázás közjogi aktus, a primás és a nádorhelyettes miniszterelnök koronáz.

Az érsek, a középkorban a primás, Keresztély Ágost után pedig a hercegrímás a király főtanácsadója. Hogy ki legyen az új miniszterelnök, ennek megtárgyalására I. Ferenc József a kihallgatásra meghívottak közt elsőnek fogadta a hercegrímást. Ez 1867-1915 közt és utána szakadatlanul így volt a királyság idejében. Mátyás király az állami fórummal szemben a mentességet adja meg a primásnak. Nem köteles személyében esküt tenni, csak embere által.

Az esztergomi érsek a királyi tanácsban megelőzte az országbárókat, ami államjogi elsőbbségre utal. Ugyancsak az ő kiváltságai közé tartozott a királykoronázás, ami szertartásban egyházi, viszont hatásaiban államhatalmi jellegű volt. Találunk ugyan példát, amikor más főpapunk is koronázott. Ezt Esztergom nem hagyta panaszszó nélkül.

Rendes körülmények közt csak azt lehetett törvényes magyar királynak tekinteni, akit az esztergomi érsek kent fel és tette fejére a koronát. Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet, Magyarország választott királyát Alvinczy Péter református lelkész akarta koronázni. Maga Bethlen intette le: „Te nem vagy esztergomi érsek!”

Meszlényi is megállapítja a primások kiváltságairól és az ezekkel együttjáró terheiről összefoglalóan a következőket:

A társadalmi fejlődés folyamán, az országbárókból kialakult a zászlósurak rendje. A sor élén itt is ő állt s csak utána következtek a többi egyháznagyok, majd a világi rendek. Gyarapodott rangban, kiváltságokban s ezek arányában a terhekben. Lehet, hogy már korábban, de III. Béla idején biztos, hogy ráhárult a *pisetariusi* tisztség, vagyis a nemes érsek, ilyen bányák, pénzverdék felügyeleti joga. Honvédelemi kötelezettségei révén, volt önálló katonasága, *bandériuma* s ezt hosszú időn át személyesen vezette a honvédelmi harcba. A megbecsülés és bizalom egyik-másik uralkodó részéről oly nagy fokban nyilatkozott meg iránta, hogy távollétében őt kérte fel helyettesének. Ez történt pl. II. Andrásnál, amikor 1217-ben a magyar hadakat a Szentföldre vezette.

A meghittebb kapcsolat egyik-másik érsekünket mégsem tartotta vissza, hogy szükség esetén szokatlan keménységgel fel ne lépjenek királyaikkal szemben. Ismét csak II. Andrást kell idéznünk, aki telve volt jószándékkal, de elég akarattalan ahhoz, hogy a különféle visszaéléseknek, így a köznyomor terjengésének gátat tudott volna emelni. A jobbérzésűek nyomására kénytelen volt kiadni (1222) az Aranybullát. De mi haszna volt, mikor a nép harácsolói, az oligarchák és izmaeliták, mit sem törődve rendelkezéseivel, tovább folytatták nyomasztó politikájukat. A feddhetetlen jellemű Róbert érsek sokáig várt, de azután türelmét veszítve, 1232-ben interdiktum alá vetette az országot. Íme, ide vezetett a király tehetetlensége s a vezető rétegek fékezhetetlen önzése és kapzsisága.

A hatalom és tekintély újabb jelének vehető, hogy az arra érdemeseknek szabadon adományozhattak egyháznemességet. Három nemesavató helyről van tudomásunk, mégpedig a pozsony megyei *Vajkáról*, a komáromi *Érseklérről* s a barsi *Verebélyről*. Ezek egyikén, vagy másikon avatták nemesekké, másként *praedialistákká* azokat a vitézeket, akik a háborúkban kitüntették magukat. S jellemző, hogy ez az intézmény azután is megmaradt, amikor a főpapi bandériumok már beolvadtak a királyi hadseregbe. . .

Történelmünk szomorúbb periódusaiban a magyarság úgy tekintett Esztergom felé, mint ahonnan leginkább remélhette, hogy lesz még egyszer ünnep e világon! Primás urairól tudta, hogy kiváltságos állásuk megnyitja előttük a bécsi Hofburg ajtait. Simább, vagy alkalomszerűleg pattogóbb hangon szóvá tehetik a törvényszegéseket s emiatt túl nagy veszély nem fenyegeti őket. Az sem volt titok, hogy sorskérdésekben az egyes uralkodók elsősorban az ő véleményükre voltak kíváncsiak. Ezért sokszor meg kellett tenniük az utat Esztergom és Bécs, vagy Budapest között, hogy ellentéteket simítsanak s az időközi viharoknak villámhárítói legyenek.

Érdemeik az állampolgári vonalon emelték ki őket s Mária Terézia helyesen járt el, amikor az ilyen erények jutalmazására, 1764-ben megalapította a sornyító szent királyunkról elnevezett Szent István Rendet. Az alapszabályok értelmében ennek feje a mindenkori magyar király, prelátusa pedig az esztergomi érsek-primás.

Egyházi vonalon a pápa és király egyaránt fontosnak tartja Esztergom elsőségét. Szent István a rangelső Anastasius érsekkel végzi az egyházi szervezést. A későbbi (1007) eredetű kalocsai érsekség érseke és az új egyházmegyék püspökei tartoznak elismerni Esztergom érsekének elsőségét legfőbb irányító tényezőként. Az ő joga a tartományi és nemzeti zsinat összehívása. Ezen minden egyházfő megjelenni köteles. A vitás ügyeket Esztergom dönti el. Ítélete ellen csak Rómához lehet fellebbezni.

Ezt az elsőséget II. Endre király okmányokkal igazolta 1214-ben III. Ince pápához írott levelében. Fia, IV. Béla király (1239) túl az elismerésen még újabb előjogokat is csatolt az elsőséghez. Mátyás érseket egyik oklevele primásnak nevezi, ahogy már IX. Gergely Mátyás elődjét, Róbertet kinevezi a kunokhoz küldetésben rendkívüli követének. Utána még 3 utód jön ebben a szerepben. 1399-ben IX. Bonifác nemcsak jóváhagyta II. Endre, IV. Béla említett tényeit, de örökletessé is tette a primási címet. Esztergom joghatósága alatt vannak az összes püspökségek, apátságok és prépostságok. Zsigmond király kieszközli a Szentszéktől a született követi rangot. Így joga volt maga előtt vitetni az apostoli keresztet, nuncius nélkül érintkezni a Szentszékkal és ítélni minden eléje kerülő magyar egyházi ügyben.

Ez a kiváltság, mely ma már egyedülálló Európában, mutatja a magyar primásnak egészen különleges elhelyezkedését a hierarchiában. Tévesen állították legújában, hogy a primás ezen kiváltsága valójában jogbitorlás, mert a primási főszentszék az apostoli bullákban biztosított kiváltság alapján évszázadok óta működik. 1848 után a császári diplomácia, hogy a magyar primás befolyását politikai szempontból csökkentse, kivitte, hogy az abszolutizmus idejére az Apostoli Szentszék felfüggesztette a primási főszentszék működését. Azonban ez 1867 óta a százados gyakorlat szerint újra működik. Az új Egyházi Törvénykönyv megjelenése után a Szentszék újra vizsgálat tárgyává tette, de további működése ellen kifogást nem emelt.

Az érsek joghatósága kiterjedt valamennyi püspökre. A pápai bullák egész sora megállapítja a primás és a primási joghatóság felsőbbtségét minden hazai egyház és egyházi személy felett. Így volt ez akkor is, ha más metropolita volt bíborosi méltóságban, mivel a primás az Apostoli Szentszék született követének méltóságát viseli.

A középkorban az érsek a király után a második birtokos. Sok ezer jobbággal. Jelentős jövedelme van a királyi vámok, a vásárok, Kamara-haszon után, a vertpénzből, tizedből. Említenünk kell a jámbor adományokat és – különösen koronázáskor – a királyi ajándékokat.

Bár már a nyitrai püspökséget is területéből hasították ki, a főegyházmegye kezdettől Mária Terézia koráig a világ egyik legkiterjedtebb egyházmegyéje. Esztergom, Bars, Pozsony, Hont, Zólyom, Árva, Turóc, Liptó, Szepes, Torna, Gömör és részben Pilis, Nógrád, Nyitra, Komárom, Moson vármegyékre terjed ki joghatósága. Határos a krakkói érsekséggel.

Joghatóságához tartozik még a királyi kegyurasági terület 1100 körül más egyházmegyék területén és a kun-terület a Tiszán innen és túl.

Érseki tartományához tartozik Győr, Veszprém, Pécs, Nyitra, Vác, Csanád stb. püspöksége, szinte az egész ország, Kalocsa és később Eger érseki területét kivéve.

Külön nádora, kancellárja, ún. praedialis nemessége, serege, testőrsége van. A XV. században 1.600 lovas katonát vitt hadba.

Az újabb rangemelés a szász királyi családból származó Keresztély Ágost (1707-1725) szerezte meg. Maga születésénél fogva használhatta a hercegi címet s nagylelkűségére vall, hogy III. Károly útján átruházhatta azt mindenkori utódjaira. Némi gyökerét megtalálhatjuk a régmúltban.

Utána még mind a tizennégy primásunk bevehette címerébe a hercegi koronát és az öt követő tizennégy utód közül kilencen kapták meg a bíborosi kalapot. S köztük is az utolsó hat, megszakítás nélkül! Ez a körülmény feljogosít arra a reményre, hogy a jövőben is hasonló bánásmódban részesülünk – írja Meszlényi, a primások történetírója.

A történelem varosa

Nemzeti történelmi, sőt világjelentőségű múltat hordoz a földje. Esztergom a történelem igazi, vér- és eseményöntözéses televénye. Maga a történelem járt itt.

Krisztus születése idején kelta törzsek uralkodnak a tájon. A római birodalom törli meg szívós erőfeszítéssel erejüket. Az I-V. században a Garam-Ipoly torkolatával szemben áll a Limes őrtornyaival és táboraival a népvándorlásvihar első indulásának feszültségében. Pogányok és fegyveresek Limesen innen és túl; de már sarjad az Evangélium vetése.

A császár keresztényüldöző, de a markomannok, kvádok ellen már szerepel a keresztény legio fulminatrix.

A vándorló népek tiszavirág módjára jönnek, majd tűnnek le a tájon. Szilárd államot itt csak a magyarság tudott teremteni. Esztergomban és vidékén római alapokon történt a magyar államélet indulása, főként amikor Géza fejedelem egyre erősebben Nyugat felé fordul – innen Esztergomból.

Ilyen kilátás nyílik errefelé a bethlehemi barlangból. Az Aureliusok császársága átmegegy a megkeresztelkedett germánok királyára. De nagy népmozgalmasság után jönnek a tartós hazát foglaló magyarok.

Barbarossa Frigyes római császár, német király négy napig vendégeskedik itt, az ország fővárosában III. Béla vendégeként a Szentföldre menet. Nagy Lajos, Középeurópa két nagy birodalmának az uralkodója, gyakran ellátogat ide. Megfordul itt és itt sem fukarkodik hívó lelke a támogatásban, a világviszonylatban nagy hadvezér, Hunyadi János, hogy kereszties hadjárataihoz megnyerje Esztergom, azon keresztül Róma támogatását. Úgyszintén fia, a Bécsnek büszke várát megülő és a Barbarossák római császárságát célul tűző Mátyás király, aki a közeli Visegrádon, Budán éli a reneszánsz világát.

Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács után a világuralomra törő II. Szolimán török császár járt itt hadai élén és mint foglaló kőbe vésette nekünk fájdalmas dicsőségét. Nagysokára, 1683-ban a bécsi és párkányi győző, a felszabadító seregek vezére, Sobieski János lengyel király, átjön a romokba omlott Esztergom földjére.

Itt élnek a nagy magyar küldetés gyötrelmes gondjai. Esztergomra rányomta pecsétjét a nemzete tragikus sorsáért gyötrődő, a nem mosolygó szent István király. Nyugat és Kelet, kereszténység és vérség ütközik a trónöröklésben. Kínos esztergomi éjszakák. Nyomában jönnek a tragédia hordozók: Bánfy Lukács, Róbert, Lodomér a hatalom és nemzet bűneivel szemben; Kanizsai János, Vitéz János, Hám János érsek az uralkodó és nemzet örlő ellentétében.

Innen indul hosszú töprengés után a dömés kolostorból a nagy magyar gonddal Julián barát Keletre, hogy elhozza Nagymagyarországot és feltöltse idejében a magyar véredényt. Ez a kor megérzi és látja: kevés és egyre kevesebb lesz a magyar vér; az ellenerők, fogyasztók vésszen nőnek. Elkelve itt a Keleten visszamaradt egész magyar méhkas. Ám, mint annyi magyar

gondolat, ez is elkésett. Nem a keleti magyar póttartalék jön vele, hanem a *tatár* fergeteg viharzik, hogy a keleti magyarság után a nyugati magyar őrálló elővédet is elpusztítsa.

Mátyás érsek Muhinál maradt. Nélküle védik a várat. Rogerius mester örökíti meg Esztergom város pusztulását. 30 követő gép indít ostromot, kő kövön nem marad, 12.000 lakosából csak tizenöt maradt a pusztulás után. Legyilkolták a francia, olasz és magyar előkelőségeket. A tatár dús zsákmányt remélt itt; ám az esztergomiak elásták kincsüket, pénzüket, pompás ruhákat elhamvasztották, híres lovaikat leszúrták. Nem ért célt a feldühödött tatárnál 300 esztergomi dáma felvonulása díszruhában kegyelemért: csináljon velük bármit, csak életüket kérik. A dámákat lefosztják, lenyakazzák. Simon bán hősies nyilasai, akik a legbelső várat megvédik, felülről nézik a megrázó pusztulást.

A híres Pelbárt ferences az itteni vért és lelket óvja (1435-1504) Esztergomból a reneszánsznak nemzet-elaltató pogány szellemétől. A humanizmus, reneszánsz mutató, magasztalt, de füledt világ, sok pogány elemmel és nagy történelmi válság jár nyomában az elvilágiasodott Európában.

Innen vonulnak Mohácsra a ferences zárdából a katonákból lett barátok. Gulácsy Irén „fekete vőlegényei” történelmi alakok: Tomori Pál és Czibak Imre. Az egyik (1475- 1526) innen megy parancsra Kalocsára érseknek, mint érsek a mohácsi nagy temetésre. A másik Mohácsnál megmenekül; váradi püspök (pápai megerősítés nélkül) és erdélyi vajda. Mint a magyar történelem egyik legvonzóbb alakja egy szál karddal a kezében esik el 1534-ben a magyar történelem legsötétebb szereplői egyikének, Gritti-nek aljasságából.

Muhi és Mohács megkívánta a maga érsek-áldozatát a közemberekkel és templárius lovagokkal együtt. Szüntelen a hadbavonulás Esztergomból a határok felé. Mint esztergomi érsek, menti a menthetőt a magyar függetlenségéből a sajlódi pálos perjel a maroknyi Erdélyben. Juliántól Fráter Györgyig: ez Esztergom és Magyarország történelmének második felvonása.

A nagyszombati három évszázados távolban és a török ittlétében Esztergom várja vissza a nemzeti egység világát területben, ősi hitben. Esztergom ostromolt és 1594-ben visszaserzett falai alatt kapott sebében Balassi Bálint, a század legnagyobb vallási, szerelmi, végvári költője a jezsuita tábori lelkész karjai közt visszatér az ősi Egyházhoz az új hitből, annak szentségeivel lép át az örökkévalóságba. Ő – mondhatni – üzen Petneházy Dávidnak és 17.000 vitézének: kezdjék Buda alatt az új harcot az ország integritásáért.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem a város megvétele után Te Deum-ra érkezik Esztergomba (1706). Itt él a végvári harcok után jeles vezére, Vak Bottyán, akinek házat, a Bottyán-házat Bottyán János huszárezredes a fölszabadító harcokban vitt vitézi szerepéért királyi adományból kapja meg. A koronázatlan II. József halála (1790) után Bécsből Budára tartva, a Szentkorona a Kölcsey-utcában lévő Káptalan-házban éjszakázott diadalútján.

Az új Bazilika szentelése (1856) a kiegyezés siettetője és egyengetője.

Esztergom múltja korántsem zárult le. Az ásatások újabb és újabb adatokat adnak a múltra, elsősorban Géza fejedelem és fia, Szent István király korára. Az újabb kor kutatása hajlik arra, hogy kora megértésében közelebb hozza a félpogány apát a már keresztény fiához. Ő hívta be az első hittérítő szerzeteseket, 996-ban alapítja a pannonhalmi bencés apátságot, nevéhez fűződik újfajta hadsereg felállítása.

A magyar nemzet minden gyásza és öröme jelentkezik az esztergomi Várhegyen és a Várhegy alatt.

Első és legfényesebb korszakában a középkori Magyarország és kereszténység központja.

Amikor IV. Béla király 1249-ben Budára tette át székhelyét és Esztergom megszűnt az ország fővárosa lenni, egyházi jelentősége még inkább kidomborodott: függetlensége nagyobb lett, bár fejlődése erősebb lett volna együttesség esetén.

A nagy csapást Esztergomra Mohács hozta 1526-ban, amikor Szalkay László érsek is hősi halált halt a csataterén. Mohácstól a török portyázók feljutottak Esztergomig. Nagy Máténak

köszönhető, hogy az érseki város már ekkor nem került a török kezére. A következő évtizedben Esztergom váltakozva Ferdinándhoz vagy Zápolyaihoz tartozik. Ferdinánd azonban már 1533-ban kénytelen Esztergom kulcsait jelképesen átadni a török császárnak. A várat azonban csak egy évtized múlva, 1543. augusztus 9-én veszi be a török. Az érsek és káptalana a Felvidékre menekül. A primási székhely silány, pusztuló falu színvonalára esett le.

Az esztergomi érsekek Nagyszombatban telepednek le. Itt építik fel a primási rezidenciát, a papnevelőt és más szükséges egyházi épületeket. Az egyházi élet tovább folyt új, kényszerű keretben.

A nagyszombati korszak (1543-1822) szomorú és bántó eseménye, hogy az abszolutizmus útjait járó I. Lipót király a felszabadult Magyarország primásává gr. Kollonich Lipótot nevezte ki. Utána is idegen jött az ország törvényei ellenére.

A távollét idején a főegyházmegyéből Mária Terézia – hitéleti érdekből helyesen – kihalítja a szepesi, rozsnyói, besztercebányai püspökségeket. Ez a tizeddel és az átadott birtokokkal kevesbíti a jövedelmet épp az esztergomi nagy építkezések küszöbén. Hamarosan Eger, később Zágráb érseki rangra emelkednek, így erősen csökken az érseki tartomány területe is. Zágráb kiszakítása a Szentkorona sérelme is.

1848-ban az érsek is – immár Esztergomból – önként lemond az egész tizedről.

Esztergomra a legnagyobb csapás Mohács és az azzal egyidejű vallási zavarok mellett a trianoni „béke” (1920). Ez erőszak-tény. Esztergom egyházkormányzati joga akadályozva van Pozsony, Nagyszombat, Érsekújvár, Komárom és a Csallóköz területén. Ezek együtt erősen magyarnyelvű területek. 1922-ben 481 plébániájából 393 került el. 1937-ben történt meg a dismembratio.

1939-ben a visszacsatolt rész: 153 plébánia és fél millió felüli hívő. Enyhíti a jogi helyzetet, hogy a nagyszombati vikárius az esztergomi érsek jogán gyakorol egyházkormányzatot és a Vatikán jó ideig ideiglenesnek tekinti a helyzetet; megyéspüspököt ott nem nevez ki.

Az egyházi javakat – földosztás helyett – állami kezelésbe vette a cseh állam. A hágai döntés alapján, némi kifizetésekre is kényszerült a cseh kormány – különböző fogásokkal kijátszva a rendelkezéseket.

1938-ban a bécsi döntés a magyar tömböt visszacsatolta Magyarországhoz. Pozsony, Nagyszombat, Nyitra nem került vissza. Az öröm és fájdalom egyaránt érinti Esztergomot.

A II. párizsi „béke” csak súlyosbította az egyházi helyzetet; papok, tanítók, 100.000 öslakós magyar család kiüldözésével és 20.000 magyar deportálásával.

1945-ben Serédi bíboros hercegprimás halála előtt végrendeleti örökösévé utódját tette, de hogy utódja hol székel, a szinte kétségbeejtően bizonytalan helyzet kifejléte mutatja majd meg.

A magyar művelődés forrása

Esztergom a magyar művelődés és művészet kezdeti bölcsője; a történelem, irodalom korábbi kiinduló pontja.

Műemlékekben és múkincsekben Budapest után ma is a leggazdagabb. Múzeumai, levéltárai, gyűjteményei – a magyar földet annyira jellemző sors-csapásszerű, leírhatatlan mérvű pusztulás mellett is – megfogják a szakemberek és laikus látogatók lelkét.

Ha volna lehetőség az idő-eltemette Esztergom föltárására, Sabaria, Aquincum mellett talán Strigonium adná az archeológia legdúsabb televényét az itteni Ó- és Középkor-ból. Mint római végvár-láncszemnél összecsap itt az immár múltba vesző, halódó római imperium a népvándorlás életerős, szívós és nyers, a művelt világ kapuin buzogánnyal dörömbölő, a napfényt nyílesővel eltakaró, vad népei áradatával.

A föltárt várhegyi, városi és vidéki római, középkori leletek ezt tanúsítják. A keresztény magyar középkorra nézve pedig megfoghatóvá teszik.

Esztergom kincse nagyon nagy – krónikáiban, műemlékeiben, okleveleiben, kódexeiben, ősnymtatványokban, könyvtáraiban, a költészetben, irodalomban, művészetben.

A nagyhirű *Keresztény Múzeum* Simor győri püspök gondolata és létesítménye (1858). Mint primás 1877-ben 42.000 liráért megvásárolta a 47 értékes darabból álló Bertinelli-gyűjteményt. Nemcsak a leggazdagabb magyar vidéki múzeum, hanem Gerevich Tibor szerint jelentős része fölülmúlja a fővárosi nagy gyűjteményeket is. Olasz, német, holland és magyar kezdeti festőkből többet ad, mint a Szépművészeti, gobelinben, porcellánban, mint az Iparművészeti Múzeum. Egy Duccio-kép 50.000 dollár értékben tűnhetik el 1957-ben innen. . .

A Vatikánon kívül sehol a világon másutt nem kapható hozzáfogható összefüggő áttekintés a Trecento, Quattrocento művészetéről és a különböző iskolákról, mint itt. A sok és nagy érték közt ott van Lorenzo di Credi (Firenze, 1459- 1537) mesterműve: az omló, dús hajába burkolt Madonnát angyalok viszik az égbe. A kora-reneszánsz több más olasz mestere is szerepel egy-egy művével, köztük Giotto firenzei tanítványa, Taddeo Gaddi (1300-1366), Sassetta sienai festő (műk. 1423-1450 között), Marco Palmezzano umbriai művész (1456-1538). Az érett reneszánsz-ot Leonardo da Vinci milánói tanítványa, az 1510-1530 között működő Gianpietrino képviseli. Rajtuk kívül még több olasz festő műveit őrzik a Múzeum.

További nagy értékek: brüsszeli gobelinek (XVI. sz.), a San Marco-gyűjtemény 12 képpel, 582 szelencével, 1000 feletti porcellánnal és fájánsz-szal.

A *Főszékesegyházi Kincstár* középkori, páratlanul gazdag miseruhái, a koronázási eskükereszt, a Súly Benedek-kehely, Mátyás király felbecsülhetetlen értékű Kálváriája, stb. magyar és világviszonylatban páratlan remek.

Ezeket mutatja be már a múlt század utolsó negyedében Dankó József díszmunkája, melyet Simor János megbízásából s annak költségén adott ki. E munkában Dankó ötvenöt fényképes táblán nyolcvankét tárgy képét adja. Legbecesebb darabjainak egyike az ún. apostoli kereszt, melyet előbb primásaink és királyaink előtt, Batthyány primástól kezdve csak királyaink előtt visznek, a reneszánsz ötvösművészet alkotása, de gombja és nyele újabb, ezt Simor primás készítette. Dankó adatait és véleményét több tekintetben kiegészítette és helyreigazította Czobor Béla egy későbbi díszmunkája.

A másik igen nagy érték a *Főszékesegyházi Könyvtár* 1190 körüli kezdettel, nagy ritkaságokkal: 306 ősnymtatvánnyal, több ezer kéziratos emlékkel – köztük 44 középkori kódexszel –, közel 200.000 könyvvel.

További értékek:

Primási Levéltár, Káptalani Levéltár, amelyek a törökkori meneküléssel épségben maradtak. *A garamszentbenedeki* bencés konvent levéltára.

Simor primás magánkönyvtára (1876) 35.000 kötet, 35 kódex, 150 páratlan ősnymtatvány.

A Balassi Múzeum őskori és középkori régészeti gyűjtemény Esztergom és a vidék életéből.

Babits Mihály Emlékmúzeum a hasonnevű utcában. A költőt Esztergom lelke hozta ide.

Az V – IX. században alig volt ezen a földön kőből való építkezés. A Királyváros XI. századi királyi palotája (Szennya, Zenia palotája) – a Járásbíróság helyén – kezdeményezés az előkelők lakásépítkezésében. Itt laknak a királyok, amíg III. Béla palotát nem épített a Várhegyen. 1180 körül kezdődik és a XIII. század első felében épül III. Béla király palotája és kápolnája a Várhegy déli sziklacsúcsán, az érseki kastéllyal átellenben. Az építésnél jelentkezik III. Béla bizánci ifjúságából a bizánci, francia házasságai után a francia művészet. Esztergomban a két művészet magyarrá alakul és ez a normann kapuk művészi diadalát, mint esztergomi román kori magyar építőművészetet viszi tovább Pozsonytól Brassóig (Gerevich Tibor). Az érsekek a királyi palotához 1249-1543 közt jelentős részeket építettek gótikus, majd renaissance stílusban. Ez is stílusközvetítés széles körben.

Az építkezés Esztergomban királyi, majd polgári, de mindegyiket felülmúlóan érseki, illetőleg egyházi volt. Építészeti stílusában ott van a bizánci, román, gótika, francia, olasz, reneszánsz, barokk, rokokó. Az első elemek majd mind eltűntek, de a mai Esztergom arculatát is

a XIX. század három érseke adja meg a Várhegyen, 1820-tól kezdődően a város építészeti másodvirágzásában. Renaissance-kori művészei közül említsük meg Andrea Ferrucci-t, a Bakócz-kápolna fehérmárvány oltárának mesterét (1520).

A török elől az érsekség és a főkáptalan Nagyszombatba menekül. Az érsekek egyházfejedelmi életüket itt élik, de közjogi méltóságuk jelentős időre Pozsonyba, az ország új fővárosába vonja őket, ahol impozáns rezidenciájuk, kertjük van.

Három évszázad nagy idő. Új irányú vérkeringés indul el a magyar Egyház szervezetében.

Érthető, hogy Esztergom és az ország óhajtotta vissza az érseket és főkáptalanát. A török hosszú ittlétében csak sóhajokban és imádságban. Amikor a török uralom elmúlt és 1683 okt. 25-én az egyesült keresztény hadak feltűzték a keresztet a Várhegy ormára, majd az Esztergomra sok megpróbáltatást hozó Rákóczi-szabadságharc is fájdalmas kifejtellettel lezajlott, megnyilatkozott az országgyűlés is, évek, évtizedek múltán egyre sürgetőbben. Az 1723: LV. tc. sürgetése belekerül Esterházy, Csáky érsekek kinevezési okmányába. Az 1751: III., az 1802: XVII. tc. záros határidőt állapít meg. Nagyok az akadályok. A Várhegyet csak Mária Terézia adja vissza (1761). Az érseket, főkáptalant épületek nem várják, csak rom, pizsok, szemét, a pusztulás utálatossága a szent helyen (Mk 13,14).

De megkezdődik a Bazilika építése, hogy Barkóczy primás szerint az összes magyar egyházak anyja legyen a szomorú pusztulás után. Rudnay primásnak monumentális elgondolásai és tervei voltak. A római szent Péter és a londoni szent Pál mögé akarta harmadikként sorakoztatni az ő székesegyházát méretben, művészi kivitelben. A Várhegyen, a keresztény magyar középkor gondolatából kis Vatikánt akart teremteni.

Méretben ma is legnagyobb, művészetileg legimpozánsabb egyházi műemlék magyar földön. Négy érsek és a megértők lelkével, kezével, áldozatával.

Am a nagy tervek megvalósításánál, – nagy egyéni áldozatkészség mellett is – jelentkezett a fogság utáni visszatérés építkezésének nem egy kísértő árnya: szegénység, gáncsolódás, fősvénység, akadálygördítések. Mindezt a nagyszabású tervek sínylik meg. Nem az eredeti elgondolás kerül kivitelre a Bazilikánál sem. A várhegyi érseki palota egészen elesik. Így lesz a primás egykori városának, a Vízivárosnak lakója – mondhatni.– szükségmegoldással.

Az érsekkel nem térnek vissza az idők viharában elpusztult lovagrendek, az erősen megtépett szerzetesrendek. Egyelőre a főkáptalan sem.

De felemelő, hogy az érsek óriási, a főkáptalan jelentős (60 évi jövedelem 15 %-a) áldozata mellett a Kir. Kamara segélye, püspöki kar, országos rendek, papság, hívek gyűjtése, a környék népének ingyenes kézi és ígás ereje van együtt az ország első templomában. A munka nagyságát érzékelteti az az adat, hogy Rudnay primás csak a földmunkákra 1000 kubikust hozott. Ez az óriási földmozgatás hozzásegít ahhoz, hogy Esztergom nem marad le a szomszéd államok királyi székhelyeitől.

A féltékeny bécsi kamara ellenzi és megghiúsítja, hogy a Monarchia legnagyobb temploma Esztergomban legyen.

Az építkezés nehézségei közt a primások tervének ellenzői folyton a reneszánsz Bazilika roppant méreteit emlegetik.

A főtemplom fontosabb méretei: az épület hosszúsága 118, nyugati homlokzatának szélessége 40, oldalfalainak magassága 34 méter. A magasság az altemplom padlójától a kupola gömbjéig 100 méter. A kupola feletti gömb átmérője 2,5, keresztjének magassága 7 méter. A kupola koszorújának átmérője 33.5, belső magassága 71.5 méter, 24, egyenkint 19 méteres oszlop tartja a kupola-boltozatot. Az oldalsó két harangtorony magassága 57 méter. A bazilika óriási kupolájával a Dunára, Dunán-innenre és túlra néz, de látszik is messziről. Pillérei 16 méter szélesek. Homlokzatán nyolcoszlopos antik előcsarnok, háromszögű timpanonnal. A márványoszlopok óriásiak, csak 4 ember tudja átölelni őket. Nagyboldogasszonykor 4 ember gyürkőzik neki, hogy megszólaltassa 160 mázsás harangját, amely búcsúra hív: Máriát dicsérni hívek jöjjetek Európa legnagyobb méretű oltárképe elé!

A Csallóköz, a Vág völgye, Kisalföld, Dunántúl népe jelent meg itt. De eljött a főváros is. És csodájára a külföld is.

A bíboros úr kézírataiban találtam adatokat az Esztergomban működő építészekről, szobrászokról, festőkről és a nagy mecénásokról.

Építészek:

A város és főként a Bazilika XVIII-XIX. századi építészeinek névsora:

Isidore Canevale – Franz K. Hillebrant – Pratsch Schaden Lukács – Lippert József – Gian Battista Ricca – Kühnel Pál (Kismarton) – Feigler Gusztáv – Möller István – Bakócz-kápolna: Páckh János (Kühnel unokaöccse) – Hild József (Bazilika, Biblioteka).

Az új főszékesegyház eredeti tervét Kühnel Pál készítette 1822-ben. Utána Páckh János vezette az építkezést (1824-39), majd 1839-ben Hild József (1789-1867) vette át tőle a vezetést.

Szobrászok:

Ferenczy István – Strobl Alajos – Andreas Schroth – Pisani (Károly Ambrus) – Della Vedova (Turin): Szent István, Szent László, oldalfülke a Bakács-kápolnában, Pázmány, Simor szobra – Hebenstreit József – Zala György – Kiss György (Kassai vértanúk) – Meixner János (bronzdomborművek) – P. Bonani (a főoltár szobrászati művei színes márványból).

Festők:

A velencei Grigoletti műve a főoltárkép: Mária mennybevittele és a jobboldali kereszthajó oltárképei. Mayer bécsi festő befejezi Grigoletti félbenmaradt képét. A müncheni Ludwig Moralt művei a szentély-freskók.

Mecénások:

Érsekek: Kanizsai János – Vitéz János humanista udvarában 30 kódexíró és könyvmásoló – Bakócz Tamás – Pázmány Péter, Lósy Imre, Lippay György primások – Széchenyi György primás – Esterházy Imre primás – Rudnay Sándor – Scitovszky János – Simor János primások, – Fraknoi Vilmos püspök.

Esztergom szónokainak, tudósainak és íróinak is megörökítette a bíboros úr az emlékét. Kéziratában a következő neveket említi:

Szónokok:

Temesvári Pelbárt ferences Esztergomban,
Pázmány Péter esztergomi érsek,
Prohászka Ottokár spirituális, később egy. tanár, majd székesfehérvári püspök.

Tudósok:

Bánfy Lukács érsek, jogtudós,
tudós Jób érsek, III. Béla király kortársa, szakembere.
Péter mester, esztergomi prépost, III. Béla király jegyzője – sokáig névtelen, Anonymus –, aki hozza az írásbeliség hatalmas lépését.
Küküllői János esztergomi kanonok, történetíró († 1387).
Pálóczy György, a Zsigmond-kor kiemelkedő egyénisége, primás,
Janus Pannonius pécsi püspök,
Vitéz János primás,
Bonfini,
Galeotto,

Regiomontanus,
 Ilkus Márton lengyel csillagász,
 Rosetti Lázár diák (ő készítette el Magyarország első papír-térképét).
 Oláh Miklós érsek, történetíró,
 Verancsics Antal érsek, régész, aki ásatásokat végeztet és vezet Kis-Ázsiában.
 Pázmány Péter hittudós,
 Katona István kritikai történetíró. Főműve 1748-90 közt az Óvoda u. 6. sz. házban készült.

Bölcsőjük vagy munkájuk révén ide tartoznak:

Ipolyi Arnold püspök
 Knauz Nándor
 Fraknoi Vilmos püspök, történetíró, intézmény-alapító
 Pór Antal
 Katona Lajos
 Forster Gyula
 Dr. Meszlényi Zoltán és Dr. Meszlényi Antal
 Vaszary Kolos
 Prohászka Ottokár
 Dedek-Crescens Lajos
 Lepold Antal író és ásatásvezető
 Dr. Serédi Jusztinián jogtudós (Codex J. Canonici)
 Dr. Tóth Kálmán
 Dr. Török Mihály

Irodalom, zene:

Középkori hagyomány tartja, hogy az esztergomi Lázár-lovagok kolostora lett volna a régi regősök ősi fészke.

A XII. század végén itt trubaduroskodik Peire Vidal. Ariosto Estei Hippolit herceg-prímás udvarában él, aki az Orlando Furioso-t is neki ajánlja. Balassi Bálint, a régi magyar költészet jelessége, nem egy szerelmi, vitézi és bűnbánati verse itt fakadt. Itt is fejezi be hősi halállal hányatott életét (1594). A kuruc költészet névtelenjei fonják körül költészetükkel Esztergomot és megvételét.

A tudós-világból a legtöbb nagy név idekívánkozik. Kívülük említsük: Révai Miklós, Rainiss József, Kultsár István és Czuczor Gergely nevét, akik itt tanítottak, működtek, vagy innen lendült irodalmi életpályájuk.

Túri Béla (1875-1936) protonotárius-kanonok, a katolikus publicisztika jelese (Alkotmány, Nemzeti Újság); Keményffy Dániel, Dedek-Crescens Lajos, Babits Mihály is Esztergomhoz tartozik. Liszt Ferenc itt vezényelte Esztergomi miséjét 1856-ban.

Esztergom igen jelentős iskolaváros is.

Ez a jelleg a visszatérés után jelentkezik és állandósul úgyannyira, hogy 1945-ben is 18 iskolaépülettel büszkélkedhetnek itt. A 25.000 lakosú városban, bár a püspöki székhelyeket ez általában jellemzi, számban, minőségben kiváló az iskolázás. Hittudományi főiskolája még a régi nagy főegyházmegyéhez méretezve, kitűnő tanárokkal, lelkivezetőkkel a városnak – a Bazilika után – legnagyobb, legimpozánsabb (2, illetőleg 4 emeletes) épülete és tanintézete. Tanárai gyakran kerülnek egyetemi tanszékre, növendékeiből nem egy került valamely egyházmegye élére.

Kisszemináriuma is osztozik a nagyszeminárium szellemében, ezért sorsában is.

A Rk. Tanítóképző új, nagy épületben a Várhegy oldalán. Szelleme jó. A rendszer már 1946-ban üldözöbe vette, börtönbe vetette ifjait költött vádakkal.

Rk. tanítónőképző a Primácia mellett a szatmári irgalmas nővérek kezében. Kiváló intézet más iskoláival együtt.

Két gimnázium, mindkettő bentlakókkal: a bencéseké és kapisztránus ferenceseké. Kiváló tanárai révén mind a kettő jelentősen mozdította elő az ifjúság jövőbeli elhelyezkedését. Itt működnek, vagy innen indulnak el: Révai Miklós, Kultsár István, Czuczor, Rajnis, stb. A ferenceseké új intézet, amely az ország minden részéből, minden rétegeből kapja növendékeit. A rendszer korán úgy kezeli ifjúságát, mint a Képzőét.

A rk. polgári, elemi iskolák, stb. óvodák ily szűk keretben nem sorolhatók fel.

Annyi a régi iskolaépület Esztergomban (nagyraoszt egyházi áldozatból), hogy idők folyamán nem egyet elvontak . rendeltetésétől, pl. a Rudnay primás-építette (1824) egyemeletes, egykori iskolaépületet a Berényi-, az egykori Kapu-iskolát a Kossuth-utcában.

A középkori Esztergom a jólét városa

Újabb időben szokás volt szembeállítani a káptalanházak gazdagságát és a Szenttamás-hegy szegénységét. Volt benne igazság is, de túlzás is.

Az esztergomi lakosság szegénysége nem ősi. A törökkel, az érsekség és főkáptalan távollétével kezdődött. A visszatérő Egyházat erején felül igénybe vette az elengedhetetlenül szükséges egyházi (templomi, iskolai) és saját ház-építés a XIX. században. 1848, illetőleg 1867 után a lakás, életnívó legalább annyira állami és községi, mint egyházi feladat. A liberális kormányok Esztergomhoz feltűnően mostohák voltak forgalom stb. terén. Ez sem engedte kilépni a törökkori 140 éves senyvedésből.

A középkori Esztergomban és közeli településein az érsekség, főkáptalan virágkorában – amikor a fél ország dézsmája ide folyik és szüntelen az egyházi építkezés –, volt jelentős, tehetős polgárság is: Latinváros, Zsidó-negyed, örmények, rácok, magyar civisek, építőmesterek, asztalosok, kőfaragók, pénzverők, orgona-építők, üvegfestők, harangöntők, vízművesek, bormérők (itt vélik megtalálni az első magyar kocsmárosot Tar Péter személyében). Élnek itt királyi és érseki udvarnokok, tárnokok, kamaraispánok, pohárnokok, káptalani, hiteshelyi, városi tisztviselők. Polgárváros volt Esztergom. Európai kereskedelmet visznek a latinusok; gazdag kereskedők az örmények, rácok. Orosz-, Francia-, Németországból és Velencéből jöttek üzletemberek világhíres piacára. Esztergomban építették az első magyarországi zsinagógát Kelet- és Közép-Európa zsidói.

Már a középkorban többszázados forgalmi hagyománya van. Esztergomnál a Duna átkelőhely. Északról Délre, Keletről Nyugatra és viszont a támadó és védő hadak útja is.

Volt itt és az országban nagyszámú érseki jobbágyosság. Ennek sorsa a kornak megfelelően nehéz volt; de a Szent Király szelleme nem halványult el. Példaszó járta: Jó szolgálni a görbe bot alatt. A katonai érdemen kívül a papságon át érhetett el a jobbágy-gyerekek a nemességhez. Esztergom fénykorának a teljében jobbágy-gyerekek Bakócz személyében az ország első főpapja, Konstantinápoly pátriárkája és pápa-jelölt.

III. Endre koronázásakor az érsekség összes jobbágyságai mentesülnek a vám- és helypénz-tehertől.

Arra utal Szent Kozma és Damján orvos-vértanúk itteni nagy tisztelete, hogy a város közegészségügyét sem hanyagolták el.

Így volt már az Árpádok alatt. Itt létesült egyházi áldozattal az első magyar kórház Szent István idejében. Volt leprosoriuma is, első az országban. IV. Béla oklevele szerint a mai strandfürdő elődjét az ő nagyanyja, Anna királynő ajándékozta a johannita lovagoknak, mint az ország általuk alapított első nyilvános fürdőjét. 1380-ban említik a Szent Erzsébet-kápolnát és majd később más kórházakat. A XV. században is szerepel. A Fürdőszálló egy középkori kórház, ispotály helyére épült. Az esztergomi hévizek télen nem fagytak be, szüntelen gőzölögtek. A középkori Lázár-lovagok emlékét hirdeti a Lázár-domb. Az ispotályosok

(johanniták)-ét az Ispita-hegy. Voltak templáriusok is. A lovagrendek az irgalom mezején dolgoztak a Szentföldön kívül és a honvédelemből is kivették részüket (Muhi, stb.).

A XV. századból vízvezetéke volt a városnak. A XIX. században megnyitották az aknát (alagutat). Ez a vízparti bástya és a kerekbástya közt most is látható.

Hősök és szentek földje

Nem hiába látták az esztergomiak nemzedékről-nemzedékre csatába vonulni érseket, bandériumát és az esztergomi lovagrendeket.

Míg érsek-ura, Mátyás Muhiánál (1241) lesz áldozat a nemzet ügyéért, Esztergom várát megvédi íjászaival Bajóti Simon az ostromló tatár-tenger ellenében. Az érseki testőrséghez tartozik a híres-nevezetes Toldi Miklós. Azóta, hogy elment a ferencesektől felsőbb parancsra Kalocsára, Kalocsáról Mohácsra Tomori Pál, szüntelen itt a vitézi sor. Nagy Máté 1526-ban visszaveri az első török foglalási kísérletet.

A török harcok kiválói: Dobozy Mihály, a költő Balassi Bálint, aki itt is esik el a harc mezején (1594). A kurucok legendás vezére, a vak Bottyán apó (1640-1709) itt született, itt van otthon; ha elül a csaták vihara, itt megpihen. 1683-ban a keresztény hadak – benne 8.000 magyar – felszabadítják a várat és a várost. 1685-ben, amikor a török vissza akarja foglalni, Jókai Sámuel tüzér jeleskedik. 1848-ban Komárom várát az esztergomi Besze János foglalja el. 1848-49-ből az esztergomi Szentgyörgymezőn pihen 604 honvéd és 175 osztrák katona. Bátori Schulz Bódog honvédezedes, 17 győzelmes csata vezénylete után és Palkovics Károly itt nyugszik.

Lepold Antal feltárta a Szent Király lábnyomát viselő földet, ahol állt az oltár, amely előtt térdelt, a trón, amelyről kormányozta a nemzetet és nagy gondjaiba temetkezett. Itt is élt és buzgólkodott hitvese, Boldog Gizella. Feltehetően innen szállt égbe családi életük 5-6 ártatlan angyalkája, amíg aztán fölsarjadt onnan és részben itt növekedett bölcsességben, kedvességben az egyetlen, mint lilium, a magyar ifjúság legszebb példaképe, mint égbe visszaröppenő sugár: Szent Imre herceg. Az első magyar szent családot Esztergom adta a nemzet elé századokról-századokra hívó-sürgető példaképnek. A szent család drágakő-foglalata két vértanú püspök: a családfőt keresztelő Szent Adalbert és Szent Gellért, a család szemefényének nevelője. Bizonyára megfordult itt Szent Henrik császár, a szent Király sógora, Boldog Gizella fivére is.

I. Endre király fia, Dávid herceg bencés szerzetessé lévén, itt mond le a világról és intézkedik, mint annyian mások is: javait kapják az egyházi közcélok!

Bánfy Lukács érsek (1158-79) életszentsége oly nagy volt, a kor nyavalyájától, a simoniától is annyira irtózott, hogy szenttéavatási pöre is megindult. De a magyar sors annyira mostoha, hogy sok egyéssel ez is elakadt.

Özséb esztergomi kanonok, az egyetlen magyar szerzetesrend, a pálosok alapítója, a nemzetért engesztelő hősies áldozat a tatárjárás után, akárcsak Szent Margit a főegyházmege másik pontján. Azt boldogként, ezt ma már szentként tiszteljük.

A szentéletű Nagy Lajos király megértő barátja, mindenben segítő, méltó társa Telegdi Csanád (1330-49) érsek.

A magyar szentek és boldogok túlnyomó számban Esztergomhoz tartoznak. Esztergom adott szent remetéket (András, Salamon, stb.) csak úgy, mint a hitújítás korában vértanúkat: Kőrösi Márk egyik kassai vértanú(1619). Melyik hantja az Esztergomnak, amit nem érintett, nem szentelt volna meg a szentek lábnyoma! Szentebb, imádságosabb a levegő is itt.

Templomai, kolostorai, zárdái az örök élet vívóiskolái és ha a nyilvánosság színe előtt csak egy-egy nyeri is el a versenydíjat, koronát (1Kor 9,24), századokon át mennyi eltemetkező és eltemetett szent élet folyt itt!

Ha ernyedés, bűnök nyomakodtak fel, a szentéletű Bánfy Lukács érsek feddett, pirongatott; Róbert érsek interdiktum alá vetette az országot (1232). Lodomér érsek [1279-98] szembehelyezkedik Kun László királlyal. Nem hatalomgyakorlás ez, hanem az a szándék, hogy

az eltévelyedetteket visszavezesse üdvösségük útjára, újabb bűnöknek útját vágják lelkiismeretességgel. Ha belül kezd emészteni a féreg, a Pelbárt-ok Esztergomból Savonarola-ként ostorozzák a reneszánsz pogány levegőjét, akár királyt, akár érseket érjen az ostor.

Ezek kiegészítéséül ide csatolom a Mindszenty Okmánytár II. kötetének 308-313. oldaláról a „Magyar Sion lelkisége” fejezetből a Bíboros úr két beszédét. Az esztergomi főegyházmegye 1947 október 10-12 között ünnepelte alapítója és védőszentje, Szent Adalbert püspök halálának 950. évfordulóját. Erre az alkalomra Mindszenty bíboros Budapestről Esztergomba hozatta a Szent Jobb-ot, hogy a szent király áldott Jobbja és a szent püspök keresztelő Jobbja találkozzanak. A bíboros-primás a szent ereklyék jelenlétében alábbi beszédével nyitotta meg a jubileumi ünnepségeket:

Főegyházmegyénk alapítójának és védőszentjének köszöntésére jöttünk össze. Esztergom ősi városában, sziklába épült várában, a szent hajdan megszentelt szentegyházai körében hány történelmi találkozó zajlott le egy évezred folyamán, talán a sárguló, molyrágta krónikák, a sírjukból tanúskodásra felkeltett krónikások tudnának arról számot adni. De mert a mulandóság és a bús feledés földjén sok mindennek emlékezete eltűnik és ködbe vész, ezért is van a zengő szent kövekre felkúszó késői repkény, hogy megzendítse a hagyomány és a regék szavát is, amely bölcsökön, sírokon át nemzedékeknek hirdeti a táj lelkét és történeteit.

Nagy volt itt a kihatása annak a felvonulásnak, amelyben szentéletű, kemény Bánfy Lukács érsek felvezette a magyar püspöki kart a könnyed III. István király elé a várba és tiltakozott az elhatalmasodott erőszakosságok ellen és követelte azok megszüntetését.

De vannak ennél nagyobb találkozások, amelyek történelmet még inkább alakítanak, szönek és kihatásuk átcsap a mulandóság vizein és ott gyűrűzik az örökkévalóság síkján. Ilyen találkozás volt az ezredév fordulójának küszöbén a 10-12 éves magyar trónörökös Vajk és Szent Adalbert prágai érsek találkozója Esztergomban. A találkozásban benne feszült az Európa-alakító történelmi erő, a két igazán emberi ember jellemértéke, a kegyelem valósága, gazdagsága, egetvívó ereje és ha van fogékonyság rá, a késő utódoknak szóló útmutatás.

Keresztelőre jött Szent Adalbert Esztergomba. Megkeresztelte a magyar trónörökösöt. De ez a keresztelő nemcsak egy lélek Isten fiává, az Anyaszentegyház tagjává és az örök élet örökösévé avatása, hanem a trónörökösön, ilyen trónörökösön keresztül egy egész nemzet ráállítása a Krisztus-követés útjára, az Anyaszentegyházba, Krisztus titokzatos testébe beiktatása és sub specie aeternitatis az örökkévalóság útjára állítása, a keresztény civilizáció osztályosává tétele. És mert ily mélységű volt ez a találkozás, ezért ismételjük meg mi Szent Adalbert mennybeszállásának 950. évfordulóján Szent István áldott Jobbjának és Szent Adalbert keresztelő Jobbjának találkozóját. Ez a két Szent Jobb találkozója. És mivel a szentek ereklyéi a szentek szellemét hordozzák, találkoznak ma a földön, Esztergomban azok, akik találkoztak egykoron és együtt élnek Istennél az örökkévalóságban.

Lublyic gróf, akitől a család folytatását, hírének, nevének harci dicsőségének gyarapodását várják, III. Ottó császár barátja, akivel együtt ábrándoznak az Alpeseektől délre eső világ meghódításán. Szent Adalbert idejében kiábrándul a földi hódításból, pappá szentelteti magát. Prága városa a vonzó életéért érsekének akarja. Bevonul a városába mezítláb, mindenét a szegényeknek osztja ki. Bevonulása virágvasárnap diadalmenet. De a burjánzó babona, kicsapongás és kegyetlen embertelenségek vándorbotot adnak kezébe. A római kolostori élet után 992-ben Magyarországon át akar könyörgésre Prágába visszatérni.

Magyarországon Géza fejedelem uralkodik feleségével, Sarolttal. Géza már keresztény, de mint az átmeneti korok gyermeke, kétlelkű: egyszerre pogány és keresztény. Elég gazdagnak érezte magát, hogy egyszerre két istennek mutasson be áldozatot. Az anya is inkább amazon. Politikai szükségességet látnak a kereszténységben akkor, amidőn a német vérbe fojtja a magyar kalandozást Augsburgnál, Bizánc pedig a magyaroknak a kievi fejedelemmel való szövetségét

legyűrve, határait odatolja a magyar Drávára. És két világhatalom szorító gyűrűjében kezdi meg a magyarság keleti, nyugati malomkövek között történelmi szerepét. Ám a keresztelt és keresztelő felülemelkedve családjuk, illetőleg népük pogányságát és kereszténységét egyeztetni akaró felfogásán, beállnak abba a világfelfogásba, amely az ezredév alkonyán a világvégre gondolva Cluny eleven keresztény szellemébe öltözködik; vízben és Szentlélekben lerakják egy új nemzet ezredvének alapjait, amelyre ráépül Mária országa és az egyetemes keresztény testvériség.

Beillik a mai Szent Adalbert ünnepünk a Boldogasszony évébe, hisz ahogy a másik nagy térítőt, Szent Gellértet, őt is a Boldogasszony érettünk menti meg a gyermekkori súlyos betegségből és a Boldogasszony vezérli ide az ő országa leendő királyának lelki felkészítésére. És ahogyan Szent Gellértet akarata ellenére a vihar veti közénk, Szent Adalbertet népe életének viharzó szembehelyezkedése teszi Mária népe térítőjévé.

Természetfeletti cél van mindig a történelem és népek időbeli viharzónája mögött, csak vajha megértenék azt! Aligha találkozott még a történelem folyamán két ennyire egymáshoz illő, egymáshoz küldetésesebb lélek. Mindkettőről azt írják, hogy sohasem mosolyogtak. Szent Adalbert talált akkora felelősséget a főpásztori, Szent István a királyi méltóságban, hogy minden pillanatukat a felelőség nagy-nagy komolysága hatotta át.

Amikor a múlt tavaszon Subiacoban jártam, ott Szent Benedek lába nyomát másfélezer év múltán meghatottan szemléltem. De találtam a szűk sziklaterazon 12 vén rózsátot is, amelyeket Umbria szentje, Szent Ferenc Szent Benedek halála után több, mint fél-évezreddel a szentnek kijáró hódolatból ültetett és még ma is egyre termik a rózsát a két nagy szent emlékezetére. Az esztergomi találkozókból is rózsák kifésülését várjuk. Szent István keresztsége emlékére keresztségi fogadalmaink megújítását. Ellene mondunk az ördögnek, minden cselekedetének és pompájának, cselvetésének, az anyagelviségnek, a lelkek Krisztus és Belial közti megosztásának.

Az a nép, amely Szent István keresztsége után, Szent István útmutatására, Szent Adalbert igehirdetésére évszázadokon át a kereszténység védőbástyája szerepét töltötte be, rákerült a történelem taposó útjára és épp ezen az égtájon, ahonnét Szent Adalbert sebekkel megrakva hozzánk jött. A kiújult féltelenség, embertelen kegyetlenség siralomvölgygé, hajszolt vadak tanyájává tette a Duna, Garam és Ipoly táját.

Szent Adalbert, a védelmed alatt álló főegyházmegyét széttépték. Te eljöttél egykor hirdetni őseinknek az Evangéliumot. Magad érezted, mily nehéz tolmácsok közvetítésével Evangéliumot, törvényeket hirdetni, szentségeket kiszolgáltatni. Nézd, most Evangélium távolban élnek térítettjeid ivadékai a Szudétákban is, a Csallóközben is, a másvallású alföldi falvakban is. A védelmed alatt álló egyházmegyédben nincs magyar hitoktatás, sokszor még a templomban sem engedik. Első áldozók vagy kénytelenek elmaradni az Úr Jézustól, vagy a szükséges előismeretek híjával járulnak oda. Papjaikat munkatáborokba viszik, vagy kiüldözik. Széttépik a családot, elveszik a családi házat. Kegyetlen sorsukban megirigylik az oktan állatok nyugalmasabb sorsát.

Szent Adalbert, nemde félpogány néped kegyetlenkedései miatt mentél Rómába inkább kolostort súrolni, söpörni és ott mosogatni, a poroszokhoz pedig vértanú halálba, mi Téged hálával a magunkénak vallunk, de nem nehézményezzük, hogy mások is a magukénak valljanak, és ünnepeljenek. De ha magukénak vallanak, úgy-e, ez kötelességet is ró a vállukra: a Te lelki séged emberiség, kereszténység, hősiesség; ezek pedig az alsóbb emberi indulatok legyűrését jelentik. Értesd meg ezt állammal, egyházzal!

De imádkozunk a találkozóon együttesen hozzátok, Szent István és Szent Adalbert: a magyar szentekkel esedeztetek az igazság Istenénél és a Magyarok Nagyasszonyánál. Hajoljatok le a szenvedőkhöz és vigyék közelebb az Evangélium szeretet-világát népetekhez. Amen.

A jubileumi ünnepségek végén 1947. október 12-én Mindszenty bíboros az esztergomi Bazilikában az alábbi záróbeszédet mondotta:

Kedves Híveim!

A két nagy nemzetnevelőnek, Szent Adalbertnek és Szent Istvánnak kegyelem- és üdvösségszerző találkozása lezajlott. A szent ereklyékhez a háromnapos ünnepség alatt elzarándokolt a város és a főegyházmegye minden társadalmi rétege, hogy lerója tiszteletének és mélységes ragaszkodásának adóját. A legfelségesebb és a legnemesebb imákat mondtuk el az ereklyék előtt és engesztelés, valamint vezeklés is volt ezekben a napokban. Így érkeztünk el Szent Adalbert tiszteletére rendezett ünnepség zárófejezetéhez azzal a hő fohással és imádsággal, hogy ezek az ünnepségek közel és távol százszoros gyümölcsöket hozzanak a lelkeknek és megvalósítsák a Megváltó szavait: „Legyetek tökéletesek, mint a ti Mennyei Atyátok is tökéletes!”

Ezután arról beszélt, hogy bár az ünnepségek elmúltak, de Esztergom lelkiisége nem múlt el. Rámutatott arra, hogy a kereszténység és a magyar nemzet indulásánál itt ragyogott fel először a kereszt. És az a föld, Esztergom földje, szenteket termő drága magyar föld. Majd így folytatta:

A történelem és hagyomány megállapítása szerint a magyar szenteknek száma 34 és ebből egyharmad itt élt Esztergom földjén. Ezért mondtam, hogy Esztergom szenteket nevelő, szenteket tökéletesítő drága magyar föld. Ez Esztergomnak a lelkiisége és semmi más. Valahányszor sokan vagy kevesen járnak ide a várba, vagy felszállnak a városból és vidékről, mindannyiszor megszentelt magyar történelmi múltnak szent levegőjét szívják és nincs magyar város, amely annyi szentet adott, nevelt volna magyarnak, – a nemzetnek és a dicsőséges egyháznak és az örökkévalóságnak, mint Esztergom.

Ez a genius loci, Esztergom városának a lelkiisége tiltakozik minden földhöz tapadás, minden anyagelvűség, minden zavaros lelkület és minden epigon lelkiakat ellen. És minekünk nem kellenek cseréplábú bálványok. A mi tekintetünk odafűződik, odacsüng a magyar történelem gyönyörű csarnokára és ott van az esztergomi szent torony körül. Mi igenis a magyar történelem és az esztergomi szentek példaadása szerint akarunk lenni katolikusok és magyarok. Szentjeink lábnyomában tiszták, hősök, szentek. Ahogyan most megvolt itt Isten házában a két szent találkozója, úgy Szent István közbenjárására kívánjuk, akarjuk életünk feladatává tenni, hogy nekünk is legyen szüntelen találkozásunk Esztergom lelkiiségével; eme szent levegőnek megfelelően akarunk élni és így ebben akarunk boldogulást találni itt is és odaát. .Ámen.

Prímások az egyház és nemzet szolgálatában

Az esztergomi érsekek sorát *Anasztáz* nyitja meg, aki az egyházmegyei névtárak szerint 999-1036-ig állt a főegyházmegye és a szervezés alatt álló magyar Egyház élén. A bencés szerzet tagja. Ő koronázza meg Szent Istvánt és kereszteli meg 1007-ben Szent Imrét.

Mások szerint az első érsek *Domonkos* volt (999-1006) és őt követte *Anasztáz* (1006-1036).

A következő érsek is *Domonkos*, aki 1037-1040-ig állt a főegyházmegye élén. Ő látja Szent István utolsó éveit és osztozik a szent király sok gondjában, nagy fájdalomában az ellene szőtt cselvetések és az utódlás kérdésének bizonytalansága miatt.

Utánuk az említett névtárak az ismert Bánfy Lukács érsekig, aki a XII. század közepén kerül a főegyházmegye élére, még tíz érseket sorolnak fel. Ezek feltehetően a magyarság megtérítésén munkálkodó bencések soraiból kerültek ki. Szent Istvánt és utódait is a hithirdetők segítették az Egyház- és államszervezésben. Természetesen közülük választották ki munkatársaikat és tanácsadóikat. Belőlük kerültek ki a főpásztorok is.

Meszlényi szerint „a dolog természete is megkívánta, hogy a magyar főpapság sorában a rangelsőség az esztergomi érseket illesse meg. Minden ellenkező erőlködéssel szemben megállapítható, hogy egyházmegyéjüknek szervezése a többi valamennyit megelőzte. Felállítását, a pápa utólagos helyeslésével és jóváhagyásával, egyenesen Szent Istvánnak köszönheti. A többiek egytől egyig utána következtek, így sorrendben a veszprémi, majd a győri és pécsi püspökség. Már a váci és egrit, a legnagyobb valószínűség szerint *Anasztáz* létesítette, s a fenti hárommal együtt metropolitai joghatósága alá vonta.”

Bánfy Lukács de genere Gutkeled (1158-1179), Párizsban a híres kánonjogász, Pucelle tanítványa. Mint tudományokhoz értő lesz ő a bevezetett írásbeliség szakembere. Lukács puritán lelkű mestere méltó tanítványának mutatkozott. Minden kegyet elutasított magától, ha az a simoniának leghalványabb látszatát is kelthette. Életszentség, nagy műveltség jellemzik. Négy király alatt hatalmasan védi a trónt és nemzetet, az ország és Egyház jogait.

Elvhű álláspontjára jellemző, hogy II. Lászlót, mint trónbitorlót nem koronázta meg. Mikor Mikó kalocsai érsek ezt jogtalanul mégis megtette, interdiktumot (egyházi tilalom) hirdetett és a nyilvános istentiszteleteket megtiltotta. László karddal követelte a tilalom visszavonását és tömlöcbe zárta az érseket. III. Sándor pápa közbenjárására karácsonykor kiszabadult és egyenesen a bazilikába ment, megfosztotta ékességeitől az oltárt, annak jeléül, hogy az interdiktumot fenntartja. A király jelenlétében kérte az Úr Jézust, térítse meg Lászlót vagy büntetéssel éreztesse vele 40 nap alatt a jogtalanságot.

S valóban László 20 nap múlva meghalt, miután fél évig uralkodott.

IV. Istvánt, a másik trónkövetelőt sem Lukács, hanem a kalocsai érsek koronázta meg. Lukács érsek újra 40 napi határidőt jelölt meg. Fél év után III. István, a törvényes király hívei győzedelmeskedtek. IV. István menekülni volt kénytelen.

Az érsek a törvényes királlyal is szembeszállt az egyházi javadalmak sérelme miatt. Az egész püspöki kart III. István elé vezeti a sebek és jogtalanságok ügyében (1169) és eléri a sérelmek orvoslását. A király töredelmesen elment a Bazilikába, az érsek a papsággal eléje ment és föloldozta. Az érsek ezután sem tudta elrejtetni könnyeit. A király kérdésére, hogy miért sír, azt felelte: „Azért sírok, mert mához egy évre e helyen holttestedet fogadják”.

A pápai követ előtt is kötelezte magát a király az egyházi javadalmak megóvására, a szegények, árvák és özvegyek megsegítésére. Nemsokára, 25 éves korában, váratlanul elhunyt (1172).

Lukács érsek a Bizáncból hazatérő új királyt, III. Bélát, nem tudván, milyen szellemet hozott magával Bizáncból s irtózáván a simoniától, nem koronázza meg, még a pápa felszólítására sem. Erre a pápa a kalocsai érseket hatalmazza fel ez esetben a koronázás szertartásának végzésére.

III. Béla tudvalévőleg Mánuel görög császár (1143-1180) udvarában nevelődött, mint a gyermektelen császár – aki Szent László leányának, Irénének volt a fia – kiszemelt utódja a bizánci trónra. Mikor később Mánuelnek fia született, Bélát a császári házzal rokon antióchiai Annával háziasították össze, s hazaküldték; de elmondhatjuk, Magyarország nagy előnyére, mivel benne egyik legnagyobb uralkodónkat tiszteljük, kinek uralkodása (1172-1196) anyagi és szellemi felvirágzást, hatalmat és tekintélyt hozott az országnak és királynak.

I. Miklós (kb.1180-1183), betelepíti a ciszterciákat (1183).

Tudós Jób (1185-1203), erőteljesen védi főpapi jogait, kiváltságait. III. Béla királlyal a tűzvész után helyreállítja a Szent Adalbert főtemplomot. Szentpétery a tardosi márványmezőnek az érsekség számára történt visszaadásából következtet, hogy az esztergomi II. Bazilika nem III. Béla, hanem Imre király (1196-1205) idejében épült, 1196-iki kezdettel. – Magyarország fényes hatalmi állapota – III. Béla szerencsés kézzel visszaszerzi az ország régi területeit, – és a nagy gazdasági fellendülés arra készíti Bélát, hogy keresztes hadat vezessen a Szentföldre. Már hadba hívta e célból az egész magyar népet, de halála megakadályozta terve kivitelében.

Tudós Jób idejében történt a hatalmas lovagkirály, I. László szenttéavatása (1192).

I. János (1205-1223), Gertrud királyné fivére, az Aranybulla (1222) támogatója. Ő az első főispán az esztergomi érsekek sorában.

Róbert Magister (1226-1239), az alkotmányos jogok elszánt védője. Az Aranybulla szövegezésében főszerepe volt. Az 1231-iki kiváltságlevéllel az esztergomi érsek a királlyal egyenrangú politikai tényezővé nőtt és a királyi akaratot korlátozó hatalomhoz jutott. Mivel az Aranybullának nem lett fogantója, az országot interdiktum alá vetette (1232).

1220-ban Angliába meghívott vendég. Ez is alátámasztja azt a feltevést, hogy a Magna Charta (1215) hatott az Aranybullára. A Magna Charta szerint: szabad ember csak törvényes ítélet alapján tartóztatható le. Ugyanez áll az Aranybullában is.

Mátyás érsek (1240-1241), a királyi udvarban együtt nevelkedett IV. Béla királlyal. A tatárok ellen vívott csatában, Muhinál hősi halált halt annyi más magyar, egyházi és világi hőssel együtt (1241). Előzőleg kérte IX. Gergely pápát, mentse fel a római zsinaton való részvétel kötelezettségétől, mert neki ott kell lennie a betörő tatár elleni harcban. Ugrin kalocsai érsekkel és még három más püspökkel együtt a csataterén esett el.

Vanča István Magister (1243-1252), az első bíboros az esztergomi érsekek között (1252). A bácsi Bancsa helységből származott. Nagy mint főpap, államférfi és diplomata. IV. Béla király a tatárveszedelem idején rá, mint váci püspökre és királyi kancellárra bízta családját. Ugyancsak őt küldi segítség kieszközlésére IX. Gergely pápához és II. Frigyes császárhoz. Küldetése nem járt eredménnyel a két világhatalom fejénél, amikor a harmadik, a tatár ellen élethalálharcot vívott a magyar nemzet.

Királyát elkíséri Trauba, majd Spalatoba. Mikor IV. Béla hazatért, ő a déli részek királyi helytartójaként és a királyi család védőjeként maradt vissza. Királya és a főkáptalan együttes bizalmából esztergomi érsekként tért haza. Nagy része van a gyors és sikeres második honalapításban.

A nepotizmusnak ellensége volt. Unokaöccsével szemben a zágrábi püspökség betöltésénél a király és káptalan ellenében a szolgálai eredetű Timót zalai főesperes mellé állt.

Később érsekségéről lemondva, Praeneste püspökséget kormányozta.

Türje Fülöp (1262-1273), egyike a harcos egyházfejedelmeknek.

Lodomér (1279-1297), III. Miklós pápa akaratából, IV. (Kun) László helyeslésével Magyarország valóságos primása. A Sajó melletti muhi csatában elesett Mátyás érsekkel egy időre sírba került a primási rang is. Az ország-helyreállító utódoknak fontosabb az újjáépítés, mint a személyt illető rang. Egy nemzedék múltán Lodomér újra él a primási jogkörrel, amit utódai is használtak és gyakoroltak hat és fél századon keresztül.

A tivornyázó, könnyelmű, kun-imádó IV. vagy Kun László király (1272-1290) már-már a polgárháborúig vitte az ország ügyeit. De Lodomér erélyes bátorsága megleckéztette a duhaj kunt; megértette vele, mivel tartozik állásának és országának, de a király pogány maradt, fellázadt kunjaival tartott. Lodomér kereszties hadjárattal törte le a lázadást s megmentette az országot. Lászlót a saját kunjai gyilkolták meg.

Jöttek a trónkövetelők a magyar trónért. A fegyveres küzdelemben a törvényes utolsó Arpád-fi, III. Endre lett a győztes, mert Lodomér melléje állott.

Bicskey Gergely (1299-1303), udvari kancellár, III. Endre kinevezésével lesz Magyarország primása. Mikor Anagniban (Olaszország) 1303 nyarán Colonna Jakab és Nogaret Vilmos, francia királyi kancellár fegyveres sereggel támadtak Bonifác pápa palotájára és a védő őrség nagy részét lekasabolva, a pápát fogságba vetették, Bicskey Gergely is ott esett el a pápa oldalán.

Hányatott életét, aminek közlése célunktól messze vezetne, Knauz, Balics, Pauler, Szalay, Horváth Mihály és Schmitt (Aeppi Strigonienses, Tyrnaviae, 1752, 50) és Bartay, valamint Török ismertetik egészen, az idegenben, egyházhűségben elszenvedett haláláig.

Mihály (1303-1304). VIII. Bonifác utóda, a diplomáciával dolgozó XI. Benedek a harcias, Bő-nembeli Mihály zágrábi püspököt, az Anjou-párt erős támaszát nevezi ki esztergomi érsekké. Ez visszafoglalja az oligarcha Kőszegiektől székvárosát és hamarosan megnyeri az egész püspöki kart az Anjou-pártnak, miután Vencel királytól (1301-1305), kinek apja az esztergomi székesegyházat, kincstárt, levéltárt kirabolta (1304), elfordult.

Tamás (1305-1321), az oligarchákat (Csák Máté, stb.) egyházi fenytékkal sújtja. Nemzeti zsinatot tart (1308), Róbert Károly mellé áll. Személyesen szerzi vissza a Szentkoronát Apor erdélyi vajdától s diadallal hozza haza (1310). Szerbia, Macsó, Szerémség visszaszerzése (1317) az ő idejére esik.

Dörögdi Miklós (1329 III. – 1330 IX. 17.) – Midőn Boleszló érsek 1328 végén elhalálozik, az esztergomi káptalan őt választja meg érseknek. A választást elfogadta, az érseki széket elfoglalta és a pápai megerősítés kieszközlése végett Avignonba utazott. Konstanz városa előtt Monforti Hugó és Radulf grófok, foglalkozásra nézve rabló lovagok, őt kíséretével együtt elfogják és mindenükből kifosztva visszatartják. Kiszabadulván a fogságból, az 1330-ik év derekán megjelenik Avignonban, azonban a pápai megerősítést nem sikerül elnyernie. A király ugyanis az egri püspököt, Telegdi Csanádot kívánta az esztergomi érseki székre emelni. Ennélfogva önként lemondott az érsekségről, a pápa pedig az egri püspökséggel kárpótolta őt (1330. okt. 1.)

Telegdi Miklós (1330-1349) – a Vencel cseh királytól kirabolt Esztergomot felépíti. Koronázója és megértő barátja Nagy Lajos királynak.

Vaskúti Dömötör (1378-1387), a második bíboros érsek. Ő létesíti a székesegyház Corpus Christi kápolnáját. Nagy Lajos szolgálatában diplomataként szerepel. Ez időben történik

Velence legyőzése. A lagunák városa törli pecsétjéből a „tengerek ura” címet, 500.000 arany hadikárpótlást s évi adóként 50.000 aranyat vállal. Azonkívül ünnepeken kitűzeti a magyar zászlót a Szent Márk téren.

1381-ben a budai királyi kápolnából ünnepélyesen átviteti Remete Szent Pál hamvait a budaszentlőrinci pálosok templomába.

Osl-nembeli Kanizsai János (1387-1418), primás, érsek, főkancellár. Ő kapta elsőként az „Apostoli Szentszék követe” címet. Résztvesz a konstanzi zsinaton. Zsigmond királlyal, ennek hibái miatt, szembe fordul. Ezért börtön, javainak konfiskálása lesz a sorsa. Később megenyhül vele szemben s helyettes kormányzójává teszi.

Osli-ban templomot építtet s dús alapítvánnyal székesegyházi iskolát alapít. A magyar Egyházat tisztán megőrizte a huszitizmus tévelyétől. A konstanzi zsinat zajos üléseit kerülte, s még a Husz-per befejezése előtt hazatért.

Életének keresztje Zsigmond király és császár volt, könnyelműségével és idegenpártolásával. A primás a főurakkal félévre Visegrád, majd Siklós várába csukatta az uralkodót. A lecke után kieresztették és összebékültek. Zsigmond, mint előbb, most is értékelte a primást, maga járt közbe a már említett kitüntetéséért (legatus natus). Kinevezte birodalmi kancellárnak is.

Széchi Dénes (1440-1465), Hunyadi kortársa, bíboros, az Apostoli Szentszék született követe. Nagy békítő és ragyogó szónok. Amikor I. Ulászló választott magyar király 1444-ben Várnánál az európai jelentőségű ütközetben a csatamezőn maradt, megjelenik III. Frigyes császár is a porondon, aki Hunyadi szerint nem kisebb kárára volt az országnak, mint a török világhatalom. De hiába volt nála I. Albert király utószülött kisleánya, V. László és az elloptott magyar Szentkorona. A számítást Széchi primás keresztülhúzta: a trónörökös kiskorúsága idejére Hunyadi Jánost, a haza nagy fiát kormányzóvá választatta.

A nándorfehérvári csata idején Hunyadi mellett áll. Ő menti meg a serdülő Mátyás életét Garai bosszújától. Ő üdvözli szabadulása után, könnyek között ő koronázza királlyá.

A Hunyadi segítségével restaurált Bazilika befejezésére 8.000 aranyat ad. Az egész országtól megsiratva száll sírba.

Zrednai Vitéz János (1465-1472) – Az előnév a zágrábi püspökség területéről, Zrednáról való származásra utal. A Vitéz (miles, heros) cím onnan ered, hogy Hunyadi Jánost és Mátyást személyében vagy zászlóaljaival a csatába kísérte.

Zsigmond, Albert és I. Ulászló udvari kancelláriájában mint jegyző, majd mint titkár működött. Hunyadi rábízta két fia nevelését. Volt váradi prépost, majd püspök. Hunyadi kormányzó ügyeinek intézője, diplomata, távollétében családjának őrzője. Ott van a nagy keresztény hős halálánál is. Amikor a gyenge jellemű V. László király viszi a Hunyadi-fiúkat, aggódva nyomon követi őket. Cillei, Garai a király esküszegése árán eléri az idősebb Hunyadi-sarj, László kivégeztetését. Vitéz Jánost Garai elfogatja a Hunyadi-ház barátaival együtt. Kiszabadulva Mátyás ügye mellett, Szilágyi Erzsébettel és Mihállyal az elsők között van. Prágában ő tárgyal, ő hozza ide a királyválasztás örömhírét. Az országhatáron az anyával és rendekkel ő fogadja Mátyást. Hat évig résztvesz Mátyás diplomáciai és fegyveres küzdelmeiben. Ő tárgyal Frigyesel a Szentkorona visszaadásáról. A megkoronázott Mátyás elzengi hálóját, primássá teszi. Mint primás továbbra is viszi Mátyás ügyeit mind a háborúban, mind diplomáciai síkon.

Így lett a nevelt és nevelő a két első országos állás viselője. Az első évben a tudós primás a nem teljes budai Zsigmond-kori egyetem helyett pápai engedéllyel és Mátyás megbízásából felállítja és megszervezi a pozsonyi egyetemet (Academia Istropolitana, Studium generale secundum 4 facultates) óriási költséggel. Az új egyetemnek ő a kancellárja, alkancellárja a

pozsonyi prépost, aki érseki helytartó is. Oly neves embereket hozott Vitéz az oktatás magas színvonalú biztosítására, mint az asztrológus Regiomontanus-Müller János, a krakkói csillagász Ilkusz Márton és az egyházjogász Gattus. A jelképes megnyitás Esztergomban történt. Sajnos, az egyetem reménykeltő kezdet után, Vitéz halálával, hanyatlásnak indul, majd a Mátyás király halálát követő zavarokban végleg megszűnik.

Vitéz János – európai viszonylatban tekintve is – korának egyik legnagyobb államférfia és humanistája volt, és Aeneas Piccolomini mellett egyik legnagyobb szépírója. A kiváló olasz humanista, a későbbi II. Pius pápa, mindig megcsodálta Vitéz latin szónoklatait és írásait. Önálló munkát nem írt ugyan, de diplomáciai leveleit Ivanics Pál 1451-ben összegyűjtötte azzal a céllal, hogy iskolapéldája legyen az elegáns latinságnak és előkelő udvari stílusnak. Vitéz igazi nagysága, mint stílusművésznek szónoklataiban volt. Vonatkozik ez elsősorban híres, 1455 tavaszán Bécsújhelyen tartott beszédjére, mely később a külföldi iskolákban, mint az ékesszólás mesterpéldánya, tanítás tárgyát képezte.

Esztergomban a királlyal versengve nagyszerű épületeket, meleg és hideg növényházakat, kerteket, fürdőket létesít. Nagyértékű, gazdag a könyv- és képtára, a Corvinák létesítésében nagy része van. Az utóbbiakban ott voltak az összes magyar királyok arcképei. A kor jellemzője, az asztronómia jóslásig menő szeretete neki is gyengéje.

1471-ben hirtelen szakadás történt a király és primás jóviszonyában. Unokaöccsével, Janus Pannonius pécsi püspökkel, szembehelyezkedik a királlyal. 2 püspök és 4 megye kivételével az egész ország a király ellen és a primás oldalán a lengyel jelölt, a későbbi Szent Kázmér mellett van, aki seregével Nyitrára ér ellenállás nélkül, mialatt Mátyás a huszita-pártoló Podjebrád ellen harcol.

Vitéz nem értett egyet Mátyás cseh és nyugati politikájával. Ő, a nemzettel egyetemben, ozmánellenes irányt kívánt, folytatva Hunyadi János háborús politikáját. A nyugati orientációt nem találta annyira nemzeti érdekűnek, mint a másikat.

A király lefogatja a primást Budán és magáról megfeledkezve bánik vele. Szoros őrizetben küldi Visegrádra. A pápai követ és a Rendek közbenjárása csak a fogság helyét tudta megváltoztatni. Esztergomban lesz internált a német egri püspök, Peckenschlager János közvetlen felügyelete alatt. Egész udvara, várórsége köteles volt felesküdni és engedelmeskedni az egri püspöknek. A szégyen és gyalázat, a bánat és gyötrő hólyagkő hamar véget vetnek a helyzetnek. A nagy államférfi, humanista és világhírű szónok 1472 aug. 9-én fejezi be földi pályafutását.

A sziléziai eredetű egri püspök lesz az új primás, aki – feltehetően Mátyástól féltében vagy külső csábításra – hűtlenül itt hagyta az országot (1476). De a címet viselte külföldön is. A be nem tölthető primácia javai fedezték a katonailag fényes sikerű, de végeredményben kétes értékű nyugati-cseh politika óriási terheit. A király győz a török ellen is, de csak időbeni feltartóztatás az eredmény.

A nyugati vállalkozás elvitte a további célt, a török kiűzését Európából.

A Beatrix-szal való házasság sok személyi és országos szerencsétlenség mellett – jó ideig Rómával és a nemzettel, valamint a király későbbi érdekeivel szemben – két egyházi sebet, két idegen rokon primást hozott az Egyháznak a király önkényéből és befolyásolhatóságából: a királyné öccsét, Arragóniai Jánost és ugyanannak 5 éves unokaöccsét, Estei Hippolit herceget (1487-1497), kimondhatatlan kárára az Egyháznak és a nemzetnek. Olasz földre igen sok magyar érték vándorolt ekkor. Reneszánsz-fény és még több ború övezi. A nepotizmus sehol sem jó, de irtózatossá kár az Egyház életében, ha oda a kor és emberek hibájából becsúszik. Ez a hiba a reneszánsz-korban elburjánzottan eláradó mótely lett. Ugyanakkor Temesvári Pelbárt ferences szónok Esztergomban a szószéken élesen ostromozza ezeket a bűnöket.

Bakócz (Bakáts, Bakács) Tamás (1497-1521). – Sokat támadott, bíralt nagy szereplője korának.

Erdődi jobbágyfiú. A királytól felfedezve, felkarolva, mint udvari pap működik Mátyás udvarában. Egri püspökből lesz primás.

A legtöbbet támadták nagyratöréséért, anyagiasságáért, kétes pénzügyleteiért, pompaszeretetéért, ami, sajnos, akkor országos és világhiba a reneszánsz légkörében.

Műveltsége, egész lelkivilága a reneszánszé. Sokat emlegetett roppant gazdagságának alapja leginkább Corvin János adományai a Mátyás-örökségből. A pompát – különösen Rómában – hazája szolgálatába állította. Ő a maga személyére takarékos, de Jajcza sikeres oltalmára 20.000 aranyat ad. Miksa által, Mátyás halála után, a zavarosban elfoglalt nyugati megyékből Szombathelyt, Vasvárt és egyéb erősségeket visszafoglalja. Példája után indulnak a területileg érdekelt urak is.

Magyarország Védasszonyának remek kápolnát (az esztergomi Bazilikában ma is fennáll) épített. Olasz mester műve, de anyaga magyar: süttöi vörös márvány.

Derencsényi Imrét, Frangepán Miklóst roppant pénzen kiváltja a Héttoronyból. Rómából jelentős segítséget hozott a bosnyák vidék védelmére. A déli végvárakat szinte egyedül segítette, nagyszámú őrséggel. Ő tartotta az ínséges Jagelló királyi udvart. Megszerzi Mátyás Király Kálváriáját Corvin Jánostól.

Bíboros, konstantinápolyi pátriárka. Az egyetlen esélyes magyar pápajelölt 1513-ban. Kiváló szónok. Keresztes hadjáratot hirdet a török veszedelem ellen (1514). Óriási nagy a megmozdulás a nép körében. De a vagyonosabb nemesek, főnemesek nemcsak nem mennek a haza oltalmára, mint a fölkelő nép vezérei, hanem önző anyagiasságból visszatartják a népet munka címén. Nincs élelmezés a táborban. Az izgatók jó talajra találnak. Bevetik a vádat: az urak még üdvözülni sem engedik a jobbágyot (utalás a nyerhető búcsúra). Fosztogatások, kegyetlen öldöklések következnek. Az urak rendezett seregben támadnak. Zápolyai János erdélyi vajda kegyetlen eszközökkel válaszol a felkelésre, mint a nemesek védője. Bakócz, akit a felkelő jobbágyokkal való kacérkodással vádolnak – alaptalanul –, az első ferdeségek után visszavonja a keresztes hadjárat meghirdetését. Ha Zápolyai és a nemesség oly erélyt mutat a török ellen, mint a szerencsétlen és érthetően elkeseredett jobbágyság ellen, megismételhető lett volna akár Hunyadi nándorfehérvári győzelme is. Bakócz érthetően Zápolyai-ellenes. A nemzeti egység harcosa az oligarchák ellenében. Ilyen irányú törekvése: jobbágy-felszabadítás az egyházi városokban.

Bakócz sok szemrehányást kapott a Rómából, pápai legátusként hozott búcsúhirdetésért. Pedig nem az ő hibája volt, hogy a kereszthirdetés lázadásra fajult. Az a tette mindenesetre sok kortársa fölé emeli, amellyel 1521-ben bekövetkezett halála előtt a köznek áldozott: 40.000 aranyat hagyott Lajos királynak a végvárak védelmére.

Szathmáry (Szakmáry) György (1521-1524), kassai német iparos család sarja. Jóllehet már veszprémi, váradi, majd pécsi püspök és kancellár volt, pappászentelesére mégis folyton haladékot kért egészen 1506-ig. Bakócz ellenfele, de lelkivilágában nem emelkedik föléje. Hatalmaskodó, anyagiás, a Habsburgok oldalán állt.

A hazának még osztrák területen levő része kiváltására, amely azonban egyházilag mindig Győrhez tartozott, 60.000 aranyat hagyományozott.

Szalkay (Zalka) László (1524-1526), váci, majd egri püspök, 1524-ben primás. Reneszánsz-főpap, az egyházi érdek háttérbe szorul nála.

Többszöri pápai sürgetésre csak Esztergomban szentelteti magát pappá, mint már érsek. Kancellárságától mint érsek sem akar megválni. Csak bíbornokság ellenében hajlik erre. De helyette megintést kap Rómától. Az udvarnál, az országtanácsban is az ő akarata érvényesül. Amint két elődjét, őt is a reneszánsz szelleme viszi: önző, anyagiás, a cölibátus körül is vádolják.

Indulatos, a hatvani országgyűlésen megfedkezik magáról. Burgio pápai követ nem nyilatkozik róla kedvezően.

Az előd halála után a pápa hozzájárul ahhoz, hogy a primási stallum 2 éven át betöltetlen maradjon s javai honvédelmi célokra fordíttassanak. A fiatal uralkodó a királyi tanácsból mégis kinevezi érseknek, jóllehet fölszentelt pap sem volt, mert Lajos teljesen tőle függött.

A nuncius később kedvezőbben nyilatkozik felőle: „Szalkay és a többi főpap áldozatkészsége folytán összegyűlt a kívánt pénz” Szulejmán közeledtének hírére. A főpapok mindegyike több katonát állít, mint amennyire kötelezve lenne.

A dúsgazdag főurak mellett a szegény haza a szentek kincseire szorult. Az érsek vagyona tetemes részét, a szent edényeket is a közre hagyva 1526 aug. 29-én Mohácsnál betegen végigharcolja az ütközetet a csatasíkon, a nemzeti nagyléttel temetkezik sírba, a főpapi karnak több, mint a felével. A jót szolgálta azzal is, hogy Brandenburi György örgrófot, az udvar veszedelmét és romlását, helyéről eltávolította.

Várday Pál (1526. XI. – 1549. X. 12.). – Zápolyai nevezte ki egri püspökké, majd esztergomi érsekké. A bizonytalan és zavaros állapotokra jellemző, hogy a kettős királyválasztás során Ferdinándot ugyanaz a nyitrai püspök koronázta meg, aki Zápolyainak is egy évvel előbb fejére tette a koronát. A primás mondotta: minden jól gondolkodó magyar Ferdinándot kívánta. Zápolyaihoz csak kénytelen kellett álltak.

Főkancellár lesz. Zápolyai bepanaszolja VII. Kelemen pápánál az elpártolásért. Szolimán összebékíti Zápolyaival. Zápolyai oldalán történhetett, amit Marczali említ, hogy a nagyvezér iránt engedelmességre inti a főurakat.

A Zápolyai-Várday együttes nem hosszú életű. Az érsek Esztergom kapuit önként megnyitja Ferdinánd hadainak. Hihetőleg a hitújítástól fenyegetett Egyház és a primási jogok megóvása érlelték meg a fordulatot. Mikor pedig a magyarokért nem harcoló német őrség Esztergom, Tata, Komárom, Győr várakat átadja török kézre, őt is gyanúsítják a divatba jött szultán-kézcsókkal, de a főpapokkal szemben éles ítéletű püspök, Horváth Mihály ezt valótlannak mondja. Az érsek akkor nem is volt Esztergomban, amikor a szultán ott járt, hanem Verebélyen tartózkodott. Ezt nemcsak a bécsi titkos levéltári adat bizonyítja, hanem Verancsics magyar krónikája is. Csak utóbb ment népével Bécs alá a „terek császártól kegyelmet kérni”, amit meg is nyert.

Várday Pál érsek-primás később királyi helytartó lett a távollevő nyugati király oldalán. Mellette 4-4 egyházi és világi főurat és 12 nemest választottak a Helytartótanácsba. Mint helytartó több országgyűlésen elnököl.

1533-ban a szultán Esztergom kulcsait kívánja Ferdinánd királytól. Megkapja, de egy számító mosollyal visszaadja. A bemutatás kielégíti hiúságát.

1543-ban a jól megerősített Esztergomot a spanyol és német őrség (1500 fő) szabad elmenetelért átadja a töröknek. A primás főkáptalanával, az egyházi szerekkel és levéltárral idejében Pozsonyba menekül. Esztergomban elnémulnak a harangok, a Bakács-kápolna mecset lesz, s kezdődik itt a műezzin Allah-dicsőítő éneke. A székesegyházat kápolnáival löporraktárként használják. Rom, pizok, szemét a Várhegyen, mint a próféta írja: „A pusztulás utálatossága a szent helyen”. Esztergom 1000 évvel visszazáll a népvándorlás korába és az Európa viszonylatban jelentős város jelentéktelen faluvá, tanyává válik.

A primás Érsekújvár erősségét emeli a török terjeszkedés ellenében. Kitűnő pallérozottsága és tudománya a nemes ifjakat udvarába vonja. Ez a példa korszerű követésre talál.

A főegyházmegye a XVI. században két bandérium fejében és helyett évi 15.000 forintot fizet, jóllehet összes egyházi jövedelme nem több 5.000-nél.

Várday Pál primássága idején történt, hogy I. Ferdinánd önkényes újítással a saját feleségét nevezte ki a magyar kancellária élére, mely úgy viszonylott a birodalmi kancelláriához, mint annak függvénye, osztálya.

A primás, aki a másik ellenkirályt már megelégtelve jött át a nyugati oldalra, tiltakozott a jogszokásba ütköző sérelem ellen, hisz Zsigmond király Kanizsay primás idejében úgy intézkedett, hogy a továbbiakban a primás a kancellár. Az összes rendek a primás álláspontján

voltak és a felháborodás nagy mérvé miatt Ferdinánd kényszerült feleségét felmenteni, de ezt nem a panaszló, hanem Thurzó Elek javára tette.

Ám az 1536. évi országgyűlés elérte, hogy a mindenkori primás meghívassék a legfőbb kormányzati szervekbe.

Fráter György (Martinuzzi, 1551. aug. 9. – dec. 17.), délszláv, pálos, a sajlóádi ház főnöke. Zápolyai János király – mondhatni – egyetlen szerencsés választása, őt teszi Erdély kormányzójává. A magyar történelem legnagyobb, erős akaratú diplomatái közül való. Ügyes kincstáros, egyúttal kitűnő hadvezéri képességgel rendelkezik, aki hetek alatt 50.000 embert hív fegyverbe s több ellenséges sereget ver meg; lángelme, akinek sok a titkos és nyílt ellensége. Szembe kerül a szeszélyes Izabella özvegy királynéval is, aki a másik király, Ferdinánd előtt vádolja. De vádolja a Portán is. Kész lefogatni, sőt megöletni. György hol akadályozza, hol szorgalmazza az anyaországgal való egyesítést a török veszedelem mérvé szerint. Ezzel hosszú ideig megóvjá Erdélyt a töröktől, tatártól, az anyaország sorsától – adófizetéssel. Tények után meggyőződése: Ferdinándnak, a tehetetlennek átadni Erdélyt annyi, mint a török kezébe juttatni azt. Hazafias állampolitika ez, bár vádolták árulással, álnoksággal. Ferdinánd emberei sem értették meg a körülményekhez képest kényszerűen változó taktikáját; Castaldo és Pallavicini, a büszke grófok, nem akartak függni az alacsony származású baráttól. Összeesküdtek ellene Ferdinánd ama felületes utasításával, amit emberei egyenes kérdésére adott: inkább igyekezzenek őt megelőzni és az útból eltenni, mintsem ez velük történjék, ha a dolgot már másként nem lehet intézni.

Fráter György az erdélyi hadakat, s azokkal együtt még az 1.500 főből álló vajdai bandériumot is elbocsátván, szokott testőrsége kíséretében dec. 13-án alvinczi kastélyába ment néhány napi kinyugvásra. Pár nap múlva Castaldo és Pallavicini, Sforza is oda érkeztek a zsoldos had egy részével, s mint a cardinal vendégei, a kastélyban szálltak meg. Ez oly meggyőződésben, hogy a királyi sereg s fővezérei közt biztonságban van, dec. 16-án cselédjeinek nagyobb részét és még testőrségét is Gyulafehérvárra küldte, hol a következő napon a tiszti kart megvendégelni szándékozik; s így csak a néhány emberből álló kastélyőrség s pár apród maradt személye körül. Dec. 17-én korán reggel a cardinal podgyászának elszállítására rendelt szekerek érkeztek a kastély kapuja elé, mely aztán felnyitvatva, azontúl nyitva is maradt. Lopez Endre ekkor a kastélyt mintegy 150 spanyollal, mintha csak látni jöttek volna, megszállotta. Pallavicini pedig Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrari Márk Antal titkárral nagy csöndben a cardinal előszobájába lopódzék. Márk Antal egy levéllel lépe a cardinal hálótermébe, ki pongyolában, asztalánál ülve, tán éppen hórát végzé. Ez a belépőt megpillantván magához inti s a levelet átveszi. Míg aztán a cardinal az olvasásba merült, a titkár rárohanván, őt törével nyakán s torkán megsebzí. A cardinal erre felugrik, a gyilkost izmos karokkal megragadja s a földre teríti. De ekkor berohan Sforza is említett cimboráival, s kardjával a cardinalt arcán és nyakán megvágja. Monino hátmögül pisztolyát süti rá; mások töreiket merítik testébe. „Jézus, Mária!” – kiált a cardinal és szörnyet hal. A gyilkosok azután Vas Ferenc apródra rohantak, ki a zajra ura szobájába sietett, s őt is hét sebbel borítva halott gyanánt hagyták ura hullája mellett. Mercada, mielőtt a többiekkel távoznék, a cardinal fülét, melyről azt regélték, hogy születésétől fogva szőrös volt, levágta, hogy a királyhoz küldessék. A halott két hónapnál tovább feküdt a helyen, hol lerogyott, míg végre a fehérvári kanonokok őt egyházuk sírboltjába szállították, s e szavakat vésették sírkövére: „Omnibus moriendum est” – mindenkinek meg kell halnia. (Így örökíti meg Horváth Mihály Fráter György halálát és temetését.)

Kincsei (Erdélyé) 300.000 aranyra becsültettek Bethlen Farkas szerint. Alig pár ezer került elő. Castaldo a várnagyokat vádolja, de alaposabb a gyanú ellene.

Izabella halála után is rágalmazza a kormányzót.

Róma állítólag felmentette Ferdinándot a vád alól, de azzal a kérdéssel: miért halmozta el magasztalással őt, amikor a bíbort kérte számára?

Az országtanácshoz a következő jan. 8-án a király így ír: „Tudva van, hogy a kereszténység köz üdve végett ilyesmi, sőt még nagyobb dolog is gyakran szabadnak tartatott”.

A közvélemény nem fogadta el az indokot. A tettesek sorsa feltűnő. Pallavicini török fogságba került. Megöklözték, megvesszőzték. Mark Antalt – bár nem ezért – Olaszországban felakasztották. Mercada veszekedésben jobbkezét veszítette el, utóbb vadkan ölte meg. Scaramuzzát fellázadt katonái vagdalták össze. Monino-t Piemont-ban lefejezték. Castaldo kudarcaiból látta, hogy a gyilkosságért ő is bűnhődik Erdélyben.

A meggyilkolt életében átengedte Ferdinánd királynak Erdélyt, hogy ezt a török uralomtól megmentse, a sokat szenvedett Magyarország szétdaraboltságának véget vessen. A király oly nagyra értékelte ezt, hogy kinevezte esztergomi érsekké, a bíbort pedig Rómában roppant odaadással és dicsérrel kieszközlte.

Am az átvételi tények Fráter Györgyöt mindjárt meggyőzték: a király által küldött csekély haderejével Erdélyt a török fellángoló bosszújától megvédeni képtelen. Ezért a két hatalom közt szinte kétszínű és kétségbeejtő hintapolitikát kezd. A törökkel elhitette: Erdély nem az ő beleegyezésével lett Ferdinándé. Ezért a király gyanakvó idegen vezérei meggyilkolták felülről kapott útbaigazítással. Castaldo császári tábornok „a magyar király és a kereszténység érdekében” intézte a gyilkosságot.

Előzetes vád: Budát 1541-ben ő juttatta török kézre, mint a kereszténység és Magyarország erősségét, Erdélyt a töröknek akarta juttatni. Csak halála a megoldás. Nagy tábora miatt nem lehetett bíróság elé állítani.

Később már az a vád: sem a királynak, sem a töröknek, hanem magának akarta Erdélyt.

Nehezítette az érsek helyzetét a székelyek elégedetlensége. Az enyedi országgyűlés közellenségnek nyilvánította.

„Nemcsak igazságtalan – írja Miskolczy Gyula kiváló történészünk –, hanem egyben örült tett is volt eltenni láb alól a kor egyetlen nagy államférfiát, akiben elég képesség lett volna az ország kiragadására a fenyegető veszélyek torkából.”

Oláh Miklós (1553-1568), Hunyadi-rokon, humanista. Esztergom, Visegrád, Buda, a magyar reneszánsz történetírója. Mint egri püspök és kir. kancellár I. Ferdinánd ritka szerencsés választása folytán 1553. május 7-én emeltetett az esztergomi érseki székre.

Székfoglalása a magyar történelem egyik legválságosabb idejében történt. „A főegyházmegye központja, – írja Kollányi Ferenc erről az időről – az érseki székhely török kézben, a főkáptalan Nagyszombatban, az egyházi javadalmak nagy része méltatlan vagy törvénytelen kezekben, a hivatalok és birtokok világiaktól lefoglalva, a templomok és iskolák feldúlva, a nép elszegényedve, az egyházi fegyelem meglazulva, a régi rend felforgatva, a pénztár üresen. Ilyen a főegyházmegye állapota 1553-ban.”

Csakis olyan ember, mint Oláh Miklós volt, nem eshetett kétségbe a szebb jövő reménye felől, s csak olyan lelki tulajdonokkal felruházott férfi, mint ő, felelhetett meg az érseki széken a feladatoknak. Mély és tiszta vallásosság, erős elhatározás, terveinek kivitelében körültekintő óvatosság, bámulatos tevékenység, sokoldalú tapasztaltság, józan takarékoság voltak fő tulajdonai.

Nemcsak fel tudta ismerni a szükséges éles látással a rengeteg baj természetét és okát, hanem rendelkezett egyszersmind a szükséges ismeretekkel is ahhoz, hogy a legalkalmasabb gyógyszert alkalmazza. S ami fő, volt erős akarata mindent megtenni, semmit el nem hanyagolni, hogy megoldja a feladatot, melyet mint egyházfejedelem és országnagy maga elé tűzött.

Nagyvonalú és élénk lelkipásztori és kulturális tevékenysége kibontakozásához elengedhetetlenek voltak az anyagi eszközök, azért egyik első gondját érseki széke jövedelmi

forrásainak rendezése képezte. Visszaváltotta az elzálogosított birtokokat, s a király támogatásával visszafoglalta a bitorolt javakat.

Ferdinánddal a felekezeti szakadást nem látja kiegyenlíthetetlennek, ezért a Trienti Zsinatot kéri, engedje meg a két szín alatti áldozást és a papok házasságát.

Nagyszombatba behozza a jezsuitákat (1561). Felállítja az ország első szemináriumát (1566). A bécsi gimnáziumban két magyar ifjú segélyezésére 1.000 ft. alapítványt tett. Mindjárt egyházkormányzata kezdetén (1554) hozzáfog Érsekújvár kiépítéséhez. Csallóközből 40 hajóval hozat fát, hogy a sánc kiépítése erősebb legyen és jól tartson, a bástyafalak kötését vessző- vagy kosárfonás helyett vasból készítetteti, amit Ferdinánd király erre a célra adott.

Amint a kolozsvári „Útunk” jelenti, Erdélyben 1968-ban megünnepelték Oláh Miklós halálának 400 éves fordulóját. Nagyszébenben, a magas kultúrájú szász városban született s szászvárosi neveltetése is azokhoz csatolta, akik híven őrizték Hunyadi János politikai örökségét. Ezután az 1500-as évek nagy humanista központjába, Nagyváradra, majd a budai királyi udvarba kerül. A Mohácsnál elesett II. Lajos özvegyével azután, mint a királyné udvari papja és titkára, előbb Bécsbe, majd Brüsszelbe menekül, ahol Mária királynőt 1531-ben Németalföld helytartójává választják. Oláh Miklós itt barátságot köt a nyugateurópai humanistákkal, állandó kapcsolatban van Erazmusszal s ebben a légkörben bontakozik ki nagyarányú politikai és írói tevékenysége. Művelődéstörténetileg is értékes alkotása „Hungaria”-ja, amely a Mohács előtti Magyarország helyzetét ismerteti. Rendkívüli érdekességük az 1553. és 1559. év között írt naplói is. Évszázadokon át csak az ő leírásaiból ismertük a visegrádi királyi várat, amelynek nemrég történt feltárásáig még a létezésében is kételkedtek.

Hiába vette körül azonban Oláh Miklóst Brüsszelben rang, pompa és a szellemi élet minden gyönyörűsége, hazavágyott. 1542-ben történt hazatérésekor előbb Zágráb, majd Eger püspöki székét tölti be, Martinuzzi meggyilkolása után pedig Esztergom érseki székét nyeri el. Bár a Tridenti Zsinat határozatainak kihirdetését Miksa császár eltiltotta, Oláh Miklós az 1564-ben tartott zsinaton kihirdette a tridenti egyetemes zsinat határozatait és ennek szellemében szervezte újra Magyarország egyházi életét. Nagy segítségére voltak reformtervei végrehajtásában az általa betelepített jezsuiták. Megkövetelte, hogy minden plébános tartson iskolamestert. Nem erőszakkal, hanem szellemi fegyverekkel s egyházi reformokkal indította meg a magyar katolikus megújodást. Mindenképpen méltó tehát, hogy otthon is és a szabad világban is emlékezzünk rá.

Verancsics Antal (1569-73) bíboros, kir. helytartó, dalmata eredetű régész, tudós, író, államférfiú, felette becses leveleivel és emlékirataival (közzétette az Akadémia Szalay László szerkesztésében); diplomata; mint esztergomi érsek felemeli Érsekújváron a sáncokat, belül házakat, istállókat építtet, a malmot helyrehozza, amelyből a várakba víz vezethető. A befejezésnél már olasz építők dolgoznak. 1572-ben befejezi és átadja a várat a királynak. Pár év múlva Salm Miklós épít új várat az Oláh-vár mögé. A két erődítés együtt Érsekújvár. Verancsics a Vág és Nyitra völgye védelmére gondolt a török-tatár ellenében. Panaszolja, hogy a németek gyanakodnak; „mindnyájunkról rosszat beszélnek a Bocskai-eset után”.

A reneszánsz-tudomány bálványozása jellemzi. Újmiséjével is megkésik. Itthon hivatalnok ember. Élete második felében mégis gondol az Egyház siralmas helyzetére. Eperjesen törvénylátása idején hal meg, teteme Nagyszombatban nyugszik.

Jobb diplomata, mint főpap. Alatta, mint más anyagi ügyek, a pizetum-jog ügye is rosszabbra fordult. A lelkipásztori ellátás terén a szinte lehetetlenítő akadályokkal szemben is gondos volt.

Az érseki szék Verancsics halála után huszonhárom esztendeig betöltetlen maradt. Közben adminisztrátorok, mint pl. Telegdy Miklós és Kutassy János, igazgatták a főegyházmegyét.

A kilencszáz javadalomból, mely Verancsics halálakor 1573-ban fennállott, Kutassy érsek kinevezéséig – 1597-ig – nyolcszázat a protestánsok foglaltak el. „Ennek oka – írja Kollányi – nem mindig alkalmas egyének hiánya volt, hanem kamarális tekintetek és több más ellenséges elemnek befolyása”.

Telegdy Miklós (1573-86), pécsi püspök, esztergomi érseki helytartó írja a pápához a legnagyobb aggodalom és fájdalom nyelvén 1576-ban: „A magyar Egyház a végromlás szélén áll. A ránk törő s bennünket elnyelő bajok félelme e végszükségben Szentséged kegyes és kegyelmes segedelméért kényszerít könyörögnöm”.

Miksa idejében vagyunk. 1576-ban két felszentelt püspök van a székhelyén: Zágrábban és Nyitrán.

Forgách Ferenc (1607-1615) bíboros. Oláh Miklós hatására lett katolikus. Nem tévesztendő össze a rokon történetíró Forgách Ferenc (1535-77) váradi püspökkel. Családja, édesanyja is erősen újhitű. Ő minden idegszálával az Egyházé. A jezsuitákat felkarolja, Nagyszombatba telepíti őket. Utódját, Pázmány Pétert ő emeli ki a nyilvános élet számára a turóci prépostsággal. Ezzel tett legtöbbet.

A bécsi nuncius méltán írhatta felőle Rómába, hogy igazán lelkes, sőt lehet mondani, hogy heves védője az isteni tiszteletnek, az Egyháznak és szabadságnak. A jezsuita atyák munkásságát kiváló bizalommal vette igénybe főpásztori teendőinek teljesítésében. 1611-ben Nagyszombatban tartományi zsinatot tartott, amelyen rendkívül fontos határozatokat hoztak a papság és a hívek erkölcsi életének újjáalakítására és általában az egyházi állapotok megjavítására. 1610. április 17-én pedig óvást emelt a protestánsok zsolnai zsinatának végzései ellen, és azokat nemcsak érvényteleneknek nyilvánította, hanem kiközösítés terhe alatt megtiltotta a superintendenseknek, hogy a főesperesi jövedelmeket lefoglalják, hogy egyházi látogatásokat tartsanak, hogy az egyházi törvénykezés alá tartozó ügyekben bíraskodjanak. Tiltakozását nyomtatásban is közzé tette és egyházmegyéje területén a szószékről kihirdettette. Kiváló érdemeinek elismerésül V. Pál pápa 1607-ben bíbornoki méltóságra emelte.

Az 1615. év májusának vége felé a bíbornok-érsek Bécsbe ment, hogy a törökkel folytatott békealkudozásokban részt vegyen. Itt betegeskedni kezdvén, az orvosok tanácsára a szentkereszti fürdőbe utazott. A fürdő azonban nem tudta őt szenvedéseitől megváltani. Állapota rohamosan rosszabbodott, míg végre október 16-án elhalálozott.

Halálának okáról több mindenféle hír keringett ezidőtájt az országban. Némelyek pestist emlegettek s ezek arra hivatkoztak, hogy a környezetében levő két barát is alig valamivel élte őt túl. Mások mérgezésről beszéltek. A bécsi nuncius jelentést tevén Rómába elhunytáról, dicséri jóságát, buzgalmát, ritka őszinteségét és halálát valóságos veszteségnek tartja az országra nézve. Pázmány karjai közt halt meg.

„Forgách – írja Kollányi Ferenc felőle – a katolikus vallás érdekeinek védelmezése és szoros ragaszkodása miatt a királyi trónhoz, népszerűtlen, sőt gyűlölt személyiség volt azok szemében, akik mindkettőnek megsemmisítésén munkálkodtak. Nem tudott megalkudni a körülményekkel, sőt nem hajolt meg a tények előtt sem. Meggyőződésében hajthatatlan, hűségében tántoríthatatlan, de eljárása néha mégsem mentes a túlzásoktól.”

Pázmány Péter (1616-37) reformátusból lett katolikussá és magyar bíborossá. A török oldalra számító Bethlen országgyűlésileg számúzi, mint a haza ellenségét. Egyetemet és Papnevelőt (Pázmáneum) alapít, nemzeti zsinatot tart. Erőfeszítéseket tesz Bécsben, Rómában az ország felszabadításáért. Óriási tudományával rettegett harcos. Talán a legnagyobb magyar

primás, Bánfy, Kanizsai, Széchi Dénes mellett, bár az összemérés a korviszonyok nagy eltérése miatt nem lehetséges. Most támadják olyan vádakkal, amelyekkel eddig Kollonich-ot illették.

Pázmány kellőleg felfogta és érezte az egyetem hiányának a hátrányait. „Midőn gyakorta elmélkednék afölött – írja az alapítólevélben – miképp kellene előmozdítanunk a katolikus vallás terjesztését Magyarországon s egyúttal emelni a nemes magyar nemzet díszét, legbiztosabb eszköz gyanánt tűnt föl előttünk egy tudományos egyetem felállítása, melyben a harcias nemzet erkölcsi szelídülnének s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének. Ily intézet életbeléptetésére nem hiányzott kedvünk és igyekvésünk; azonban a haza veszedelme és némely szükséges alapítványok mindekkoráig akadályozták hű óhajtasunk teljesülését. Most végre, miután Isten törekvéseinket áldásaival és mennyei kegyeivel elhalmozta, rendelkezésünkre áll némi pénzösszeg, mellyel, úgy hisszük, létesíthetünk valamit, ha nem is a cél nagyságával összhangzót, legalább szorongatott hazánk szükségének megfelelőt.”

Pázmány 1635. elején Sopronban volt az országgyűlésen: Dobronoki és Forró jezsuita páterek is itt tartózkodtak. Január 6-ikán, Vízkereszt ünnepén a primás magához hívta meg őket ebédre. Ebéd után dolgozószobájába vezette őket s 40.000 forintról szóló császári kötelezvényt tartva kezében, vonatkozással az ünnep tárgyára, a három szent királyra, így szólt hozzájuk: „Íme, a Jézus-Társaság atyái által kívánok Istennek felajánlani aranyat, tömjént és mirrhát. Vegyék tehát a kötelezvényt s vállalják magukra a 40.000 forint behajtását. Ezen összeghez a közelebbi Szentgyörgynapján 20.000 forintot készpénzben fogok letenni. S ezen 60.000 forint képezze a Nagyszombatban létesítendő jezsuita főiskolának örök alapítványát”. Néhány hónappal később Pázmány a készpénzalapítványt önként hatvanezer forintra emelte, melyet azonnal átadott a jezsuitáknak. Az alapítólevelet még a tavasszal, május 12-iki kelettel pozsonyi primási palotájából állította ki. Ezt a napot tekintette a főiskola születési ünnepének.

Közcélú adományai messze meghaladják a 700.000 forintot, sőt egyesek szerint felül vannak az 1 millió forinton. Fraknoi Vilmos megtalálja ennek indokát kitűnő gazdálkodásában. Ahogyan államférfiúi nagyságát jól mutatja be Ferdinándy Mihály.

Az ellenreformációt győzelmissé ő tette, főként azzal, hogy Kalauzával, szónoklataival, társadalmi hatással közel 30 arisztokrata családot hozott vissza az Egyházba.

Pázmány nemcsak hatalmas hitvitázó, szónok és stílusművész, hanem a legnagyobb magyarok egyike, a nemzet nagy nevelője. Senkinek sem fájt jobban a nemzet pusztulása, mint neki, ezért törekszik a belső béke megőrzésére, mint I. Rákóczi György fejedelemnek írja: „Azt akarnám, hogy ezt a kevés magyarságot jobb üdöre tartanók és egymást ne fogyatnók.” Állandó levelezésben volt a korabeli erdélyi fejedelmekkel, Bethlen Gáborral és utódjával, I. Rákóczi Györggyel, hogy a béke művén munkálkodjék, „mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünk fogyása, romlása, nem tudom, kinek fájhat.”

Meggyőződése szerint a Habsburgok oldalán állott, mert csak az ő segítségükkel remélte az ország felszabadítását, bár tisztán látta, mint őrlődik a magyarság két nagy hatalom malomkövei közt: „Úgy tetszik, – írja – hogy mint a küszöb és ajtó között lévő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul, s mind ellenségtől romolnunk kell, ha békekességben nem maradunk.”

Mint szépíró, Pázmány igazában a magyar próza megteremtője. Tóth Veremund állapította meg róla: „Nyelvének törőlmetszett magyarsága a tiszántúli népnyelv alapos ismeretén alapszik, továbbá a magyar közmondásoknak, szólásoknak gazdag-áradású használatán, mindenekelőtt pedig a magyar stílus talán legalapvetőbb sajátosságának felismerésén, mely az elvont gondolatvázat mindig felöltözteti a képek, hasonlatok szemléletes ruhájába. Például, mikor azzal mentegeti magát, hogy könyvének anyagát sokféle forrásból hordta össze, így fejezi ki magát: „Új találmányokat és magam fejből költött dolgokat tőlem senki ne várjon. Mert tudom, hogy a pókháló nem jobb a lépesméznél, noha a pók béliből szövi légyfogó hálóját, a méh pedig

virágokról szedegeti mézét.” Arany János sem fukarkodik Pázmány Péterrel szemben, hanem megállapítja: „Az ő velős magyarsággal írott művei korszakot alkotnak a magyar prózában.”

Lósy Imre (1637-42). Konvertita. Pázmány nagyprépostja és helynöke. Egri püspökből lett primás. Az egyetemet tovább építi és bővíti jelentős összegen a jogi karral. Pozsonyban is állít Papnevelőt. Alapjaként 24.000 forintot tett le. Végrendeletében újabb hagyományokat adott számára. Az 1639-es ínség idején a szűkölködők megsegítésére fordította összes jövedelmét.

Lippay György (1642-66). Folytatja az egyetem kiegészítését és bővítését. Elődjéhez hasonlóan ő is sokat áldoz a jogi karra. Pozsonyban Emericanumot, zárdákat és más intézményeket létesít. Támogatja a tudományokat. Érsekújvárt is tovább erősíti. Még mint püspök 50.000 forintot hagy a plébánosok felségélyezésére.

A bécsiek szemében volt egy nagy hibája: magyar volt, mégpedig a vérmesebb fajtából, ki nemzetére sokat tartott. A vasvári békében alkotmány sértést látott. Mint az ország első zászlósura kijelenti: „Inkább a bőrömet nyúzzák le, mintsem ezt a békét elismerjem!” Tele keserűséggel Lipót abszolutizmusa, tanácsosai uralma miatt: ismét elmaradt a török kiverésének kitűnő lehetősége. Ekkor villant meg agyában a gondolat, Rómába menni, s ott fejezni be még hátralevő napjait, hogy „ne lássa többé Magyarországon a rettentő bomlást s a németek garázdaságát”.

Ilyen hangulatban írta a következő sorokat:

„El vagyok tökéelve, nem mennem fel Bécsbe a tanácskozmányra, mert ha már is gyanú s panasz van ott ellenem, mi lesz még, ha ott érzelmeimet a többi tanácsosok előtt kijelentem? Hízkelkedni sem tudok, sem akarok; hazudni hitem ellen s helyesleni mit kárhoztatok, – azt nem tehetem. Eskü által köteleztetem, őszinte és hasznos tanácsot adnom az országnak; hazaárulónak neveztetni nem akarok, s még kevésbé azzá lenni. . . Zavarokat én a magyarok közt soha sem fogok támasztani az országban, sem lázadásnak soha nem leszek részese; sőt ha száz életem volna is, kész lennék valamennyit feláldozni ő felsége iránti hűségemért, mely, ha még tovább is gyanúsítottatnék, inkább Rómába fognék utazni”. . . „És – írta ismét pár nappal később – miután a nádor határidőre fel nem érkezik, s mások megjelenéséről is kételkedem: mit műveljek én magam oda fenn? Csak a miniszterek gyűlölségeit s méltatlanságait kényteleníttetném túrni; de még evvel sem hajthatnék semmi hasznot.”

Helyteleníti a püspökség- és egyházmegye- cseréket; csak a püspökségről érsekségre emelkedést engedné meg.

Nagyszombatban a generális Szemináriumot létesíti; az elaggott papok otthonát sürgeti: a kiszolgáltak nyomora nem méltó az Egyházhhoz. A magyar köznemesség megtérítésére a megyeszékhelyeken nemesi konviktusokat indítványoz ingyenes oktatással. A zsinaton a jezsuitákat befogadhatja az egyházi rendbe. 1658-ban főegyházmegyei zsinatot tart.

Lelki életére nagy gondot fordít. Minden évben néhány napon át lelkigyakorlatra Nagyszombat vagy Trencsén jezsuita kollégiumába vonul. Évente Pozsonyból Mária-völgybe elgyalogol a Boldogságos Szűz szentélyéhez. A napi elmélkedést nem mulasztja el. Körmöcön a ferenceseket telepíti le, Besztercén, Szakolcán, Selmecen, Trencsénben pedig a jezsuitákat.

Erősen nemzeti érzésű. Halála vágja útját annak, hogy ne keveredjék bele ő is a Wesselényi-féle összeesküvésbe (1671). Acsády szerint a franciákkal állt ő is összeköttetésben.

Szelepcsényi György (1666-85) a legtámadottabb primások egyike. A protestáns lelkészek bíróság elé idézése, elítélése, gályarabsorsra juttatása címén szokás emlegetni, mint az abszolutizmus eszközét. Még a bolsevizmus alatt is a gályarabok ügyével támadják emlékét.

A sajtó szerint nemcsak a királyi vármegyék összes protestáns lelkészeit és tanítóit idézték meg, de török területen is történtek idézések. (Ez jelent ezen a területen 1500-2000 egyént!) 336 lelkész jelent meg idézésre. Aki nem jött vagy elment, nem állították elő. 236 reverzalist írt alá,

100 börtönbe került. Néhány meghalt, néhány megszökött, 3 került várbörtönbe. Később egyszer szállítás közben 6-ból 5 megszökött. Voltak katolizálók is.

Ami a perek, börtönök után a gályarabságot illeti, mi azokat, sőt egyetlen egy protestáns lelkész gályarabságra juttatását is mélységesen elítéljük. De a kezünkben lévő gyér források alapján és a minden körülményre kiterjeszkedő tudományos feldolgozás hiányában is megállapítható bizonyossággal annyi, hogy Vitnyédi István szerepe politikainak is látszik: a török basákhhoz írt levelei politikai vétségre vallanak. De a cikkben említett 62 rab körül is van tévedés. Kevesebb a gályarab és rövidebb ideig tartott a fogság, mint a hangból az következtethető volna (1675 III. 15-1676. II. 26). A külföld akciójára hazatérhettek és működhettek. 41-ből 26 bírta ki a gályarabságot. A többi meghalt, illetőleg útközben megszökött.

Nem mentjük, de kevesebb történt, mint ugyanebben a században az angolok részéről az írek és Poroszország részéről Gnesen-Posen vidékén a lengyel katolikusok ellen. Itthon is voltak ugyanebben a században kassai vértanúk és más fölkelések idején más áldozatok a gályarabokét meghaladó számban.

Hibák, sajnos, voltak. De a jelennek vannak nagyobb siratni valói. Az egész kereszténység létét fenyegeti napjainkban a harcos istentelenség.

Szelepcsényi primás szerepe mellett elfeledkeznek az abszolutizmus főeszköze, Kollonich Lipót gróf, udvari kamarai elnök, bécsújhelyi (W-Neustadt) megyéspüspök, majd bíboros-érsek rendkívüli törvényszéki tevékenységéről.

Ő indította el, mint az udvari kamara elnöke, a protestáns lelkészek gályarabságra ítéelésének gondolatát, melyet – izzó magyarsággyűlöletével párosulva – meg is valósított. 1688-ban adta ki „Einrichtungswerk” néven ismert államrendészeti tervét, amely Magyarországot három részre osztaná, Buda, Kassa és Zágráb székhellyel. A jobbágyok robotját heti egy napról heti három napra akarta felemelni. Erőszakos németesítést irányzott elő. Hatalmi túlkapásai ellen a nádor is és Szelepcsényi primás is erélyesen és eredményesen tiltakozott, állást foglalt ellene a Pozsonyban tartott országgyűlés is. Terve nem valósult meg.

Szelepcsényi tántoríthatatlan híve a koronás királynak és irtózik a forradalomtól, de az alkotmány-sérelmek miatt résztvesz a Wesselényi – Zrinyi Péter tanácskozásokon. Amikor ez túlment a törvényes korlátokon, visszavonult tőlük.

Ő királyi helytartó volt. Nem helyeselhetjük ilyen időben, mert az abszolutizmus ezzel a nádorságot mellőzhette. De a Wesselényi-összeesküvés után, amikor magát az alkotmányt is felfüggesztik, őt is felmentik. Alkotmányellenesen Ampringen Gáspár jön az országba kormányzónak (1673). Szelepcsényi tehát nem volt jó az abszolutizmusnak. De viszont rámutatott az új intézkedés gyümölcseire a trón előtt. Amikor a gyümölcs megmutatja az érsek igazát, visszavonják ezt az alkotmányba ütköző rendelkezést (1681). Így nem lett a Thököly-felkelés veszedelmesebb kimenetelű és így menekült meg Bécs 1683-ban a török ostromból. A primás egyházi alapítványokra szánt vagyonának nagy részét, 499,780 forintot, lefoglalva fordították a háború céljaira. Ebből fizették Bécs őrsege zsoldját. Contarini, Velence bécsi követe: „Ein grosser Anteil an der Rettung der Stadt Wien gebührt dem Primas von Ungarn”, azaz Bécs megmentésében jelentős része van a magyar primásnak.

A primások történetírója, Meszlényi Antal írja: „Szelepcsényi a felfokozott önkény előtt nem tudott fejet hajtani... A Helytartóság éléről elmozdították, de ezzel mégsem bírták száját elnémítani. Egyik tiltakozását a másik után küldte a császárnak, mire figyelmeztették: tartózkodjék az uralkodó kioktatásától, mivel a királyi rendeletek ellenszegülői könnyen osztozkodhatnak ama lepke sorsában, amelyik a gyertyalángba repül.

Szelepcsényit sokkal keményebb fából faragták, semhogy ilyen fenyegetésre elnémult volna. Többé fel sem kereste Lipót minisztereit, hanem egyenesen hozzá fordult. Arra kérte, kímélje a nemzetet és annak alkotmányos jogait, melyek megtartására esküvel kötelezte magát. Ne felejtse el, hogy a nemzet ama feltétel alatt köteles hódolati szent esküjének megtartására, ha a fejedelem

is megtartja saját esküjét. A szerződés kétoldalú s az egyik felet éppoly erővel kötelezi, mint a másikat. Nyílt és bátor fellépésével nem a trón ellen lázadozott, hanem a törvényszegéseket ítélte el és erre már hazafias kötelessége sarkallta. Emiatt a Burgban megfenyegethették, de inkább ezt tűrte, semhogy nemzete állítsa a vádlottak padjára.”

Szelepcsényi egyébként 1682-ben Nagyszombatban nemzeti zsinatot is tartott. Morvaországból, ahol meghalt, holttestének Mária-Zellbe vitelét rendelte el. Emlékét hirdeti a koronázási remek Pacificale. Közcélú adományai 2,686.000 forintra rúgnak. Istenes Énekek címen magyar énekeskönyvet adott ki 1677-ben.

Széchenyi György (1685-1695) katonaként jelentkezett kispapnak. Mint veszprémi püspök az 1663-64. évi dicsőséges déli hadviselésben a Zrinyi testvérek seregében maga vezeti bandériumát. Mint aranymisés kalocsai érsek 93 éves aggastyánként lett esztergomi érsek. A nemzet régi vágya és kívánsága teljesedett ezzel. XI. Ince pápa mellett ő a második tényező Buda és az ország felszabadításában, a sebesültek, veteránok segítségével. Győr, Sümeg, Kesző erősségeit helyreállította. Jótékony alapítványai (Győr, Kőszeg, Szombathely, Vasvár, Szentgotthárd, Sümeg stb.) szinte elsorolhatatlanok. Közismert volt felirata, amit Kalocsáról I. Lipót királyhoz intézett a nemzet és alkotmánya érdekében. Az ország, Buda visszavétele költségeihez nagy tételekkel hozzájárult (1686). Hosszú egyházkormányzata alatt erre gyűjtött javaiból. Utána Budán Akadémiát és más rokon célú közintézményeket állít. A sebesült vitézek ápolására 337.000 forintot ad. A török-századok pusztításának megszüntetésére újabb zárdákat (29), kollégiumokat és szeretetintézményeket állít. Pesten a (ma Városháza) kórházat 80.000 forinton visszaváltja. Két és fél millió forintot juttat életében közcélra, végrendeletileg 1 millió forintot.

A horvát pálosoknak a magyar pálos-tartományból kiválását megakadályozza, ugyancsak a Szentkorona jogait védi a bosnyák, horvát püspökökkel szemben – Rómában.

Halála előtt Buonvisi nunciának kijelenti: egész vagyont a magyarországi várak megerősítésére fogja hagyományozni. Még háza ingóságait is közcélra hagyta.

Családját, a kisnemes elszegényedett Széchenyieket is emelte. Halála után az ő érdemeire is tekintettel unokaöccsét, Széchenyi Györgyöt, Egervár, Pölöske és Szentgyörgyvár örökös kapitányát vitézségéért magyar grófi rangra emelte a király. A család megérdemelte a primás támogatását. Ferenc a Nemzeti Múzeumot alapította, fia, István pedig a Magyar Tudományos Akadémiát 60.000 forinttal. Egyéb alkotásai: Lánchíd, Tisza- és Vaskapuszabályozás, stb.

Lelkes méltatás joggal mondja a primásról: mint ember angyal, mint magyar a nemzethűség, hon- és alkotmány szeretet megtestesülése. Emellett a jótékonykodás csodája. Kimutatható hagyományai összege mai értékben meghaladja a 200 millió forintot.

Széchenyi atyját Szabónak, akkori divat szerint Sartor Mártonnak nevezték. A török hódoltság alatt hadnagy volt Szécsény végvárában. Innen vette nevét. Sartor Márton a kereszténységért vívott harcokban többször ontotta vérének és a harcmezőn halt meg. A püspök anyja, Bán Sára, két fiával: Györggyel és Lőrincel Bethlen Gábor támadása elől Szécsényből Gyöngyösre futott. György túl volt már a 30. éven, amikor a papi pályára lépett. Közel volt a 40-hez, mikor baccalaureatussá s a hittudományok doktorává avatták. Még kispap korában nemességet szerzett magának, özvegy anyjának és Lőrinc öccsének. Pázmány támogatására 1629-ben II. Ferdinándtól kapták az armalist. Széchenyi 66 évet töltött az egyházi pályán. 10 éves áldozópap volt, mikor csanádi püspökké lett; 93 éves korában lett esztergomi érsekké. Vagyonszerző kitűnő gazda volt. Kortársai a „bőkezűség és adakozás csodájá”-nak nevezték.

Pázmány távoli rokona.

Utódja *gr. Kollonich Lipót* (1695-1707). Vele már foglalkoztunk. Sajnos, magatartása nemzetünkkel szemben nem változott a primási székben sem.

Keresztély Ágost (1707-1725), szász hercegi családból, az első *herceg primás*; fontos diplomáciai megbízatásai miatt sokat van távol érseki székhelyétől. Alatta Esztergom 1709- ben kir. város lett. – Keresztély Ágost még fiatal katonaként résztvesz Buda visszaszerzésében. Itt magyar kongreganista harcosokkal találkozik. A katonai pályán, ahol 3 évet töltött, ragyogó jövő várt volna rá. De a katolikus hitre tér és a tisztí uniformist felcserelel papi talárral.

Már előtte fontos diplomata szerepben szolgálták – főhivatásuk sérelme nélkül – hazájukat: Vásári Miklós (1350- 1358), Keszei Miklós (1358-1366), Verancsics Antal érsekek. Pázmány pedig Rómát a 30 éves vallásháborúban akarta a Habsburg-oldalra állítani. Keresztély Ágost a franciákkal vívott külpolitikai harcot. Dr. Meszlényi Antal dicséretes diplomáciai ügyességét mutatja be.

Gr. Esterházy Imre de Galántha (1725-45), eredetileg pálos szerzetes, művészbárát. Pozsony értékes művészeinek mecénása (Donner, stb.). A Pragmatica Sanctio egyik előmozdítója. Jótékony célú adományai meghaladják a 2 millió forintot.

Gr. Csáky Miklós (1751-57), volt váradi püspök, majd kalocsai érsek, s mint ilyen nyerte el az esztergomi érseki széket, miután a primási stallum 6 évig betöltetlen volt, 1751-ben. Erős magyaros érzése és rómahú magatartása sok nehéz küzdelmet okozott neki, de álláspontját nem változtatta meg. A „felvilágosodás” vallásromboló szellemének igyekezett gátat emelni. Mélyen vallásos lelki életet élt, nagy tisztelője volt Szűz Máriának s jótévője a szegényeknek. Erre utal mellékneve, a „Pater pauperum – A szegények atyja” elnevezés. Mikor 1757-ben eltemették, három nyelven búcsúztatták, ezzel az alaphanggal: meghalt Csáky Miklós, a szegények atyja.

Gr. Barkóczy Ferenc (1761-65). – Vasakarattal küzdi le a primási székhelyre való visszatérés körüli akadályokat. A visszatelepedés után megkapja Esztergomban a Várhegyet. Nagy tervek hevítik, nagy erőfeszítésekre kész: európai értékű székesegyházat akar.

Mária Teréziánál kegyvesztett lesz, mert Batthyány Lajos nádorral és Grassalkovich koronaőrrel tiltakozik Kollár Ádámnak a nemesség privilégiumait érintő reformtervei ellen. Íróknak, tudósoknak barátja volt.

1765 -1776: a primási szék betöltetlen.

Gr. Batthyány József (1776-1799), bíboros. Alatta történik a rozsnyói, szepesi, besztercebányai püspökség kihatása a főegyházmegye területéből. Budapestnek ő ajándékozta a Városligetet. Nagy könyvtár és kéziratgyűjtemény maradt utána. A Szentkorona ünnepélyes hazatérését ő vezette.

Közcélú adományai 480.000 forintot tettek ki.

Mária Terézia számításaiban már két primás (gr. Csáky és gr. Barkóczy) körül csalódott. Ők rómaiak voltak és nem bécsiek az egyházpolitikában. Különösen nem a racionalista tanácsosok elgondolása szerint, ami egész sor önkényes egyházi rendelkezést hozott Róma és a magyar Egyház ellen. Ahogy országgyűlést 1765-től nem tartott, Esztergom betöltésével is 11 évig várt törvényellenesen.

A végre kinevezett primás küzdelmei folytatódtak Mária Terézia alatt is, de a nagyobb küzdelem mégis a királynő utódjának, II. József (1780-90) „kalapos királynak” idejére esik. József teleszívta magát Nyugat (felvilágosodás, enciklopedisták stb.) levegőjével és konok csökönnyességgel érvényesítette azt a németesítéssel egészen a csődig. A főpapokat nagyon felülről kezelte. A primás gr. Esterházy Károly egri, Szily János szombathelyi, gr. Zichy Ferenc győri stb. püspöktől támogatva keményen állta a harcot, jelmondatának „hűség és bátorság” vértetében.

Nem a már szétagolt protestantizmusban, hanem a francia-német hitetlenségben látta a veszedelmet. Szembehelyezkedett az uralkodó hitetlenséggel és német irányzattal. Válaszul a primás csak magyarul beszélt és prédikált. Ezt kötötte főesperesei lelkére is az egész főegyházmegyében. Az új templomokba bevitte a Nagyasszonyt és a magyar szenteket. A kinevezéseknél válaszul elsőbbséget adott a magyaroknak; II. József államegyházának kimondott ellensége Róma oldalán a magyar püspöki kar élén. A jozefinizmust az Egyház oly üszkös sebének tartotta, mint a gallikanizmust, febronianizmust, janzenizmust. Ellenese a királyi tetszvényjognak és a vallás körüli felségjogoknak, amelyek gyakorlásával csorbítják az Egyház fejének jogait és korlátozzák az Egyház belső szabadságát.

A „királyi” rendelkezésekkel szemben a primás használja a „törvénytelen” jelzőt. Tiltakozásra tiltakozás következik. Haszna nincs, mint ahogyan a pápa bécsi látogatásának sincs. Még az egyházkormányzást is kiveszi a megszállott József a püspökök kezéből. Berontott a papnevelés mezőnyére, ahol eltétette az útból a lelkiigazgatókat. Jöttek a generalis „papnevelők”. Irtották az áhítatgyakorlatokat.

II. József így II. Frigyes porosz király csípős megjegyzése szerint felcsapott sekrestyésnek.

A püspökök ellenálltak rendületlenül, míg végül is a magyar nemzeti ellenállás, a belga lázadás és a halál megállást parancsolt Józsefnek. A primás részes abban, hogy az 1790/91: III. tc. kimondotta Magyarország függetlenségét és önállóságát. Jött ugyan I. Ferenc és Metternich, de az újabb abszolutizmus életre korbácsolta a nemzeti megújítást.

Amennyire lehangoló a romboló „kalapos király” szerepe, oly felemelő és áldott a hitét, hazáját védő primásé.

Károly Ambrus (1808-1809), I. Ferenc király és császár feleségének, Ludovikának testvéröccse, egész fiatalon, 22 éves korában kerül az esztergomi érseki székebe. Bár a primás székhelye ekkor még Pozsonyban van, a beiktatás fényes külsőségek közt Esztergomban történik, a primások régi székhelyén. A császári rokon tele szép tervekkel, buzgósággal, sokat ígérve, fiatalos hévvel fog hozzá magas állásával járó feladatai megoldásához. Élénken vesz részt az ellenállási és szervezési mozgalomban Napoleon ellen, amellet állandóan úton van, hogy látogassa az egyes kórházakat s ellenőrizze a betegek gondozását. Vigasztalja, gyóntatja őket, nem félve a tifuszbetegektől sem. Ez okozza korai halálát. A tatai kórházban a fertőző betegség eléri s 11 nap múlva elragadja a 23 éves főpapot.

1809 – 1819 között ismét betöltetlen a primási széke.

Rudnay Sándor (1819-1831), bíboros. A primás és a főkáptalan visszatér Pozsonyból Esztergomba. 1822-ben nemzeti zsinatot tart Pozsonyban a Szentkorona összes egyházmegyéi részvételével, de az abszolutizmus nem engedi kihirdetni a zsinati határozatokat.

Szívós, lankadatlan munkatempó jellemzi. Egészséges újítások eszméi irányítják főpásztori munkáját s nagy építési tervekkel foglalkozik. A Bazilika építése ő alatta kezdődik. 1822-ben van az alapkőletétel országos ünnep keretében. Hamarosan következik a falak, pillérek felhúzása. Elkészül a főoltárkép s 6-6 kanonoki ház. Megindul a gyűjtés, melyben a papság és hívek túltesznek az előkelőkön és vagyonos rétegen.

A primás 1825-29 között 1,200.000 forintot fizet ki, nagyrészt a magáéból. Adományai összesen, Erdélyben és Esztergomban 2,317.673 forintot tesznek ki. Rudnay bíboros érsek halála után a király az esztergomi érsekséget a nála nagy kegyben lévő herceg Schwarzenberg Frigyes salzburgi érseknek szerette volna juttatni. Maga az uralkodó óhajtotta, hogy a pápa az érseket a primási kinevezés előtt a bíborral díszítse. És íme, a pápa megtagadta e kérés teljesítését, annak ellenére, hogy itt hatalmas császár kéréséről, hercegről, már felszentelt püspökről és tényleges érsekről volt szó.

1831-1838: székiüresedés.

Kopácsy József (1838-1847). Kettős (esztergomi, veszprémi) javadalmából 453.179 forintot költ a Bazilikára. Gyűjtésből 119.843 forintot. A kamara ígér, de húzódozik.

Az emléktábla szerint: ő az építkezés folytatója (continuavit). Szobordíszek, freskók elkészülnek. 1845-ben felteszik a kupola keresztjét. Ezenkívül a nagyszombati társas káptalan alapítása, tanítóképzők, zárdák létesítése hirdeti alkotó tevékenységét.

Ha József nádor (1846) és a primás (1847) meg nem halnak, a bekövetkezett szomorú események feltehetően elmaradnak.

Hám János (1848-1849), az első felelős magyar kormány idején V. Ferdinánd király által személye körüli miniszter ellenjegyzésével kinevezett érsek, de állását tényleg mégsem foglalhatta el. Igaz, hogy nem is kereste. Innsbruckban barátságos fogadtatás várta. Idehaza hidegség, bizalmatlanság vette körül emiatt, noha 3.000 forintot áldozott a nemzet önvédelmére, 20-ágyas honvédkórházat állított és a saját költségén tartotta fenn. Az Országos Honvédelmi Bizottmány hálálkodó levelet írt hozzá. A processus informationis, az egyházi és állami eskü letétele megtörtént. De sem a magyar, sem a bécsi kormány nem küldte Rómába az iratokat.

Bár esztergomi állását nem foglalhatta el, tett, amit tehetett. Az uralkodó és nemzet szembekerülése idején mindkét oldalon támadják. A támadók nem tudják mérlegelni a malomkövek közötti őrldését. Bécsi kegyvesztéssel kénytelen visszatérni Szatmárra, mint püspök. Itt tanítóképzőt, kórházat, szegényházat, női zárdát alapít. Ugyanitt fejezi be szent életét.

1848 dec. 2-án a dinasztia lemondhatja a koronás királyt, V. Ferdinándot, aki szentesítette az 1848-as törvényeket. Helyére tették a magyarság megkérdése nélkül a 18 éves Ferenc Józsefet. Ő küldte Windischgrätz herceget idegen hadsereggel az ország leigázására. A magyar kormány Debrecenbe menekült, ahová Hám és püspöktársai nem követték, jöllehet főpapságunk és klérusunk legnagyobb része kitartott a nemzet mellett. Bécsben rossz néven vették a püspöki kar „nem loyális” feliratát.

Windischgrätz követelte Hámtól, ajánltasson fel 1 millió forintot a magyar püspöki kar részéről. Ő felajánlott a maga részéről 8.000 forintot. Egyebet nem teljesített a követelésből.

A két éves dicsőséges szabadságharcot letörték, nem osztrák, hanem 200.000 főnyi orosz erővel.

Bécs várta a primástól az önkéntes lemondást. Nem tette. Küldték hozzá az egyik hatalmi szervet, bár a Szentszék legkedvezőbb véleménye felőle kezükben volt. Újabb visszautasítás a válasz. Az osztrák minisztertanács összeül az ügyben. A fiatal, tapasztalatlan uralkodó Rómához fordul. A prezentációs iratok még nem voltak a Vatikán kezében, így a pápa nem állt Hám esztergomi érseksége mellett. Felszólítják azonnali lemondásra. Lemond. Vagyonából, becsületéből kiforgatták. Három nemzeti érzésű főpáosztort és másokat hadbíróssággal elítéltek. Őt Bécsből kiutasították. Visszatért Szatmárba. Egész tömeg fogadta. Emlékirataiban megvédte magát, bár erre szükség nem volt.

Boldog halállal hagyta itt a boldogtalan, önkényuralomban fuldokló magyar földet.

Nagykéri Scitovszky János (1849-1866), bíboros. 1849 júl. 21-én jutni a Magyar Sion ormára nem irigyelhető tény. Negyed évvel előbb (márc. 4.) alkotmányrombolás, két hétre rá, aug. 13-án világsi fegyverletétel a két éven át egyre levert osztrák és az újonnan jött 200.000 főnyi orosz haderő előtt. Okt. 6. és aradi tizenhárom... És mindez után 17 éves, bosszúálló idegen önkényuralom.

Hogyan kezdte működését? A hitélet megújításával, ami erőt ad a nemzetnek. Küzd a törvénytelen és alkotmányellenes túlkapások ellen és szembeszáll az embertelen üldözés árával.

Közben tovább folynak a Bazilika építkezései. Az orgonát ő állította, melyen elsőnek Liszt Ferenc „Esztergomi miséje” zendült fel a szentelésen. A felszentelés országos jellegű ünnepség

keretében 1856 aug. 31-én történt. Az emléktábla is úgy jelöli őt meg, mint „felszentelőt” (consecravit).

A primás úgy lép fel, mint a király és nemzet kiegyezésének munkálója. A rab szabadságharcosokért közbenjár.

Nem helyeselte a debreceni ápr. 14.-i trónfosztást. Ő Deák, Vörösmarty, br. Kemény Zsigmond irányához állt közelebb. Kiáll a szabadságharcos papok seregéért, miután négyszer járt az uralkodónál az aradi 13-ért. Mindezzel a bosszú-tábor főinél gyanússá tette magát. A rendőrminiszter titkos naplójában ismételt ez áll: a magyar primás a legelszántabb védője a rebellis magyaroknak. Azt is tudják ott, hogy az érsekújvári vasút megnyitására csak akkor megy el, ha az új állomást nemzeti zászlókkal ékesítik, ő pedig magyarul szólalhat meg. Feltámasztja két papnevelőjében a Magyar Iskolát. Az Orsován elásott, de meglelt Szentkorona elé hajón kel útra. Az útbaeső lakosság a Szentkoronát mindenütt kitörő lelkesedéssel köszönti.

Nem fogadja el az 1855-ös osztrák konkordátumot, amely magyar szemmel törvénytelen és súlyos nemzeti sérelem. Máriazellbe nemzeti zarándoklatot vezet. A rendőrminiszter lázadást lát ottani emlékképei felírásában: Legyen boldog a magyar haza!

1856 aug. 31-én a Bazilika szentelésén mozgalom indul az 1847-es alkotmány helyreállításáért, 129 előkelő aláírását a primás viszi az uralkodóhoz. A hírhedt Bach megállapítja, hogy az aláírók (de a vivő is) forradalmárok.

Az aranymiséén gr. Széchen Antal pohárköszöntőben kívánja a primásnak és az országnak a királykoronázást.

1860. aug. 20-án a Szent Jobb-körmenet – katonaság és csendőrség nélkül –, de a primás vezetésével hazafias áhitattal ment végbe. Befejezésül a lelkes tömeg a betiltott Szózatot énekelte. Utána br. Vay László a protestáns magyarok nevében üdvözölte a primást.

1861-ben a primás, mint Esztergom örökös főispánja, az újoncozási törvénytelen rendelet ellen szólott, említve a törvénytelenül behajtott adót.

Scitovszky János bíboros hercegprimás idejében, az abszolutizmus alatt, Ferenc József, mielőtt Szent István koronájával megkoronázták volna, a zágrábi püspökséget érseki rangra emelte.

A hercegprimás – úgy látszik – hallgatólagosan tudomásul vette a zágrábi érsekség felállítását. De a leghatározottabban tiltakozott Rómában és Bécsben a katolikus Egyház birodalmi centralizációja, vagyis az ellen, hogy a bécsi érsek birodalmi primás, és így egyszersmind Magyarország primása is legyen. Ugyanekkor mondta Scitovszky Thun miniszternek, aki őt figyelmeztette, hogy javait az uralkodótól kapta: „világi javaimat igen, de lelkiismeretemet nem”. Ezért a primás a császár legerősebb megrovását kapta.

Ferenc József 1852-ben alapította a zágrábi érsekséget. Az alapító bulla 1852 dec. 12-én kelt Rómában. Ezt a 19 oldal terjedelmű bullát hitelesített másolatban 1853 februárjában az akkori budai legfőbb Állami Hivatal megküldte Scitovszky primásnak, de csak tudomásulvétel végett és egyben értesíti a primást, hogy a bulla végrehajtásával a bécsi nuncius lett megbízva. Scitovszky primás idejéből, 1849-1866-ig az Esztergom és Zágráb közötti érintkezések okmányai jó nagy kötetet tesznek ki, de ebben a zágrábi érsekség alapítására nézve semmi adat sincs, csak a bullamásolat és az Állami Hivatal rövid kísérő levele.

Az első zágrábi érsek Haulik György volt, de ez sem írt ebben az ügyben a primásnak. Így lehet, hogy a primást előzőleg meg sem kérdezték, vagy pedig szóbelileg intézte el a nuncius vagy a király az új érsekség felállítását, vagy talán csak magánlevelekben tárgyalták azt meg, amelyek később eltűntek.

Kiváló hazafias szerepet játszott 1856-ban. A Bazilikaszenteléskor mentek végbe az előkészületek az 1857-i petícióra és az esztergomi értekezletre. A petíciót 129 előkelőség, köztük a primás, kalocsai érsek és több főpásztor írta alá. Bach nem mert felségsértési pört indítani ellenük. Bartakovics egri érsek annyira vitte az abszolutizmus elleni tüntetést, hogy a feltámadási körmenet alkalmával kirendelt osztrák katonaságot meg sem áldotta. Haynald Lajos

tábori papból Világos után kinevezett erdélyi coadjutor, majd püspök és bíboros, első hirdetője és védelmezője lett a nemzeti ügynek.

Az októberi diploma előtt a főpapság a konzervatívokkal tartott, az 1847-es alkotmány visszaállítását kérte. De mikor Deák az 1848-as alkotmány visszaállítása mellett nyilatkozott, ezt tette a főpapság is.

Az önkényuralom nem támaszkodhatott a főpapságra. Elutasító a magatartása az 1855-ös osztrák konkordátummal szemben is. Nem sikerült a nemzettel szemben a pástorbotra alapozni az önkényuralmat.

Papság, arisztokrácia és már a nemzetiségek is a passiv resistentia álláspontján vannak.

A katolikus Egyház kiállt a protestánsok vallásszabadsága mellett is.

A főpapság és arisztokrácia előljárt abban, hogy a magyarok tagadják meg a kölcsönjegyzést az önkényuralomnak.

Bartakovics Béla egri érsek felszólította a primást, erélyesen lépjen fel, mert Magyarországnak nincs királya, sem alkotmánya. Albrecht főherceg, helytartó felállt, távozott a primási templomszentelési vendégasztaltól.

A passzív ellenállás végül mégis megtermette méltó gyümölcseit az 1867-es kiegyezésben, úgyhogy 1867. jún. 8-án Budán megkoronázta I. Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét Simor János hercegprimás és az az Andrássy Gyula miniszterelnök, akit 1851-ben a főbb bujdosókkal együtt in effigie (képletesen) felakasztottak.

Simor János (1867-1891), bíboros, székesfehérvári csizmadia fia. Győri püspökből lett primás. Rendkívüli tehetségei mindjárt papi pályája kezdetén megmutatkoznak, ezért gyorsan emelkedett az egyházi hierarchia fokozatain. Kiváló szónok volt, nagy intelligenciával, alapos képzettséggel, kivételes kormányzati képességgel, művészi érzékkel s rendkívüli fogékonysággal a szociális-karitatív kérdések iránt, ami nem annyira elméleti síkon, mint inkább jótékonykodás gyakorlásában nyilvánult meg.

Még csak 44 éves, amikor 1857-ben a király győri püspökké nevezte ki. A nagy egyházmegye bőséges teret nyújtott nagy aktivitásának és hatalmas munkatempójának.

Mindjárt programjába veszi a székesegyház szépítését s a székesegyházi kincstár gyarapítását, de ugyanakkor van gondja a szegényekre és árvákra is. A katolikus nevelésügy terén kifejtett buzgalmát hirdeti Győrszigeten és Magyaróváron az Irgalmas Nővérek általa létesített hatalmas intézete, Sopronban pedig az Isteni Megváltó Leányainak több fokozatú iskolája. A papnevelés előmozdítására megnyitja a kisszemináriumot, a kiérdemesült papok számára Papi Nyugdíjalapot teremt, de támogatja a gyengébb plébániákat is anyagi juttatással. A tudományos munkát különösen megbecsülte, mert maga is gyakran írt tudományos folyóiratokba, külföldibe is. Az ő kezdeményezésére indítja el a „Győri Történeti és Régészeti Füzetek” sorozatot, kiváló szerkesztők munkába állításával. Segítő keze elér a pesti Akadémiáig, melynek 10.000 forintot juttat.

A viharos történelmi idők próbára tették a magyaros kiállás terén is, de kitűnően kiállta a próbát. Meszlényi erről így ír:

1861-ben megnyitás előtt állt a birodalmi parlament, ahová a magyaroknak is követeket kellett volna küldeni. Bécsben érezték, hogy ez nehezen fog menni, éppen ezért császári futár menesztettek hozzá, hogy megnyerjék a követküldés gondolatának. Vendége bármennyire puhította, válasza rövid és következetesen *elutasító volt!* Végül azzal szerette volna sarokba szorítani, hogy ilyenformán nem is lesz belőle Excellenciás Úr! S utolsó válasza: *alkotmányárulás* révén nem is akarok az lenni! Rá négy évre mégis az lett, mert beléptették a v. b. t. tanácsosok sorába.

Az összbirodalmi gyűlés eszméje meg is bukott s az újabb kibontakozás megbeszélésére *Rechberg* miniszterelnök Scitovszky után a püspök Simort is magához kérte. Mindkettőjük álláspontja most is a régi volt, nevezetesen állítsák vissza az 1847-es alkotmányt. Erre viszont

Bécsben nem tudták magukat még mindig eltökélni. Ebben a bizonytalanságban köszöntött be az 1866-os év, amikor Rechberg kész lett volna az előbbi kívánságot teljesíteni. Ámde Simor ezt most már *kevésnek* találta, s meg is mondta: az 1847-es alkotmány már nem elég, *többet kérünk!* Az idő őt igazolta s mindazokat a magyarokat, akik hozzá hasonlóan gondolkodtak. Emiatt egyes bécsiek megorrolhattak rá, de nem törődött vele, mert ugyis tudta, hogy nem bírják nélkülözni.

Így történt, hogy amikor Scitovszky halála után megürült az érsek-primási szék, úgyszólván ellenjelölt nélkül foglalhatta el.

Mint a kiegyezésben Ausztriával egyetemben újra nagyhatalmi szerepet játszó Magyarország primása most jut tehetségének megfelelő szerephez. Az uralkodó és nemzet közötti kibékülést nyomon követte a királykoronázás, melynél a koronázást gróf Andrássy Gyula miniszterelnökkel ő végzi. 1870-ben résztvesz az I. Vatikáni Zsinaton, ahol vezérszerepet játszik. 1878-ban ő is ott van a Konklávéban, amikor XIII. Leót pápává választják. A pápa aranymiséje alkalmával 1887-ben Simor vezeti a magyar küldöttséget Rómába s átadja a Szentatyának a magyar nemzet ajándékát, nevezetesen a Szentkorona s a koronázási jelvények hű mását, valamint egy remek aranykelyhet.

1886-ban Simor papi aranyjubiléuma országos ünnepség keretében folyt le, az ország előkelőinek s magának a koronás királynak jelenlétében. Így akarta leróni a nemzet nagy főpapjának háláját az Egyháznak és országnak tett nagy szolgálataiért. Mint az ország primása hangsúlyozta: év évre múlik s minden pillanat arra figyelmeztet, hogy felhasználva az alkalmat – tegyünk, hassunk, alkossunk! S ő valóban nagy alkotásokra tekinthetett vissza élete végén.

Mindjárt érseksége első éveiben befejezte a Bazilika építését, melyet harmadik elődje indított el. Az ő jóvoltából kerül Hunyadi János, Széchi Dénes, Nagy Lajos és Telegdi Csanád életnagyságú szobra az oszlopos előcsarnokba, készül el a két torony s kerül az előcsarnok homlokzatára a 4 címerkép és felírás: „Rudnay coepit – Kopácsy continuavit – Scitovszky consecravit – Simor consummavit” (Rudnay megkezdte, Kopácsy folytatta, Scitovszky felszentelte, Simor befejezte, t. i. a Bazilika építését). Belül rendbe hozatja a Bakócz kápolnát, felállíttatja nagy elődje, Pázmány szobrát s a kupola felső mennyezetére festeti a négy nagy egyházatya képét. Minderre fél millió forintot áldozott.

A primási palotát a volt jezsuita kolostorból mai formájára ő építteti át a saját pénzén, 640.000 forinton. Tudományszomját hirdeti nagy könyvtára (Simor könyvtár) 54.932 kötete, ritkaságokkal (régí kéziratok, inkunábulumok). Az ő ösztönzésére írja Knauz a „Monumenta Ecclesiae Strigoniensis” 2 kötetét, Németh a „Series Parochiarum” és Kollányi az „Esztergomi kanonokok”, c. művét.

Megveti a Főszékesegyházi Kincstár alapját, mely olyan ritkasággal dicsekedhetik, mint „Mátyás Király Kálváriája”. Sok értékkel gazdagította a primási palotában elhelyezett „Keresztény Múzeum”-ot is.

De nehéz volna mind részletezni s elsorolni, ami jót tett Simor bíboros érsek, amit alkotott, s amennyit közcélra, jótékonyásra áldozott. Röviden összefoglalva: templomi és más egyházi célokra adott: 1,722.913 forintot, iskolákra és nevelőintézetekre: 1,448.136 forintot, más katolikus jellegű intézményekre: 224.155 forintot, szociális és karitatív segélyekre: 1,372.401 forintot, ami végösszegben: 4,767.605 forintot tesz ki.

Legtöbbet természetesen Esztergom köszönhet neki, mert kedvenc gondolata volt: Esztergom legyen a kis magyar Vatikán!

Vaszary Kolos (1891-1912), bíboros. Keszthelyi szücsmester fia. Mint a bencés szerzet tagja emelkedett a győri gimnázium igazgatói, majd a pannonhalmi főapáti állás után az ország első főpapi székébe. Jó szónok volt s mint történész szintén jó nevet szerzett magának. Nagy történelmi évfordulók következtek egymás után az ő idejében. Így 1896-ban ünnepelte a nemzet uralkodójával együtt Magyarország ezeréves fennállását, a Millennium-ot. Ez alkalommal

elmondott híres beszédjéből való a számtalanszor idézett mondat: „Kard szerezte, de a kereszt tartotta meg a hazát”. A másik jubileumi megemlékezés 1900-ban a magyar kereszténység 900 éves fennállásának szolt, amely év egyúttal Szent István megkoronázásának évfordulóját is jelentette.

Vaszary Kolos primássága alatt, 1894-ben tartották az első budapesti Katolikus Nagygyűlést s ő alatta tűnnek föl a hitélet küzdőterén a katolicizmus későbbi nagy vezérei és megújítói: Majláth, Prohászka és Glattfelder, valamint a jezsuita rend két kimagasló egyénisége: Tomcsányi Lajos és Bangha Béla, akik a 20-ik században magyar katolikus reneszánszot teremtenek.

Ezt megelőzően azonban az ún. egyházpolitikai harcok kavarták fel a közélet nyugalalmát, melyek a liberális törvényhozás győzelmét hozták. Vasary Kolos nem bizonyult eléggé tetterősnek ezekben a harcokban, amiben talán annak is nagy szerepe volt, hogy sokat betegeskedett s primássága második felében mind kevesebbet mutatkozott a nyilvánosság előtt. Az ő igazi területe a jótékonykodás volt. Verebélyen például új templomot építtetett 156.000 koronás költséggel, Esztergomban pedig gyakorlóiskolát, óvónőképzőt és tápintézetet létesít. A keszthelyi gimnáziumnak 50.000 koronát, a városnak, mint szülőhelyének 100.000 koronát adományoz karitatív célokra, s ugyanitt kórházat is építtet. Csak 1905-ig szociális-karitatív, tudományos, irodalmi, művészi s közcélokra 6,541.589 koronát adott s a még hátralévő 7 év alatt ennek egyharmadát, összesen tehát közel 9,000.000 koronát.

Primássága utolsó éveiben mind jobban bírálta visszavonult, „remete” életmódjáért, aminek következtében 1912-ben lemondott esztergomi főpapi állásáról s letörten vonult Balatonfüredre, ahol 1915-ben bekövetkezett haláláig élt nagy visszavonultságban.

Csernoch János (1912-1927) bíboros, szlovák földműves család gyermeke Szakolcáról. Tehetsége már diák korában kitűnt, mert amikor a IV. gimnáziumot elvégezte, fennakadás nélkül tudott Cicero nyelvén beszélni. A Teremtő éles elmeélllel, jó emberismerettel áldotta meg. Kiváló szónok hírében állott, nagyszerű elmeélllel tudott a vita tárgyához szólni s ellenfeleit gyakran leszerelte világos logikájával.

A papi hierarchia rendjében gyorsan emelkedett. Mint primási irodaigazgató már 37 éves korában esztergomi kanonok lett. Simor hercegprimásnak hűséges, megértő munkatársa volt egészen haláláig.

Az ekkor fellángolt egyházpolitikai harcokban erősen hallatja hangját cikkekben, előadásokban. Mint főszékesegyházi plébános, Simor halála után, élénk társadalmi tevékenységet fejt ki a különböző katolikus egyesületekben, miközben szorgalmasan cikkezik s folytatja a már Budapesten elkezdett tollharcot az Egyház jogainak védelmében. Tekintélye egyre nő, vitás kérdésekben püspökök, sőt maga a primás fordulnak hozzá s kéri ki tanácsát.

Csernoch élénk szerepet játszott a politikai életben is, különösen a katolikus Néppárt keretében, melynek programjával 1901-ben képviselővé választották. Mint ilyen különösen feltűnik vitatkozó készségével s talpraesett fejtegetéseivel. Harcol a tanítószolg emberibb fizetésrendezéséért, a papi kongrua méltányos megállapításáért, a katolikus autonómiaért, hallatja szavát a munkáskérdésben is.

1908-ban lesz csanádi püspök. E minőségben két katolikus lapot alapít, létesíti az urak és úrnők kongregációját, Katolikus Kör-t szervez, bevezeti a Katolikus Népszövetséget, szorgalmazza a Katolikus Legényegyleteket.

Bár takarékos, távozásakor 100.000 koronát hagy a szemináriumnak, 50.000-et a székesegyház javára.

A közben megürült kalocsai érsekségre 1911-ben öt emeli a király bizalma. Bár itt csak két évig marad, igyekszik a sürgető korproblémákhoz hozzányúltni: sajtóvasárnapokat rendez, új plébániákat szervez, zárdaiskolát alapít, földbérleteket tesz lehetővé, házhelyeket osztogat.

A történelmi események, Vaszary lemondása, a király és Róma bizalma 1912-ben az ország első főegyházmegyéje élére állítják, esztergomi érsek lesz. A világhelyzet ekkor már sötét, az események előrevetítik árnyékukat. Csernoch minden fontos kérdésnél ott van: a királlyal, Ferenc Ferdinánd trónörökösrel többször tárgyal. Ekkor indítja el 1914 jún. 28-án a szerb Princip revolvergolyója a háborús fergeteget, megölvén a trónörökös párt. Csernoch a háborús viharban arra kéri papjait: Legyenek az ima és munka emberei, tudjanak tűrni, szenvedni, legyenek mindenkinek mindene.

Prímássága alatt kétszer is résztvett Csernoch János a pápaválasztáson, 1916-ban és 1922-ben. Mind a két alkalommal kitűnt kiváló latinságával és azzal, hogy előre megmondta, ki lesz az új pápa. XV. Benedek meg is mondta neki: Valóban próféta vagy. A pápaválasztás alkalmával igyekezett bíboros társait rávenni, hogy otthon legyenek a magyar ügy szószólói. A második pápaválasztásnál pedig sikerül ugyancsak a külföldi bíborosok révén a svájci, hollandiai, belga gyermeksegélyakciót elindítania.

A háborút követő nyomasztó időben érkezett el aranyjubiläumához, 1924-ben, mely országos ünnepléssé szélesedett. Maga XI. Pius pápa is üdvözölte, Horthy kitüntette, a kormány és főhercegek pedig együtt ünnepeltek vele.

A már élete alkonyán lévő prímásnak még egy nagy külföldi utat kellett megtennie: az amerikaiak meghívták az 1926-ban rendezett chicagói eucharisztikus világkongresszusra. Csernochoz itt nagy ünneplésben részesítették az amerikaiak, jól emlékezve arra, hogy az utolsó pápaválasztáson a magyar prímás kardoskodott az amerikai bíborosok érdekében: addig ne kezdjék meg a Konklávét, míg ők meg nem érkeznek.

Életének szomorú epizódja volt, amikor IV. Károly kétszer is megpróbálta Szent István trónja elfoglalását s a végén internálták Tihanyba. Itt meglátogatta a fogoly királyt, akit Madeira szigetére vittek s ott is halt meg 1922-ben.

Amikor a végzetes döntés Trianonban megtörtént, udvari papjai megrendülten látták a folyosón könnyek közt fel-alá járnivaló és felkiáltani: „Éppen az én időmben ilyen történelmi gaztett!”

A halál 1927-ben érte Nagymagyarország utolsó hercegprímását. Síremlékére a Bazilika Szent István kápolnájában ez a felirat került: A történelmi Magyarország nagy hercegprímásának a trianoni Magyarország. A másik felirat: Az égben visszakeri, amit a földön megtenni nem tudott.

Serédi Jusztinián (1927-1945), bíboros, csallóközi nagycsaládos iparos fia, bencés, világjelentőségű jogász, Gasparri bíboros főmunkatársa a Codex Juris Canonici megszerkesztésében. Szerzetes maradt életmódjában mindvégig. Ő a 78-ik prímás. Nevéhez fűződik a magyar hitélet megcsodált szépsége: az 1938-iki Budapesti Eucharisztikus Világkongresszus. Ugyancsak alatta érhetette meg a magyarság az elcsatolt területek (Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék) egy részének visszatérését.

Utolsó napjaiban, a második világháború végén Esztergom háromszor cserélt gazdát német és orosz közt. Serkentette püspöktársait: német kezdeményezésre el ne hagyják papjaikkal, híveikkel a magyar földet. Célt ért. Cukorbajában hiányoztak az orvosszerek. Így halt meg. Nemzete hálája kíséri.

Súlyos időkben viselnie kellett prímási méltóságának terheit is. Ide tartozik: 3 kis- és 1 nagyszeminárium, 1-1 gimnázium és tanítóképző, 100 kegyúri templom és plébánia fenntartási hozzájárulása, valamint a rendkívüli terhekkal járó reprezentáció.

Meg kell e helyen örökíteni dr. Serédi Jusztiniánnak, Magyarország bíboros-hercegprímásának ama szavait, amelyeket 1928 jan. 1-én mondott, amikor, mint prímás, első ízben érkezett Győrbe:

„Amikor Őszentsége elbocsájtott, úgy elhalmozott kegyével, hogy szinte semmivé silányított. De zavaromban felemelt és megnyugtatót az a tudat, hogy Őszentsége megértett nemcsak engem, hanem az egész Magyarországot is. Ő az egyedüli hatalom a békekötés óta, amely igazán megért bennünket. Ne feledjük el, hogy akkor, amikor hatalmas nemzetek és kis-nemzetek is elnéznek felettünk, akkor egy Istentől rendelt világhatalom képviselője az egész világ előtt bátran, világosan kimondotta, hogy Magyarország érdemeit nem felejtette el és hogy Magyarország nemcsak a keresztény vallást és hitet, hanem az igazi kultúrát is évszázadokon keresztül védelmezte és hogy 300 esztendő igazságát éppen azok felejtették el, akiknek a civilizációját megmentette. Ezért a kijelentésért hálával kell lennünk Őszentsége iránt, mert kijelentését nemzetközi társaság előtt tette, ahol jelen voltak a mi megalázóink is, akik hallották a legigazságosabb helyről, hogy velünk igazságtalanság történt.”

Ez tiltakozás volt a trianoni rendelkezés ellen, amelyet – Kennan szerint – a Sátán kezével írtak.

Lloyd George angol miniszterelnök, egyik megalkotó, az Egyesült Államokban mondotta gr. Apponyi Albert jelenlétében: a mi barátaink hamis statisztikát adtak kezünkbe.

Mindszenty József a 79. érsek. A veszprémi püspökségből helyezte át a második világháború után XII. Pius pápa az esztergomi érseki és primási székbe. Esztergomi székfoglalását 1945. október 7-én tartotta.

A székesegyházi főkáptalan

Az esztergomi főszékesegyház káptalanjáról és kanonokjairól Kollányi Ferencnek „Esztergomi kanonokok 1100 – 1900” című nagybecsű munkája nyújt minden részletre kiterjedő tájékoztatást. Az abból vett adatokkal egészítjük ki Bíborosunk idevonatkozó feljegyzéseit.

A káptalan a főpapi kormányzathoz kapcsolt egyházi testület, melynek rendeltetése az istentisztelet végzésén kívül az érseknek az egyházmegye kormányzásában segítségére lenni. Tagjai a felszentelt papokból és szerzetesekből lett kanonokok. Az esztergomi főkáptalan egyidős az érsekséggel és jelentőségében mindjárt utána következő intézmény, mint hitéleti, istentiszteleti, kulturális, honvédelmi és egyházkormányzati szerv. Kanonokjainak száma 1100-tól 1900-ig 1459 volt.

Ez a nagy szám sok kiemelkedő értéket foglal magában. A Főkáptalan kanonokjai közül az évszázadok folyamán 156 emelkedett bíborosi, primási, érseki és megyéspüspöki méltóságra, 20 lett egyetemi tanár és 221 emelkedett ki a tudomány és irodalom terén. Számos esztergomi kanonok végzett értékes munkát a köznevelés terén is, mint főiskolai, liceumi, főgimnáziumi tanár és igazgató vagy papnöveldei előljáró. Sokat nyújtott a Főkáptalan a nemzetnek és az Egyháznak anyagi áldozatokban is: alapítványokban, különböző intézmények támogatásában, természetbeni adományokban, több, mint két és félmillió aranyforint értékben.

A Főkáptalan története tele van viszontagságokkal. Amikor Buda 1541-ben török kézre került és Esztergom is erre a sorsra jutott, a Főkáptalan előbb Pozsonyba, majd Nagyszombatba költözött és 1543-tól kezdve három évszázadon át állandóan ott tartózkodott. Tagjainak száma ott 24 volt. 1683-ban a felmentő hadsereg visszafoglalta Esztergomot a töröktől, de különböző akadályok miatt a Főkáptalan csak 1820-ban, Rudnay Sándor érseksége idején költözhetett vissza Esztergomba. Legfontosabb jogainak egyike volt az érsekválasztás. A megválasztott érseket a király hozzájárulása után a pápa erősítette meg állásában. Másik joga a „hiteles-helyi jog” a mai közjegyzői jogkörnek felelt meg, azaz okmányok kiállítás, hitelesítése és őrzése. A Főkáptalan tagjait Mária Teréziától kezdve a király nevezte ki.

A kanonokok külföldön is folytathatták tanulmányaikat, de három év után vissza kellett térniök és be kellett számolniok tanulmányaik eredményéről. Rangjuk, elnevezésük funkcióiktól függ. A Káptalan feje a nagyprépost, tagjai az olvasó-, éneklő-, örkanonokok, főesperesek, mesterkanonokok, a dékán, a kápolna- és oltárigazgatók, valamint a királyi káplánok.

A Főkáptalan kiemelkedő tagjai

Kollányi Ferenc említett könyve majdnem teljesnek tekinthető névsorát adja 1900-ig a kanonokoknak, de itt is megemlítjük közülük azokat, akik magasabb egyházi méltóságokba emelkedtek vagy maradandóan írták be nevüket tudományos, irodalmi vagy egyéb érdemeik folytán hazánk kultúrtörténetébe. Esztergomi éveik után sokan közülük más városokba kerültek, itt ezért a neveik előtti évszámok csak esztergomi kanonoki idejüket jelzik.

12. század.

1183. Adorján nagyprépost Párizsban tanult. Krónikát írt, Kollányi és Sebestyén szerint ő volt Anonymus, Béla király jegyzője.

1125-1130. Benedek olvasókanonok az Osl nemzetségből váradi, majd győri püspök lett.

13. század.

1238-1246. Özséb alapította a remete Szt. Pálról elnevezett magyar szerzetesrendet. Meghalt 1270-ben.

1291-1303. Tamás Paduában tanult, azután nagyprépost, majd esztergomi érsek lett. Ő koronázta meg Róbert Károlyt. Meghalt 1321-ben.

14. század.

1317-1330. Dörögdi Miklós a bolognai egyetem rektora lett.

1317-1320. Jakab 1317-ben a bolognai egyetem igazgatóságának tanácsosa volt.

1339-1347. Szügyi-Vásári Miklós, Telegdi Csanád esztergomi érsek unokaöccse, nagyprépost, majd esztergomi érsek.

1374-1384. Kanizsai János az Osl nemzetségből, nagyprépost. A paduai egyetemen tanult, később primás lett és résztvett a konstanzi zsinaton. Meghalt 1418-ban.

1391-1427. Budai János, a Krisztus-Társulat (Collegium Christi) alapítója. Meghalt 1427-ben.

1397. Rozgonyi Simon. Esztergomi kanonokból egri püspök lett. Elesett a várnai csatában 1444-ben.

15. század.

1463. Kapus Bálint 1430-tól apostoli gyóntató volt a római Szt. Péter bazilikában.

1465-1480. Váradi Péter Bolognában tanult, Mátyás király bizalmasa volt.

16. század.

1501-1502. Thurzó Zsigmond Paduában tanult, majd esztergomi kanonokból váradi püspök lett.

1505-1531. Körmendi János, az egyházjog doktora, követségben járt Velencében 1520-ban.

1522-1542. Oláh Miklós, Hunyadi János rokona. Róla a primások között emlékeztünk meg.

1524. Brodarics István. Mint váci püspök, 1526-ban résztvett a mohácsi ütközetben s onnan megmenekülve megírta a mohácsi csata történetét.

1550-1557. Verancsics Antal Paduában tanult, később esztergomi érsek lett. Meghalt 1573-ban.

1556-1568. Bornemissza Gergely. Váradi püspök lett, meghalt 1583-ban.

1561-1586. Telegdi Miklós nagyprépost. Kora legkiválóbb egyháztörténésze. Meghalt 1586-ban.

1578-1585. Monoszlói András, magyar nyelvünk felvirágoztatója. Bolognában tanult. Művei magyar nyelven jelentek meg.

17. század.

1605-1623. Dallos Miklós, később váci püspök és II. Ferdinánd diplomatája. Jelentős egyházi alapítványokat tett. Meghalt 1630-ban.

1611-1633. Lósy Imre Rómában tanult, 1637-ben esztergomi érsek lett. Sokat áldozott a szegénység enyhítésére.

1616-1619. Kőrösy Márk vértanúhalált halt. Bethlen Gábor katonái kínozták és ölték meg.

1629-1644. Kisdy Benedek nagyprépost Rómában tanult. Ő adta ki a „Cantus Catholici” énekeskönyvet és alapította a Kassai Akadémiát.

1632-1648. Széchenyi György. Róla a primások között emlékeztünk meg.

1636-1644. Szelepcsényi György. Ő is a primások sorába tartozik.

1638-1658. Telegdi György. Rómában végezte tanulmányait, kiválóan képzett elme volt. Meghalt 1658-ban.

18. század.

Ebben a században főleg a magyar főúri családok fiai szerepelnek az esztergomi kanonokok névsorában. Családneveik: Esterházy, Zichy, Csáky, Pongrácz, Nádasdy, Erdődy, Forgách, Batthyány, Révay, Keglevich, Luzsinszky, Perényi, részben grófok, részben bárók. Legtöbbjük magasabb egyházi méltóságra emelkedett.

19. század.

1805-1807. Ógyallai Király József, a magyar nyelv harcosa, később pécsi püspök lett. Közcélokra sokat áldozott. Meghalt 1825-ben.

1805-1815. Rudnay Sándor, későbbi hercegprímás. Róla külön emlékeztünk meg a primások sorában.

1816-1823. Nádasdy Ferenc gróf. Mint váci püspök, nagy egyházi és nevelésügyi alapítványokat tett. Meghalt 1851-ben.

1830-1844. Bartakovics Béla, egri érsek lett. Minden magyar ügy áldozatkész támogatója volt.

1832-1844. Rudnyánszky József. A szabadságharcban való részvétele miatt 1849-ben hatévi várfogságra ítélték. Kufsteinből 1853-ban szabadult. Meghalt 1859-ben.

1858-1884. Szabó József. Nagyösszegű kulturális és jótékony alapítványokat tett.

1865-1888. Somogyi Károly, szegény diákok segélyezője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, több egyházi alapítványt tett. 42.000 kötetes könyvtárát az árvízsjúttotta Szegednek adományozta (Somogyi-könyvtár, 1888.)

1870-1871. Samassa József egri érsek Esztergomból indult el magasívelésű pályáján.

1870-1874. Császka György kalocsai érsek is vele egyidőben volt esztergomi kanonok.

1873-1875. Dulánszky Nándor már esztergomi kanonok korában nagy kulturális tevékenységet folytatott. Mint pécsi püspök, ő építtette fel az új pécsi székesegyházat.

1878-1888. Hornig Károly báró, esztergomi kanonokból lett veszprémi püspök. Áldozatkészen szolgált minden ügyet, amely a nemzeti haladást és társadalmi jólétet emelte.

Esztergom jelene

Mindszenty József bíboros primás úr fel szokta jegyezni, amit a kezébe került kommunista magyar lapokban érseki székvárosáról talált és rendszerint hozzáfűzte megjegyzéseit. Feljegyzéseiből és esztergomi vonatkozású megnyilatkozásaiból állítottam össze a könyvnek ezt az utolsó fejezetét. Amikor például az „Új Ember”-ben egyik főpap millenniumot beharangozó írását olvasta, ezeket jegyezte fel:

Különös az 1973-as esztergomi millennium otthoni beharangozója, amit két teljes és két féloszlopban az egyetlen „katolikus” hetilapban, az Új Emberben olvasunk. Szó esik terjedelmesen a millenniumot megelőző évezredekről, sőt Esztergom magyar ezer éve kezdő dátumáról, a kereszténységre fordulás „varázsütéséről” is. Az Esztergom név is kimerítő elemzéshez jut. Géza fejedelem, aki inkább kívül esik az esztergomi millenniumon, több teret kap, mint az esztergomi ezer évet elindító Szent István. Gézával megteszi Esztergomot „állami értelemben székvárosnak”, aztán a falazó kőművesekkel, fegyveresekkel stb. szinte egyenlősítve, odavetve említetnek az itteni érsekek, a 79-ből egyetlenegy névszerinti megemlézése nélkül. Hogy ezek primások is voltak, nincs szó róla. Persze a szerepük sem érdemel említést. Feltehetőleg azért, mert ezek a nemzet szabadságáért küzdöttek, még az interdiktummal sem fukarkodtak az ember- és törvénytírókkal szemben, aminek pusztá említése is botrány volna a Függöny mögött.

Esztergom múltját, mint szellemi terhet emlegeti a mai otthoni sajtó – *olvassuk a bíboros primás egy másik feljegyzésében.* Elvették megyeszékhely rangját, már nem is járási székhely, Dorog lett helyette azzá. Volt olyan elképzelés is, hogy megszüntetik Esztergom városi státusát, sőt megváltoztatják a nevét is a múltja miatt.

Persze a jelen teendői nem ilyen sürgősek: a Bazilika kupolája alól hullik a kő, a Várban törmeléken járnak az idegenek, az Esztergomon át vezető 11-es főközlekedési úton kátyúk vannak. Iskolaváros, de a „felszabadulás”, óta nem épült új iskola. 88 osztálynak és 20 napközi csoportnak mindössze 61 tanterme van. Ezért majdnem minden iskolában kétműszakos a tanítás.

Az új idők fuvallata: sok ismeretlen nagyságnak van utcája és emléke Esztergomban. Van az új településeken Nefelejts-utca is. . . IV. Béla második honalapító királynak, aki itt is pihen és Mátyás királynak nincs utcája. Simon ispánnak, aki Esztergom várát sikeresen védte a tatárok ellen; Nagy Máténak, aki az 1526-i török ostrom ellenében vezette a védelmet, szintűgy nincs. Dobó Katicának, Gárdonyi költött női hősének van gimnáziuma, de Anonymusnak, III. Béla király névtelen jegyzőjének (ma már tudjuk: Péter püspöknek) nincs sem utcája, sem emléke. Osztozik a nagy építészek (Kühnel Pál, Packh János, Hild József stb.) sorsában. Magyarország első térképrajzolójára és vendégfogadására sem emlékeztet semmi. És még volna jó néhány név...

Századok primás-főispánjainak arcképei megvoltak gondosabb idők figyelméből a vármegyeházán. Az új világ leszedette és várta, hogy a primás elhozatja őket. Ezt persze hiába várta.

Amikor a bíboros az egyik lapban olvasta, hogy „a felszabadulás hozta meg a kulturális értékek valódi feltárását”, megjegyezte:

Lehetetlen, hogy ne tudjanak Lepold Antal esztergomi protonotárius kanonok megelőző archeológiai feltárásairól; hogy Gerevich Tiborral ő bukkant rá az Árpádok királyi palotájára a Bazilika oldalán, amely a török háborúk folytán a föld alá került. Ő kezdeményezte és irányította az ásásokat (1934-38). Ha őt irányzatosságból merték észre nem venni, (a Magyar

Tudományos Akadémia az esztergomi ásatásokért levelező tagjává választotta), legalább a Műemlékek Országos Bizottsága befejező munkáját észrevehették volna. – Inkább a sommás elrablás (szemináriumok, az érseki tanítóképző, a szatmári irgalmas nővérek tanítónőképzője, stb.) marad emlékezetben 1973 millenniumára.

A „Dunakanyar jubileumi kiadványá”-ról a Bíboros úr kéziratában ezeket jegyezte fel:

1973. október közepén megjelent Esztergom ezredévi jubileumáról a Dunakanyar kiadványa, nem Esztergomban, hanem Budapesten, 93 lapon. Most hát Esztergom a kanyar királynője, mint Velence a tengeré. A Dunakanyar pártos hangot üt meg a jubileumban.

A kiadvány szerzői nyilván tekintettel a pártideológiára és az uralmon lévők igényére elhallgatnak vagy módosítanak tényeket. Így a múlt hű bemutatása helyett az új nagyságoknak hízelegve a jelen „nagy” eredményeiről és a rendszer által felállított vérmes jövő tervekről áradoznak és ábrándoznak – kilenc értekezésben, 36 oldalon. Egyes részek lehetnének pártnagyaságok kortesbeszédei is. Ebből a szempontból még a művészettörténeti rész, a Keresztény Múzeumról szóló cikk lehetett volna talán kivétel, de látszik, hogy még ennek szerzője is igyekezett érvényre juttatni a párt- és osztályharcos szempontokat.

Ezt a fogalmat: szent, a párt nem ismeri. Szent István csak I. István. A primások persze nem kerülhettek be az 1000 évbe. Érthetőbb Zalka Máté bekerülése, utcájával többször említve. A Főkáptalan is, mint a városnak a primás utáni második főtényezője, 800 éves oknyomozó történettel, csak egyszer szerepel. Az ellenszenvvel kezelt „egyes érsekekkel” 800-1000 év minden érdemét elhallgatják minden vonalon. Van ugyan szó a káptalani iskoláról, de azt hibásan „szerzetesi”-nek veszik. Egy mondattal később más iskolafenntartó „szerzetesrendek”-ről írnak.

Primások nincsenek. Elégedetlenek a primási palotával is de az idevonatkozó történeti háttérről hallgatnak. Mégis akad említésre méltó hercegprimás-érsek, a 79-ből 3: Vitéz, Bakócz, Simor. Itt csak az a hiba, hogy Bakócz-ot, a fölfedezett egyetlen magyar pápa-jelöltet Mátyás király érsekének teszik meg (19. old.). Simor érseket a Keresztény Múzeum mellől mégsem merték elhagyni. Nincs párja-mása ennek az igazság körüli kínládásnak. Pázmány, Széchenyi György, Rudnay primások nem ütnek meg a kanyar mértékét.

De emlegetnek „olykor háttérbeszoritó” egyes érsekeket, (név nélkül) és káptalanokat(!), akikkel a polgároknak a város fejlődéséért, jogaiért szembe kellett helyezkedniök. Ezeket sem nevezik meg, pedig helyesebb lenne a hibás személyek megnevezése, mert nem mindegy, hogy a történetet nem ismerő olvasó 2 – 3-at vagy 9 – 10-et, vagy éppen 76-ot gondol ilyennek. Náluk nagyobb az öröm a „régvi világ” letűnése miatt, mint a „csodálatos és nemzetközi hírv” érsekek és a fogyatékosan felsorolt Mecénások felett. Nagyobb az öröm a mostani új világban épülő, szépülő város, mint az 1000 éves, „egyes” érsekektől, káptalanoktól eléktelenített, „az egyházi és a feudális egyház jármában küszködő vásárváros” fölött. Ebből az elmaradottságból „csak a szocialista termelési viszonyok alapján bekövetkezett változások emelték a várost rangos szintre”.

Az idegenforgalom érdekében szép és nagyszerű a Bazilika „torzója”, a Keresztény Múzeum sok-sok értéke, de az hiányzik, hogy ki építette a bazilikát, mennyi áldozattal és mit rakott bele; mennyit adott Simor János a Múzeumnak, erről sincs összeg, noha liberális források is 5 millió forintot emlegetnek.

A rendszer tollforgatói kezünkre jártak ritka őszinteségükkel a millennium képének megrajzolásában. Az ifjúságuk valóban olyan, mint maga a rendszer fája, amely ezt a tőle nem elütő gyümölcsöt hozta. A rendszer az iskolamezőnyön nem alkot, csak szerez. A rendszer műveiben a saját sajtó is elég kivetnivalót talál az iskola körül, a közlekedésben, a reformokban. Egyedül csak a táj a régi itt, de az olyan szép, épp a Bazilika közelében, hogy az angol

közoktatási miniszter megbűvölten állt meg előtte. Ennyi maradt meg a régi, ezeréves Esztergomból a rendszer negyedszázados nyaktilóján.

A bolsevizmus világnézete az orosz-szláv világhatalom fegyvereivel itt van Magyarországon és itt van a Magyar Sionon is. A magyar bolsevizmus, miután az anyagiakat az orosz fegyverek segítségével törvénytelenül elvette, Esztergomban is rohamra készen áll a keresztény szellemű oktatás, a család és a hitélet ellen. Esztergom közjogi jelentősége ebben az új „jog”-rendben csak hátrány és teher, de hordozójának – nagy áldozatokra is kész elődei példáján – a nemzeti lét legsötétebb korszakában vállalnia kellett a rászakadó súlyos kötelezettségeket, ha nem akart hűtlenné válni az ezeréves nemzeti hagyományokhoz és népéhez.

Ez a nemzethez való hűség csendül ki Mindszenty József bíboros primásunk székfoglaló beszédéből 1945. október 7-én. A történelmi jelentőségű beszéd ma is időszerű és ezért tartom szükségesnek, hogy a Bíboros úr Emlékiratainak „Székfoglalásom Esztergomban” című fejezetéből idézzem a következő részeket:

Új székvárosomba, Esztergomba 1945 október 6-án este érkeztem meg. Szülőfalumból édesanyám kísért el és a rokonságból csatlakozott hozzánk Budapesten unokatestvérem, Dr. Zrínyi Miklós kúriai bíró. Zalaegerszegről is jött egy küldöttség régi, hűséges munkatársaknak, Turcsányi Sipos József egyházközségi elnöknek, Thassy Kristóf országgyűlési képviselőnek és Horváth István ipartestületi elnöknek a vezetésével. Veszprémből a káptalan tagjai és a székesegyház plébánosa, Szombathelyről dr. Géfin Gyula szemináriumi rektor jelent meg több régi baráttal együtt.

Este Esztergomban a főkáptalan tagjai, az érseki hivatalok fejei és tisztviselői, a városi papság a plébánosokkal az élen, a bencések, a ferencesek és számos női szerzet tagjai fogadtak. Itt voltak már jórészt, főként Budapestről, a katolicizmus országos szervezeteinek, egyesületeinek és intézményeinek is a képviselői. Másnap az ideiglenes kormány is képviseltette magát Vörös János honvédelmi miniszterrel az élen. Sőt még a Vörös Hadseregnek is megjelent egyik magyarul tudó tagja, Szviridov alezredes, aki később Vorosilov utódaként a SZEB elnöke lett.

Esztergom háború utáni képe persze lehangoló. Magának a Bazilikának, mely mint valami anyamadar ül a városon és védte az aknatűzben fiait, összes ablakait elvitte a német-orosz hadműveletek idején a háborús vihar. Most is vihar dúl. A Dunáról és az elszakított északmagyarországi hegyekből orkánszerűen előtörő és az üres ablakokon át a Bazilikába is betörő viharral szinte versenyre kelve mondom el székfoglaló beszédemet. De nemcsak a Bazilika és a primási palota, hanem a világhírű Keresztény Múzeum, a szeminárium, a tanítóképzők, az iskolák, zárdák, plébániák és mindenfelé a magánházak is tele vannak háborús sebekkel. De azért ebben a nagymúltú városban a romokon is folyik tovább az élet.

Az esztergomi érsek személyéhez kötött primási méltóság, mely a magyar katolikus egyház hierarchiájának is záróköve, az egyetlen hivatal hazánkban, melyben egyházi és állami jogkör egyesül. Érintetlenül érvényben maradt a magyar primásoknak ez az alkotmányos jogköre az 1920. évi I. törvénycikk után is, mely a királyt helyettesítő kormányzó jogait írja körül. Csak néhány évvel az én beiktatásom előtt Serédi Jusztinián bíboros-hercegprimás, a nemzetközileg ismert egyházjogász, erre vonatkozó álláspontját egyik nyilatkozatában így fogalmazta meg:

„A hercegprimásnak, mint első zászlós urnak, közvetlen a király, illetve az államfő után következő, tehát legelső közjogi méltósága, Szent István király óta alkotott törvényeinkben van biztosítva. . . A hercegprimás kettős méltósága mindkét vonatkozásban igen súlyos felelősségteljes munkát jelent, úgyhogy a maga számára mintegy meg kell halnia, hogy a magyar katolikus Egyház és a magyar haza javára élhessen és dolgozhasson”.

A primás közjogi helyzetét a Debrecenben összehívott ideiglenes országgyűlés nem tárgyalta. Az én beiktatásomkor nemcsak az ország népe, de maga az ideiglenes kormány is

érintetlenül érvényben lévőnek tekintette a magyar primásoknak az alkotmányban meghatározott jogkörét. Amikor az ideiglenes kormány miniszterelnökének üdvözlő táviratára válaszoltam és táviratomban a magyar primások közjogi méltóságára utaltam, a kormány, az ideiglenes nemzetgyűlés, a pártok, a sajtó és az egész ország közvéleménye azt tudomásul vette. Az én táviratom pedig így szólt:

Meleg gratulációját hálásan köszönöm. Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll.

E táviratomban és a székfoglaló beszédemben is csak azt hangsúlyoztam, amit a magyar nemzet egésze 1945-ben elvárt tőlem: készen állok kötelességem teljesítésére szolgásgba jutott magyar népem érdekeinek és az alkotmányban biztosított, de bizonyos diktatórikus törekvésektől veszélyeztetett állampolgári és emberi szabadságjogoknak a megvédésére.

Ezt a rövid történelmi visszapillantást szükségesnek gondoltam azért, hogy az olvasó jobban megérthesse az itt következő székfoglaló beszédemet.

Kedves Híveim!

Mint legkegyelmesebben kinevezett új főpásztorotok, lélekben elszállok mindenekelőtt Rómába, a világegyház fejéhez, a szenvedve is dicsőségben uralkodó XII. Pius pápához, akinek lábánál hívó és vergődő magyar lelkünk megnyugszik. A békéért apostoli küldetése teljességével folytatott erőfeszítését nem értette meg a világ, sőt sértésnek vette ajkáról a béke szót is. Ma a világ omladékain révedező emberiség fáradt tekintetét emeli Szent Péter sziklája felé. Bűnbánattal és bizalommal. Csak az ottan hirdetett örök igazságok gyógyítják meg a jerikói úton halálosan megsebesített emberiséget és nemzetet. Amikor a világ fiai világszerte rohamoznak a hazugság fejedelmének zászlaja alatt, jólesik a hitből tudnunk: van egy hatalom a földön, amelyen a pokol kapui nem vesznek erőt (Mt 16,18).

Leszállok Jusztiánián érsek koporsójához is. Amíg élt, mutatta az utat, védte a szentségeket, védte az embert és ajánlotta a megfontolást. Kevesek vaksága, sokak bénító megerőszakolása miatt nem hallgattunk rá. Pusztába kiáltó szó volt (Jn 1,23) és amikor a gyümölcsök megértek, a nagy összeomlás fölé odaomlott ő maga is. Odateszem föléje az igazi keresztes hadak lobogóját és az eszmélő nemzet pálmalombját, mert ő valóban Homo Dei, Homo Patriae, Homo Ecclesiae.

Az időtlen sziklától és a tegnapi sírtól Hozzátok jövök, Híveim és az örök Főpásztor húsvéti köszöntését hozom Nektek, a békétlenség szomorú esztendejében: Béke Veletek! (Jn 20,21).

Majd kérdést intézek magamhoz, mint Szent Bernát a kolostor ölén: Mi végre jöttél? A feleletet hangosan adom meg.

A hézagosan fennmaradt történelmi adatok szerint, mint kilencedik főpásztor jövök a magyar királynék városából a királyok városába. A sor elején Martyrius halad. Jön előttem Róbert érsek, aki az ország bűnös vezetőit is az egyházi fenyíték villámával sújtja. Forgách Ferenc, a katolikus megújulás zászlóvivője, a közélet nagy harcosa, ki fegyveresen védi Nyitra várát. Látom ide bevonulni dúsgazdagon Széchenyi Györgyöt 93 éves korában; ő a jótétemények csodaembere, aki pénzügyi alátámasztója a felszabadító háborúnak családi és egyházi vagyonából. Látom gróf Esterházy Imrét, aki ragyogó közjogi sikerrel hozza tető alá a pragmática sanctiót, amely legyengült nemzetünknek 200 éves pihenést, erősödést hozott – el a millennium verőfényéig. És tisztelettel tekintek arra a Kopácsy József érsekre, aki több, mint egy százada, a nemzet legelső szentélyét a múlt omladékain nagy építő lendülettel megépíti és mi most együtt imádkozhatunk itt hazánk sorsának jobbrafordulásáért.

Nem jövök Róbert érsek keménységével; atyátok akarok lenni, még a nehéz idők súlyos kísértései között eltévelyedett tékozló fiúknak is. Még nem léphetek be a közjogi harcok dandárjába sem, mert közjogi örvényben élünk, a jogfolytonosság összes erős fonalai és finom erezei látszólag elszakadtak. Hiányzik nem egy alkotmányos tényezőnk, de az elődök helyén van már az ország primása. Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény

felett, mint Pontifex, mint hídverő és több, mint 900 év jogán az ország első zászlósura, a Ti érseketek, az ország primása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.

Nem jövök Széchenyi és Kopácsy dúsgazdagságával, pedig de jó volna ez a török időknél koldusabb, elvérzettebb nemzetnek! Mondom ezt anélkül, hogy sírnék a földiek miatt, de anélkül is, hogy ami jogalap nélkül történt, jogosnak elismerném. Ezeknek a földieknek a célja nem föld volt, hanem a tisztítótűz lelkeinek enyhülete imádságban és szentmiseáldozatban; a rövidséget tehát ők szenvedték és a fontos egyházi és kulturális célok. Egyébként az Egyház a magyar nép érthető életigényével szemben tudott mindig nagylelkű lenni, hirdetik a történelem megörökítő és köszönő lapjai, a felsorolt elődök gyönyörű sorozata.

De, ha a veszprémi sor nagysága együtt is volna egyetlen utódban úgy, ahogy nincs, 1945-ben ez is kevés, jaj, de kevés volna! Ma előttünk riadó, vak mélység örvénylik fel; történelmünk legnagyobb erkölcsi, közjogi, gazdasági örvényében fuldoklik a vérző Magyarország. Zsoltárunk a De profundis, imádságunk a Miserere, prófétánk a siralmazó Jeremiás, világunk az Apokalipszis. Babilon vizein ülünk és elpattogott hárfahúrokon idegen énekre akarnak tanítani minket.

Nem az a legnagyobb baj, hogy a háború – mint a próféta sírja – felgyújtotta a király házát és a köznép házait (Jer 39,8), megette nyájainkat, csordáinkat, szőlőinket és hozott nekünk csapolókat (Jer 48,33.12) és most a szőlőtaposó nem énekli szokott dalát (Jer 48,33). Az sem, hogy rémület, verem és tőr a sorsunk (Jer 48,43).

Az a nagyobb baj, amit szerencsétlen fővárosunk tisztiorvosi jelentése, mint tükör mutat: a nyári vérhasmegbetegedések több mint 50 százaléka a kisgyermeknél és öregeknél halálos, ami a rossz táplálkozás következménye. A csecsemőhalálozás, a tüdőbaj-megbetegedés a békeidők kétszerese. Békében átlag 50.000 nemibeteg volt az országban; ez a szám most Budapest nélkül is ötszörösére, 250.000-re emelkedett. Budapestről csak annyit tudunk, hogy 50.000 körül van nyilvános bűnözőkön kívül a titkos bűnöző nők száma. A fele 18 éven aluli és ezek 70-80 százaléka fertőzött és fertőző.

Nem szólalt meg még ebben az országban a tárogató, amely az elpusztult országot siratná. Keressük és nem találjuk, hol is bujdosik a magyar fájdalom. De megszólalt a cigány hegedűje, a duhaj jókedv nótája. Ám 1945-ben magyar földön hazudik a muzikaszó, mert megfélemezik a felejthetetlen igazságról, a magyar koldusszegénységről, az összes világtájak rabsóhajairól, külső-belső börtönökről, kitaszított, otthontalan magyarokról és azokról, akiknek többé nem hópárnája, hanem a maradék rongyos condrája könnytől ázik.

Könnyelmű élvhajhászattal indult meg itt valami egészen újszerű, testünknek-lelkünknek idegen ifjúság-nevelés.

Szomorú ifjúság az, amely szinte nemzete torának táncos megünneplésére kedvet érez. Lehet, hogy a vérük magyar, nyelvük is, nevük is az, de a boldogtalan és hejehuja Magyarország között óceánok húzódnak; vér és könnyek völgyében, romok és sóhajok felett vigadnak azok, akik nem tudják, mit cselekszenek.

Az elszakadt partok ellenében a lelkipásztorkodáson van a hangsúly. Ahol a természeti és kinyilatkoztatott törvény megingott a szívekben, ott az elmélyülő hitélet annyi, mint a társadalom gátszakadásának a megállítása. Magam is több, mint negyedszázadon át lelkipásztor voltam. Akarok jó Pásztor lenni, aki, ha kell, életét adja juhaiért (Jn 10,15), Egyházáért, hazájáért!

Kedves Híveim! Ez a nemzet volt a dicsőség nemzete egy félezreden keresztül, két századon át vérző-szenvedő nép, ez a huszadik század megint vér- és siralomvölgyé tette ezt a földet.

Legyünk most az imádság nemzete! Ha újból megtanulunk imádkozni, lesz honnét erőt és bizalmat meríteni. Én is a milliók imahadjáratában és édesanyám mostantól még szorosabbra fogott rózsafüzérében bízom. Ne veszítsétek el bizalmatokat! (Zsid 10,35). Tartsuk meg a mi reménységünk rendíthetetlen vallását (Zsid 10,23). Így lesz erőnk a reánk váró küzdelemre.

Ha Isten-Atyánk és Mária-Anyánk segít, akarok lenni népem lelkiismerete, hivatott ébresztőként kopogtatok lelketek ajtaján, a föltetsző tévelyek ellenében az örök igazságokat közvetítem népemnek és nemzetemnek. Ébresztgetem nemzetünk megszentelt hagyományait, amelyek nélkül egyesek talán igen, de a nemzet nem élhet.

O'Connel közeledni érezte a földi naplenyugtát. Megindult az Örökváros felé. Csak Genováig ért. Ott megírta végrendeletét: Szívemet, ha meghaltam, vigyék Rómába, testemet az édes honi földre. Róma és hazám, ti lesztek életem útmutató csillagzatai, céljai és boldog leszek, ha ebben a gondolatban éljük életünket és a két erénnyel megújul még a magyar föld színe és a két erényért jutunk el az örök élet boldog révpartjára. Ámen.

Mi tudjuk, hogy Mindszenty József bíboros-primás székfoglaló beszédében tett fogadalmát lelkiismeretes felelősségérzettel és nagy áldozatok árán valóra váltotta. Főpásztori és közéleti tevékenységét a háromkötetes Mindszenty Okmánytár tárja elénk úgy, ahogyan a könyv szerkesztője előszavában megállapítja: Mindszenty bíboros, az ország első főpapja a kommunista rendszer ellen vívott harcban „a magyar nép elhivatott vezetőjeként emelkedik mindenki fölé, aki az alapvető emberi szabadságjogok rendíthetetlen védelmezője. Egyaránt védelmébe veszi a népellenes és háborús bűnök vádjával fogvatartott tízezreket, az ősi otthonaikból kiűldözött szlovákiai magyarokat és a kitelepítéssel büntetett hazai svábokat. Ő emeli fel egyedül tiltakozó szavát a magyar nemzettel szemben igazságtalan és egész Közép-Európa őszinte megbékélését lehetetlenné tévő párizsi békeszerződés ellen. Az erkölcstelen eszközökkel, nem egyszer kíméletlen terrorral vívott hatalmi harcok közepette a közéleti tisztaságot és felelősségtudatot sürgeti. Személyes érdeme, hogy a papság és a hívek félrevezetését célzó körmönfont kommunista propagandát a kellő időben szervezett ellenakciókkal hatástalanná tudta tenni. A katolikus szülők mozgósításával megmentette a hitvallásos iskolákat az államosítástól és a kötelező vallásoktatás továbbra is érvényben maradt. Kiváló szervezőképessége, fáradhatatlan buzgósága és egyéni varázsa folytán soha nem tapasztalt mértékben erősödött meg a katolikus öntudat és egyre inkább elmélyült a vallásos élet.”

A továbbiakban idézek dokumentumokat, amelyekben mint tükörben szemlélhetjük nemzete tragikus sorsa fölötti gyötrődését és azt a szinte emberfölötti erőfeszítést, amellyel elhárítani igyekezett a fenyegető veszedelmeket az Egyháztól és a magyar néptől. A párizsi békekonferenciához táviratot küld:

A mai békekötésen beszélni nem szabad, de a legsúlyosabb vádlottnak és elmarasztaltnak hallgatni sem lehet. A kítűzött szép békecélok nem értek el a békekötés asztaláig. Vajon meddig ér és él a kívülhagyott súlyos erkölcsi alapelvek nélkül ez a békemű? Wilson önrendelkezési, a charták emberi jogának mellőzésével csak papír- és szájbéke születhetik. Amíg a népek sorsának felelős intézői üléseznek és aláírnak, a Duna mentéről a Szudéták közé életpusztító nagy hidegben, a borzalmak borzalmával deportálnak, önálló existenciákból szolgálkká aljasítanak magyar százezreket, akiknek a világ nemzetei tegnap emberi jogokat ígértek, de a helyi érdekű nemtelen emberüldözés – bizonyára a békeszerződés elítélésével – önkívületben tobzódik az emberi jogok felett. Sem az angol-amerikai, sem a lenin-sztalini elveknek nem felel meg három és fél millió magyarnak más államokhoz csatolása. Világ bírái, igazsággal, emberséggel, a félelmetesen nagy problémák mélyére hatoló vizsgálattal hárítsátok el Közép-Európában és mindenütt az újabb világiszonynak békeművetekre rávetődő éjsötét árnyékát. Esengő kéréssel

Mindszenty bíboros,
Magyarország hercegprimása

A békeszerződés aláírása napján, 1947. február 10-én szentségimádásra hívja Budapesten a Bazilikába a főváros népét. Ezek zokogása kíséri a Történelem Urához intézett megrázó imáját:

Mindeneknek Mindenható Teremtője, Alkotója, Ó Nagy Isten!

Amitől gyötrelmes napokon és vergődő éjszakákon tartottunk, rettegtünk, hogy földi igazságban, emberi megértésben és emberi érzésben a mi reménykedésünk dőre és kába lesz: az ítélkező nemzetek határozatából országunkra, népünkre – épp ebben a kegyetlen pillanatban – az újabb országcsönkítés is elkövetkezett.

Most írják alá Párizsban a magyar békét, a világ-békemű legnagyobb parcellázását címerben, földben, lelkekben, házakban, temetőben, iskolákban, templomokban, a Nagyasszony és Szent István ezeréves örökségében. Akik aláírták, élvezik a pillanat történelemszerűségét, az aláírók a történelembe, a tollak a múzeumokba kerülnek; de mi tudjuk, hogy ezek a tollak gyémánttüknél sebezőbb vastollak, amelyek millió szívek táblájára írnak (Jer 17). Szívek vére, szemek könnye buggyan, serked és csordul a nyomukban. Sójajok szállnak, életek vonaglanak.

Vártuk a békét, annak ezerszer megáhitott világát. Most mondják: Béke, béke, holott nincs béke (Jer 6,14). Csak csalják vele az én népemet (Ez 13,10). A mi népünk nem lép a béke útjára (Lk 1,79), mert az igazság és béke nem váltottak csókot (Zsolt 84,11).

Muhi, Mohács, kétszer Párizs.

Muhinál átcsapott rajtunk a történelmi végzet nagy sújtása. Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács.

1920. június 4-én Trianonban mind a négy égtáj magyar földjét, magyar népét erőszakosan ki- és letépték a történelmi, néprajzi, földrajzi és gazdasági egységből. Eltörték az Isten legszebb kelyhét, elszedték bort, búzát, békességet összefogó peremét. Elvették lakossága 63.5, földje 71.3 százalékát, adtak helyébe életképtelen, holteleven életet és nagy koldustarisznyát az új, árva, maradék siralomvölgybe.

Ez a második megcsönkítés sokkalta súlyosabb az elsőnél. Újabb területeket vettek el. Nyomasztó, megroskasztó fizetések raktak ránk. Most még papíroson sincsenek különleges kisebbségi jogok az elhasított magyarok számára. Törvényen kívül állnak, mintha magyarnak lenni már magában is bűn és nem emberi lét volna. A Duna, Garam mentén kegyetlenül bontják már nagy világrészvéltenség közepette az ősi, magyar tömböt. Ki tudja, mit tartogat még számunkra az emberi elvadulás? Isten óvja több csapástól mi magyar hazánkat!

Nézd, Uram, ezeréves, történelmi tengerjárásunkban ez immár a negyedik hajótörés. Elmondhatjuk apostoloddal: élünk veszélyekben nemzetbelieink, a hamis atyafiak között, veszélyekben a pogányok miatt; fáradozásban és nyomorúságban, éhségben és sok böjtölésben, hidegben és mezítelenségben; mindennapi szorongásunk az Egyház gondviselése is (2Kor 11,25-28).

Az ítélet módját nem ítéljük meg; önmagában hordja az ítéletet. De nem hallgathatjuk el, hogy a Te isteni és a mi emberi jogunkat súlyosan megsértették. Nem ezt ígérték, nem ezzel biztattak. Nincs joguk az Egyesült Nemzeteknek sem, még büntetés címén sem, valamely nemzetcsalád Istenalkotta közösségét erőszakosan, barátságok jutalmazására széttepedni.

Uram, mi Hozzád, az örök és csalhatatlan igazság kútforrásához menekülünk. Benned bízva nem adjuk fel a reményt, hogy sikertelen kézmosása ellenében felébred még a most véstesen elaltatott emberies érzés, a keresztény felelősség és eljön a várvavárt megbékélés, az igazság és szeretet világa. A Te isteni végzésed, hogy az emberi rendelkezések mulandók legyenek. Addig is, amíg ez újból beigazolódik, sorsunk örvénylő mélységéből fordulunk alázatos és szüntelen imádsággal Hozzád, az igazságos Istenhez és az Igazság Tükréhez, a Magyarok Nagyasszonyához.

Töredelmesen megvalljuk: Megfeledkeztünk rólad (Jer 2,32) és törvényeidről: káromkodtunk, feleséget csereberéltünk, a jövő életet eltapostuk, vallási kötelességeinket, ah, de hányszor elhanyagoltuk! Bocsáss meg esengő, összetört népednek, bármi sokat is vétkezett (2Kron 6, 39). Vedd el néped gyalázatát (Iz 25,8). Te légy Istenünk és mi a Te néped (Jer 11,4), amely most ugyan sötétben ül, de kegyelmedből világosságot lát (Mt 4,16). Ezentúl a felülvalókat keressük (Kol 3,1) és járjuk egységben és állhatatosan az utat, amelyet az Újév hajnalán püspökeink az engesztelés művében mutattak meg nekünk. Nálad kérni és zörgetni soha meg nem szűnünk a közel és távol, minden világtájon gyötrelmes keresztutat járó magyar testvéreinkért. Szakítsd el már, Uram, ennek a gyötrelmeknek fonalát. Múlják el ez a pohár milliók kezéből! Mária Nagyasszonyunk, hajolj le mindenkor tapasztalt irgalmassággal életünk tengerének örvénye fölé és mutasd meg, hogy édesanyánk vagy!

A jövőben nem alacsonyítjuk le magunkat azzal, hogy – mintha nem is magyarok volnánk és az erkölcsi alapot felejtve – az idegenekkel versenyre kelve ócsároljuk nemzetünket. Nem, nem sietünk ezzel a más népek méltán megérdemelt megvetésére.

Ha a nagy csákányütés alatt Téged, Istenünket, a nagyhatalmú és irgalmas Nagyasszonyt, az Egyházat, az embertestvért, önnön halhatatlan lelkünket a tévelygések után megtaláljuk, a nagy megaláztatás még nemzeti javunkra és lelki üdvünkre válik. Ámen.

Amikor deportálással megbontják a Felvidéken a magyar tömböt, Truman elnökhöz és az angol királyhoz táviratot intéz:

Mély hódolattal, bizakodó esengéssel terjesztem elő a Csehszlovákia által a két évvel ezelőtt imperiuma alá utalt, közel 652.000 magyarnak kegyetlenül borzalmas üldöztetését. Kollektíve, bírói ítélet nélkül megfosztottak mindenkit emberi jogától, minden vagyonától, anyanyelvű vallás- és kulturális szabadságától. Ezeket a jogokat a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szentnek és sérthetetlennek deklarálták és tekintélyükkel szavatolták. November 16 óta közmunka ürügyével, fegyveres hatalommal deportálják a csecsemőket, aggastyánokat, ágyban fekvő súlyos betegeket, szülő nőket, továbbá önálló kereskedőket, 20-100 holdas önálló kigazdákat, főiskolát végzett felszentelt papokat az ezeréves szülőföldről 500-600 kilométer távolságra, marhaszállító vagonokban béres-szolgáknak. A betegek és csecsemők közül az úton a húszfokos hidegben sokan megfagynak, elpusztulnak. Az emberiség nevében kérem, hogy amint az Egyház a két éve lezajlott zsidódeportálás megakadályozásánál közreműködött, méltóztassék az Isten örök törvényeibe és az emberiségbe ütköző deportálás ellen tiltakozó szavát felemelni és százezrek égbekiáltó gyötrelmeit megszüntetni.

Mindszenty József s.k.
bíbornok, Magyarország hercegprímása.

De tiltakozik és felemeli szavát a magyarországi németek érdekében is. Mikor elindítják kitelepítésüket, Dinnyés Lajos miniszterelnöknek táviratoz:

Dinnyés Lajos miniszterelnök úrnak, Budapest.

Bátaszék környékén és egyebütt a németek kitelepítése folyik. Félő, hogy Volksbund-tagok és önkéntes SS-ek mentesülnek, a Hűség Mozgalom tagjai vagyoni okokból deportáltatnak. A magyar nép becsülete és az igazság érdekében kérem, Szent István szellemében, a deportálás leállítását pártatlan kivizsgálásig, hogy ne legyen kénytelen a világ közvéleményéhez fordulni.

Mindszenty bíboros hercegprímás.

Utána kiáltványban fordul az üldözött emberek érdekében a hazai és külföldi közvéleményhez:

Szokatlan lépésre határoztam el magam. A kérdés rendkívüli komolysága és végtelenül fájdalmas volta kényszerítenek rá. Miután már kimerítettem minden hivatalos és egyéb közbenjárásnak a lehetőségét, ismét a sajtó segítségéhez fordulok, hogy a társadalom minden rétegének, valamint Magyarország és a külföld illetékes hatóságainak figyelmét felhívjam az áttelepítések és kitelepítések szélsőséges és kegyetlen lefolytatására. Vannak, akik azt hiszik, hogy ezekkel a módszerekkel megtalálták a béke biztosításának a módját, pedig máris mutatkoznak veszélyes következményei. Pusztán származásukért és anyanyelvükért ezreket visznek el régi lakhelyükről, onnan ahol már őseik éltek századokon keresztül; vagyonukat elkobozzák, vándorlásra és nyomorúságra ítélik őket. Vessünk ezekre a számunkra oly fájdalmas eseményekre egy pillantást.

Csehszlovákiából – megalakulása mindössze negyedszázaddal ezelőtt történt – hétszáz ezer magyart, akik ezer esztendő óta élő közösséget alkottak a Dunától északra, akarnak deportálni és kiűzni arról a földről, amelyet a régi állam és az első világháború után alakult új állam is nekik adott. Kitelepítésüknek körülményeit, melyeket deportálásnak is nevezhetnénk, gyakran szigorú titoktartással rejtegetik. Hasonló körülmények között deportáltak Németországba sok ezer embert szülőföldjéről. Átmeneti szünet után folytatják ezeket a siralmas cselekményeket. Mindezt akkor, amikor meghirdetik a demokrácia alapelveiként: az emberi méltóság, egyéni szabadság és félelemnélküli élet biztosítását. Az emberiséget szerető, minden becsületes embernek a szíve fáj és vérzik ezeknek láttán.

De a kollektív deportálás minden előzetes válogatás nélkül, bármilyen célból és indokolással történjék is, embertelen s mindez abban a korban, amelyben egyébről sincs szó, mint az emberi jogokról. Már több ízben fordultam emiatt az emberiséghez, kibocsájtottam ezt az SOS-kiáltásomat mindenfelé, hogy hallják azok, akiknek hatalmában van, hogy ezen változtassanak. Fájdalom, ennek ellenére a kegyetlen cselekmények folytatódnak, sőt egyre nagyobb méreteket öltenek.

Saját lelkiismeretem és honfitársaim igen nagy csoportja fájdalmas panaszainak hangja indított engem arra, hogy ezzel a kiáltvánnyal a világ közvéleményéhez forduljak.

Tiltakozik a választási visszaélések ellen és orvoslásukat követeli:

Miniszterelnök Úr!

A Magyar Püspöki Kar anélkül, hogy politikai vitába, pártküzdelmekbe beavatkoznék, vagy azokban nyilatkozni kívánna, mint az erkölcsnek és igazságnak Istentől hivatott öre, felemeli óvószavát az ellen, hogy híveinek jelentékeny részét a választójog gyakorlásából kizárják. Különösen kirívó a helyzet, mert demokratikus egyenlőség alapján kijáró jog csorbításáról van szó és az új magyar alkotmányban lefektetett állampolgári jogok megtagadásáról is. Különösen nehezményezi azokat a valóságnak meg nem felelő, sok esetben becsületbe gázoló megállapításokat, melyekre hivatkozva ez a jogfosztás igen gyakran történik. Elengedhetetlen, hogy a magyar kormány módot találjon arra, hogy idejében orvosolja ezeket a visszaéléseket és ne tegye ki az országot annak a veszélynek, hogy a választás tisztaságát és érvényességét kétségbe lehessen vonni.

Fogadja Miniszterelnök Úr tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Esztergom, 1947. augusztus 14.

A Magyar Püspöki Kar nevében:
Mindszenty József s.k.

Az erőszakos és fondorlatos pártbakényszerítés és a besúgó rendszer kiépítése ellen is erélyesen tiltakozik. 1947. október 24-én ezt a levelet írja a miniszterelnöknek:

Miniszterelnök Úr!

A Magyar Püspöki Kar folyó hó 8-án Vácott tartott értekezletén foglalkozott azokkal a panaszokkal, melyek a hívek részéről egyes tagjaihoz érkeztek és az érintettekben nagy lelkiismereti nyugtalanságot, sőt gyötrelmet támasztottak. Ezen panaszok a következők:

1. A kommunista pártba kényszerítenek olyan egyéneket, kik a párt programjával egyetérteni nem tudnak, sőt akiknek vallási meggyőződésével a párt programja összeegyeztethetetlen ellentétben áll. Állásokat az emberek csak úgy kaphatnak, vagy úgy tarthatnak meg, munkát csak úgy vállalhatnak, ha a pártba belépnek. Büntetésektől, B-listától a kommunista párttagság mentesített és mentesít. Ezek oly tények, melyeket a többi párt is nyíltan kifogásolt és amelyekre az országgyűlés október 9-i ülésén egy koalíciós párt szónoka is célzást tett.

2. A másik panasz a rendőrség államvédelmi osztálya részéről tapasztalható kémkedési rendszer miatt merült fel. Ugyanis a nevezett osztály egyes közegei beidéznek koholt vagy komolytalan vádak alapján egyes személyeket – még papokat is – és fenyegetésekkel arra törekszenek őket rábírní, hogy katolikus hitbuzgalmi egyesületekben, püspöki házakban, nevelőintézetekben kémkedjenek, az ott elhangzottak vagy történtek felől időnként jelentést tegyenek. Előfordult, hogy ki nem elégitő jelentés esetében a lelkileg agyongyötört „kém” bántalmazták is. Különösen megfenyegették az így megfogott embert az esetre, ha valakinek elárulja megbízatását, illetve kilátásba helyezték, hogy ennek felfedése esetén a rendőrség elleni rágalmozás címén eljárást indítanak ellene.

Történelmünk egyik legsötétebb idejére, a szabadságharcot követő Bach-korszakra emlékeztetnek az ilyen eljárások, melyek semmiképp nem egyeztethetők össze a magyar lelkülettel. Egyházi körökkel szemben pedig teljesen feleslegesek, mert összeesküvést nálunk hiába szimatolnak, ilyenre nem vagyunk kaphatók, véleményünket pedig nyíltan is meg szoktuk mondani, mint erről kongresszusunk és gyéren megjelenő lapjaink is tanúskodnak.

Miniszterelnök Úr! Abban a reményben, hogy alárendelt közegek túlbuzgóságáról van szó, kérjük, hasson oda, hogy a felpanaszolt visszaélések megszűnjenek és minden magyar ember félelem és zaklatás nélkül élvezhesse a béke áldását.

Fogadja Miniszterelnök Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Esztergom, 1947. október hó 24.

Mindszenty József s.k.
bíboros hercegprímás,
esztergomi érsek.

A sorozatos törvényszegések és az egyre elhatalmasodó terror idején a történelmi felelősségre figyelmeztet. 1947. december 11-én tartott előadásában többek közt megállapítja:

A felelősség a rendezett emberi életnek tartó oszlopa, mestergerendája az egyénben is, a családban is, a nemzetben is. A felelősség az emberi élet biztonsága. A félelemmentes életéről csak ott lehet beszélni, ahol van felelősség. A felelősség voltaképpen a nagy vízvázasztó az emberiség életében. A felelősség körül alakul ki a két tábor, körülö bontják ki a két zászlót. Mi mindent megtesznek az emberek a felelősség elnémitására! Az élvezetek csatornája, Lethe a felejtés vizébe ömlik, hogy ne jelentkezzék a felelősség. Az öngyilkosság is gyökere mélyén a legtöbbször valami téves felelősségkerülés. A hitetlenség menekülés a felelősség elől a nihilbe. A materializmus is az. Nem a halál, hanem a halhatatlanság kellemetlen; nem a feltámadás ellen

van kifogásuk a hitetleneknek, hanem az ítélet ellen. Amilyen mérvben sikerül kioltani magukban a felelősségtudatot, olyan előhaladást tesznek a felelőtlenségben.

Történelmi felelősség annyit jelent, hogy az egyének és a közösségek által alakított múltban vagy alakuló jelenben a nemzet vagy emberiség sorsát kedvezően vagy hátrányosan érintő tettek az elfogulatlan történetírás mérlegére kerülnek; megméretnek s elmarasztalás, egyszerű felmentés vagy elismerés azoknak sorsa. Az eredeti bűnnek van abban része, hogy nem sok azoknak a történelmi szereplőknek a száma, akiket az igazságszolgáltató történelem ítélete felment. De annál több azoknak a száma, akik jellemük, céljaik és tetteik kihatása szerint Boldizsár király ama fala alá kerülnek, amelynek felirata: Megmérettél és hiányosnak találtattál (Dán 5,27).

A történelmi felelősség alapja is az emberi értelmén és szabadakaratán felépülő beszámítás. Ahhoz, hogy helyesen mérlegeljen és ítélkezzen a történetírás, kell hozzá a mindent áttekintő biztos látáson kívül a megvesztegethetetlen felelősségtudat az ítélkezőben; ennek szemszögéből nézze az ítélet alá kerülőt. A közéletnek nincs egyetlen szerepvivője és eseménye, aki vagy amely felett előbb vagy utóbb az ítélet el ne hangzanék. Az a bíráló, amely emberek és tettek felett szinte már egyidejűleg elhangzik, csak a történelem ítéletének előfutára. A felelősségérzet hiánya az, ha valaki ezt az előfutárt elnémítja. Az illető akkor mindig a mérlegtől tart. Az előfutár után vagy távortartása esetén nélküle is eljön a történelem ítélete.

1944. november 13-án átadtam a kormánynak a dunántúli püspökök ama követelését, hogy a harc feladásával mentse meg a dunántúli városokat és magát Dunántúlt. Megelőzően boldogult elődöm Budapest és Esztergom nyílt várossá nyilvánítását követelte. Egyik követelésnek sem volt fogantója, pedig de élesen rámutattunk a lelkiismereti és történelmi felelősségre! De örültünk annak, hogy ugyanakkor sikerült meghiúsítanunk a főváros és Dunántúl egész lakossága maradéktalan kiköltöztetésének vésszesen felelőtlen tervét.

Elismerem, hogy irtózatosan nehéz a második világháború után győztes és legyőzött országot kormányozni. Hát még Magyarországot! De kikerülhetetlen mégis a kérdés: érezzük-e ma a felelősségnek a félelmességét? Ez nem politikai, hanem elsőrendűen erkölcsi mezőny! De a politika különben sem más, mint a közélet összehangolása az emberi közösség tisztes igényeivel, ezért mondják, hogy exigentiák tudománya. Tudatos törekvés arra, hogy eszmék valósuljanak meg a társadalomban ennek javára. Az már a politika hibája volna, ha nem állná ki a vele szemben támasztott igényt, a két felelősség szempontjából.

Az Egyháznak most kilenc és fél évszázad után nagy töréssel – nincs szava a törvények meghozatalában, sőt a hitet, erkölcsöt érintő törvényjavaslatokkal kapcsolatban sem kérdezik meg; esetleges felszólalásait legtöbbször válasz nélkül hagyják; nincsenek szabad körlevelei, nincs se napilapja, se hetilapja. Pedig eligazításra váró hatalmas hívőserege van, nem kevés hitet és erkölcsöt, állampolgári alapvető jogokat érintő kérdést vet fel a mindennapi és közélet. Ezt a hívősereget tanítani és eligazítani isteni komoly kötelezettségből multhatatlan és mellőzhető feladata.

Az ország primásának arról a jogos igényéről, hogy az Egyházat és az országot bármi módon érintő törvényjavaslatokhoz idejében hozzászólhassak, le nem mondok. Ha előzetesen nem tehetem, akkor utólagosan teljesítem Szent István királyunktól származó, lelkiismereti tisztemet a félremagyarázásokra tekintet nélkül.

Amikor az ádáz harcban gyűrűznek körülötte a gyűlölet tajtékzó hullámai, nagy elődei hősi példáját követve kijelenti:

Nyugodtan nézem a mesterségesen felkorbácsolt hullámokat. Azon a helyen, ahol nem pártok, de az Apostoli Szentszék kegyéből és bizalmából őrt állok, a tajtékzó hullámok nem szokatlanok. A történelem változatos. Két elődöm a harctéren esett el. Kettőt összes javaitól konfiskálással megfosztottak. Vitéz Jánost fogságba vetették. Martinuzzi a hatalmasoktól

fogadott orgyilkosok kezétől esett el. Pázmányt, a legnagyobbat számúzták. Károly Ambrus a betegek látogatása közepette a valóban pusztító ragály áldozata lett. Elődeim közül senki sem állott ennyire eszközök híjával, mint én. Annyi célzatosan megszótt, százszor megcáfolt, de konokul tovább hirdetett valótlanág nem tájtékozott mind a hetvennyolc elődöm körül, mint körülöttem.

Állok Istenért, Egyházért, Hazáért, mert ezt a kötelességet rója rám a nagyvilágon legárvább népem történelmi szolgálata. Nemzetem szenvedése mellett a magam sorsa nem fontos.

Nem vádolom vádlóimat. Ha a helyzetet időnként megvilágítani kényszerülök, az csak nemzetem feltörő fájdalma, kicsorduló könnye, megjáró igazsága. Imádkozom az igazság és szeretet világáért. Azokért is, akik Mesterem szava szerint nem tudják, mit cselekszenek; szívből megbocsátok nekik.

Bíboros primásunk jegyzeteiből idézem az otthoni rendszert jogosan érintő alábbi kemény kritikát:

Különös ezer év az, amit az otthoni rendszer most ünneplési tervbe fogott. A magyarok és keresztények 1000 évét megelőzte a pogányság. Náluk pedig az 1000-nek pont a vége pogány és milyen pogány! Árpád, Bulcsu, Taksony, Géza pogányságából jöhetett és jött kereszténység és benne magyarság, de Lenin, Sztálin, Hruscsov, Rákosi és Kádár pogányságából nem jöhet, mert a létalap istentagadás, konok és szüntelen üldözése mindannak, ami keresztény.

Esztergom 1000 évéből az ő 25 évükben kiirtották, guzsbakötötték a város leglényegesebb történelmi jellegét, az érsekséget. Oly gyökeresen büntették az ártatlan helyet, hogy megsemmisítették megye-, majd járásszékhelyi rangját. Előbb kifosztották: elrabolták a két papnevelőt és két rk. tanító- és tanítónőképzőt – Prohászka szerint – a Bazilika két vállát, bencés főgimnáziumát, összesen 18 iskoláját és óvodáit, férfi és női kolostorait és kimarták belőlük az összes tanító, betegápoló szerzeteseket. Az ifjúságra ráeresztették a rendszer-nemzette pedagógusokat és eskütipró, pénzkergető orvosokat a politikai rendőrséggel és takarónak az elszegődött békepapokat, a kommunista vallásszabadság kibontott, hazug lobogójával.

Az érsekség felvidéki területének elvesztésében is részes már a Károlyi-val frigyessült első bolsevizmus. Ezt folytatta Rákosi az ezredév utolsó évtizedeiben, magyarok vesztére.

Legvégül hadd idézzem itt Mindszenty primásunk Emlékirataiból a „Meggyezési kísérletek” című fejezet egy részletét. Amikor ugyanis az esztergomi bazilika felszentelésének századik évfordulója közeledett, a rendszer Felsőpetényben egyezkedni próbált vele. Visszaengedték volna Esztergomba „feltételekkel”. Hogy miért nem fogadta el az ajánlatot, alábbi soraiból kiderül:

Elkelne, jól jönne a primástól egyetlen tömjénszem. És a primás nem ad semmit. Marad is rabnak. Hordják télire ide erősen a fát. A háló egész télen befűtetlen kályhája mellé a nyár végén újat építenek a következő télre. A régi grófi kályhát is meghagyják, mert ez nekik műemlék.

Közeleg az esztergomi Bazilika felszentelésének századik évfordulója, 1956. szeptember 2. Nagy esemény volt a szentelés. Nagy lépés az 1867-es kiegyezés felé király és nemzet közt. Mióta Esztergomba kerültem, országos megmozdulásnak terveztem az évfordulót. Ma mindenki úgy érzi, hogy a főpásztornak ott kellene lennie a jubileumon. Az AVH-parancsnok mondja – bizonyára nem magától – a mellém adott lelkésznek: A hercegprimás mondhatja Esztergomban az ünnepi misét, ő tarthatja az ünnepi beszédet, ha kéri. Nem mi tartjuk fogva. Ő nem akar kimenni.

Száz évvel előbb a szentelésen, 1856. augusztus 31-én megjelent Ferenc József a főhercegekkel, Rauscher bécsi és Haulik zágrábi bíboros-érek, meg 6 bel- és külföldi érek, 19 püspök, nagyszámú papság, mágnás, katonai és polgári előkelőségek, köztük a tevőlegesen résztvevő Liszt Ferenc és a hívő nép tízezrei. Itt van az ország színe-java imádkozva és bizakodva, hogy a nemzeti elnyomatás nagy keresztje már nem soká tart. Scitovszky hercegprímás 124 előkelő aláírásával kéri az apostoli királyság várományosától az alkotmányos élet helyreállítását. (Ferenc Józsefet nem koronázták még ekkor királlyá.) A szentelés a nemzeti szabadság rügyfakadása, örömnépe.

1956-ban egyetlen külföldi vendég sincs. A püspöki kar elmarad; csak 1 érsek, két püspök jött. A hívősereg is kicsi. Egymásután visszamaradnak a tervezett zárandoklatok, – ha a primás se lesz ott.

Ám képviselteti magát a magyar Sionon, a magyar Egyház szívében az Állami Egyházügyi Hivatal, de – csak a helyetttel.

Kegyből visszatérni, a kegyetlenség kegyének láncain lépegetni ott, ahol Scitovszky hercegprímás sok más tényezővel a nemzet rabláncait kezdte bontogatni? A jubileum pedig a vigasztalanság éjszakája, a legborzalmasabb láncokba beletörődés legyen? Hálálkodjam kierőszakolt nyilatkozatban, vagy talán épp a szószéken 8 év gyalázata és szenvedése után? Ne Krisztus tanúja legyek, hanem az Antikrisztusé – *verbum Dei est alligatum*? Isten igéje megkötözve? Az Egyházügyi Hivatal képviselőjével üljek asztalhoz és koccintsak vele, amikor 100 éve Deák Ferenc a még koronázatlan, I. Ferenc Józseffel sem ült egy asztalhoz, hanem távol maradt? A jók kételkedve, lopva néznének atyjukra – egyháziak és világiak –, a moszkvaiak bizakodva már a magukénak tekintenének.

Menjek és tanúsítsam a jubileum „örömében”, mi lett Esztergomból és azt közvetve pecsétemmel lássam el? Készüljön majd egyszer a Bazilika *coepit, continuavit, consummavit, consecravit* címerek után egy ötödik: *Jubilavit in abominatione desolationis* – Jubilált a pusztulás utálatosságában? Lássam mellette a magyar Sion egykori két vállát, az elrabolt hatalmas szemináriumot és a rk. tanítóképzőt új szerepében?

És menjek tovább a múltjából kiforgatott székvárosban? A százados Szent Lőrinc-utca nem az igazi, ragyogó ősi Martyré, hanem a „Mártíroké”. Hogy kik ezek? Hát Szamuely Tibor is az egyik, Korvin-Klein a másik. Ma Esztergomban van utcája Kun Bélának és Zalka Máténak. Sétányt neveztek el Leninről és Makarenkóról. Van a városnak Szabad Május-utcája, Vorosilov útja, stb.

Menjek jubilálni gyilkosok utcáin és kiabáló rablásokon át? Homályosuljon el a szemem a Bazilika előtt? És adjak ilyen útért reverzalist?

Észleljem a helyszínen Esztergom levetköztetését, amit sajtójuk ünnepel? Megyei székhely volt, de rangjától megfosztották. Járási székhelynek sem volt jó, Dorog alá rendelték. A hajdani főváros minden rangját elvesztette.

Odamenjek, mikor ismerem Esztergom múltját, szerepét és ne gondoljak a száz év előtti szentelés országos kihatásaira? Mindkettőt ismerem annyira, hogyha mennék, birkózó angyalra akadnék útközben, mint Jákob.

Jobb nekem maradnom a Börzsöny vadonában, Petényben. Meglesz az a tudatom az elmaradással, ami Deáknak megvolt 100 éve: nem adok fel abból, amiből nem lehet, nem szabad feladni.

A primás úr kézírataiban találtam egy szibériai hadifogságból hazatért nyugatnémet katonának 1973. július 8-án hozzá intézett levelét. A németnyelvű levél érdekes módon Esztergomról szól:

„Jómagam hosszú évekig voltam szovjet hadifogságban Oroszországban. Ezzel kapcsolatban az esztergomi Bazilika különösen emlékezetemben maradt. Nyár derekán, 1945-

ben fogolyszállítmányunk útközben megállt. Sikerült megtudnunk, hogy hol vagyunk, mert az esztergomi Bazilika csillogó körvonala a lemenő nap fényében ott emelkedett előttünk egy dombon. Vöröslő arannyal fénylett a Duna vize és az egész békés tájat harangzúgás töltötte be: távoli, mély rezgése behatolt a szögesdrótos ablaklyukon a mi marhavagonunkba is. Bennünk, kiábrándult, kiéhezett, elkoszosodott és részben már elközyösült hadifoglyokban különös visszhangra talált. Mindegyikünk hirtelen ki akart pillantani és látni a helyet, ahonnét a harangok hangja jött: a messzi tájba néző esztergomi tornyok utolsó üzenete a foglyokhoz és kifosztottakhoz!”

A hazájáért és Egyházáért sokat szenvedett és mélyen aggódó bíboros primásunk a németnyelvű levél margójára ezeket jegyezte fel:

Mily sokat jelenthet hát az elszakított csallóközi, vágvölgyi magyaroknak, az öt világrész emigránsainak az esztergomi Bazilika harangzúgása és mindaz, ami ezzel összefügg!

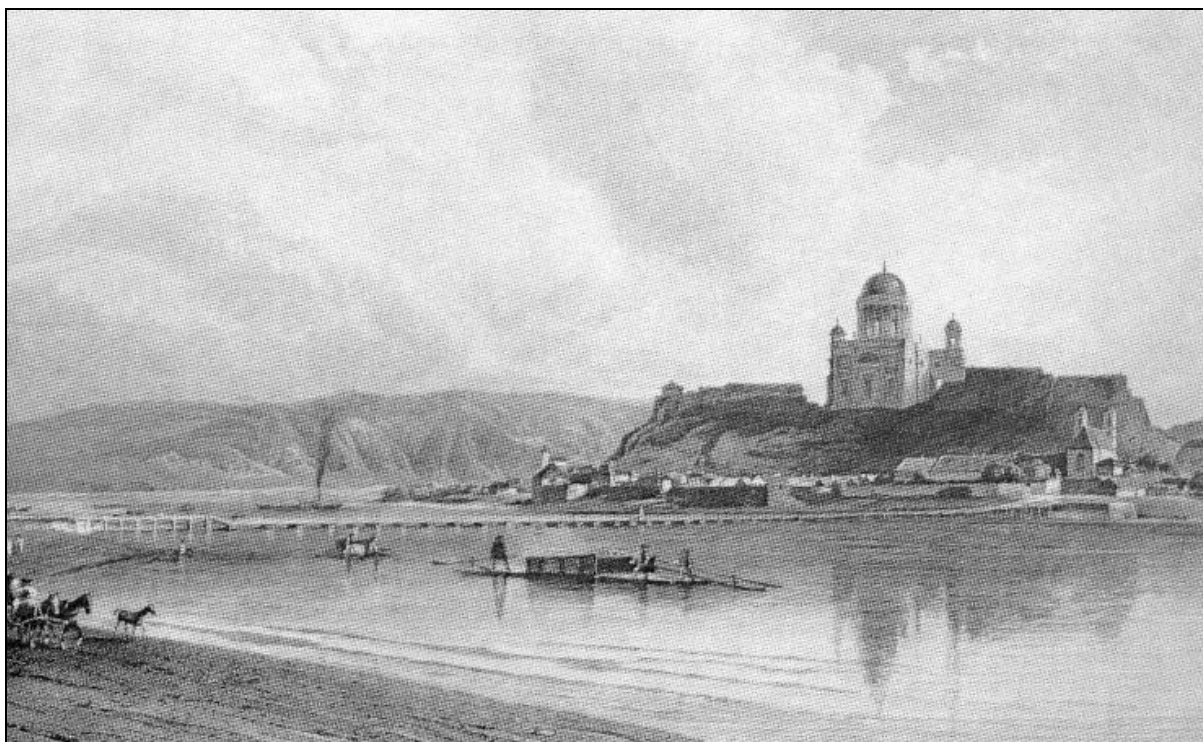
Felhasznált irodalom

A Bíboros-prímás úr kéziratában a könyvünkben közölt szemelvények forrásait is megjelölte. E források jegyzékét adjuk az alábbiakban.

- Ackermann Kálmán: Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Budapest, 1918.
- Acsády Ignác: A magyar birodalom története. Budapest, 1904.
- Bagossy, Boros, Balázs stb.: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.
- Báró Burgio Antal pápai követ jelentései. Ford. Bartoniek Emma. Budapest, 1926.
- Dercsényi Dezső: Az esztergomi várkapolna. 1962.
- Edvi Illés Gyula: Az esztergomi főszékesegyház. Budapest, 1928.
- Dr. Erdélyi László: Magyar történelem. Budapest, é. n.
- Ferdinándy Mihály: Pázmány az államférfiú. Katolikus Szemle, 1970.
- Félegyházy József: Jubiláris emlékezés. Vigilia, 1966.
- Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest, 1889.
- Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király élete. 1890.
- Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. Budapest, 1903.
- Fraknói Vilmos: Pázmány Péter és kora. Pest, 1869.
- Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. 1879.
- Genthon István: Esztergom műemlékei. Budapest, 1948.
- Hóman-Szekfű: Magyar történet I-VIII. k. Budapest, 1928-1934.
- Katona István: Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae. Kalocsa, 1800.
- Keza, Simon de: Chronicon. Viennae, 1781.
- Knauz Nándor: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I-II. k. Esztergom, 1874-1882.
- Kollányi Ferenc: Az esztergomi érsekség pizetum-joga. Budapest, 1889.
- Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100-1900. Esztergom, 1900.
- Lányi Károly: Magyar egyháztörténelem. Átdolgozta Knauz Nándor. II. k. Esztergom, 1869.
- Lepold Antal: Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár katalógusa. Budapest, 1942.
- Lepold Antal: Csernoch János. Bécs, 1963.
- L. Lukács S. J.: Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungarica unitis 1581-86. Romae, 1967.
- Magyarország vármegyéi és városai. Szerkeszti Borovszky Samu. Budapest, é. n.
- Marczali Henrik: Az 1790-91. országgyűlés. Budapest, 1907.
- Maurer, Joseph: Card. Leopold Graf Kollonitsch. Sein Leben und sein Wirken. Zumeist nach archivalischen Quellen geschildert. Innsbruck, 1887.
- Márki Sándor: A modern Magyarország (1848-96). Budapest, 1898.
- Dr. Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. Budapest, 1934.
- Dr. Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707-1945). Budapest, 1970.
- Dr. Meszlényi Antal: A százéves esztergomi bazilika. Esztergom, 1956.
- Németh László: Series parochiarum et parochorum. Esztergom, 1894.
- Oláh Miklós: Hungaria; Naplói (1553-59).
- Pálincás László: Esztergom XVIII. századi művészeti emlékei. Budapest, 1937.
- Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyéék. Budapest, 1940.
- Pray, Georgius: Annales Regum Hungariae. Vindobonae, 1770.
- Pray, Georgius: Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posonii et Cassoviae, 1776.
- Sörös Pongrác: Forgách Ferenc bíboros. Századok, 1901.
- Szalay László: Magyarország története. Lipcse, 1854. II. kiadás Pest, 1865.

- Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938.
- Szentpétery: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923-30.
- Szilágyi Sándor: Magyar Nemzet Története. Budapest, 1896.
- Thassy E.: Adatok a magyar protestáns gályarab lelkészek történetéhez. Budapest, 1912.
- Timon Ákos: A Szent Korona elmélete és a koronázás. Budapest, 1920.
- Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. II. bővített kiadás, Budapest, 1903.
- Dr. Tóth-Szabó Pál: Szathmáry György primás. Budapest, 1905.
- Török János: Magyarország primásai. Pest, 1859.
- Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. Esztergom, 1891.
- Zádor Anna: Az esztergomi főszékesegyház. Budapest, 1970.
- Zelliger Alajos: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893.
- Zolnay László: Az esztergomi múzeumok évkönyve. Budapest, 1960.
- Zolnay László: Az esztergomi vár. 1960.
- Zolnay László: Esztergom. Győr, 1957.
- Zolnay László-Lettrich Edit: Esztergom, é. n.
- Zsilinszky Mihály: A magyarthoni protestáns egyház története. Budapest, 1907.

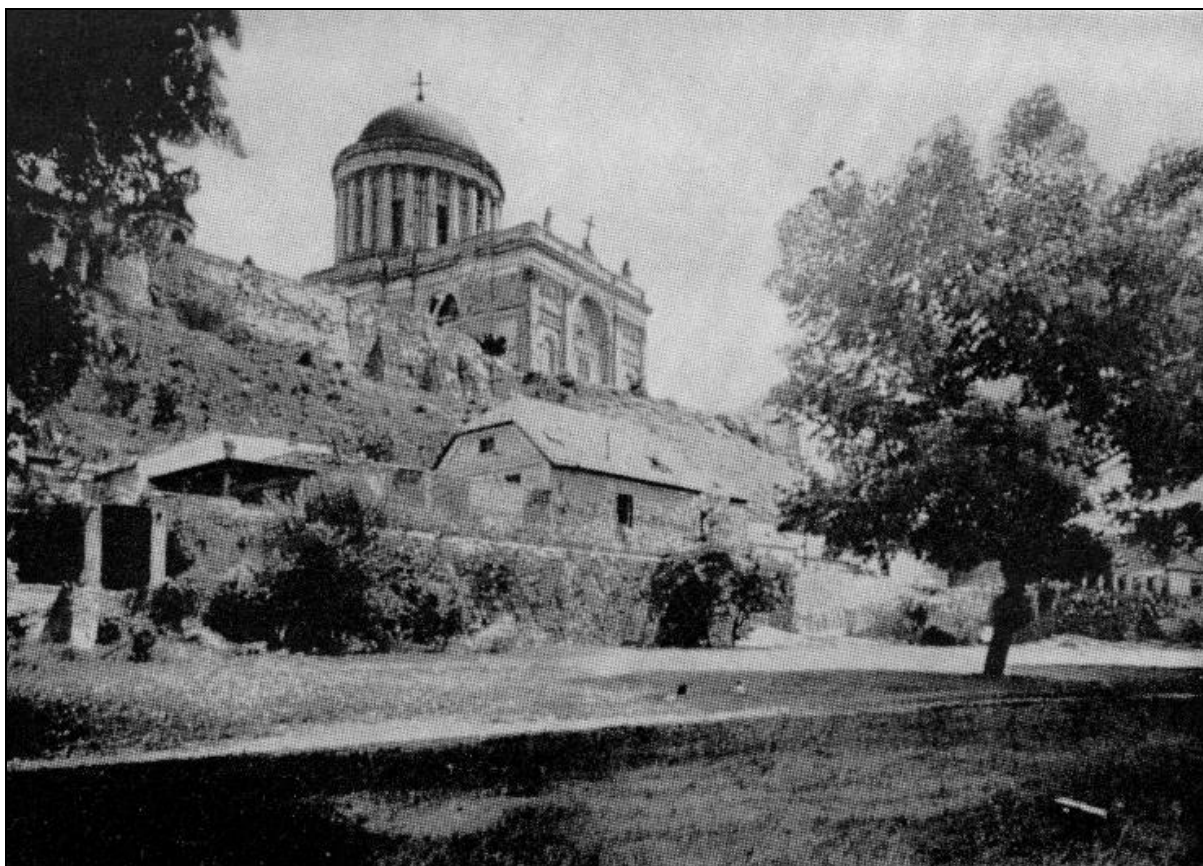
Képek



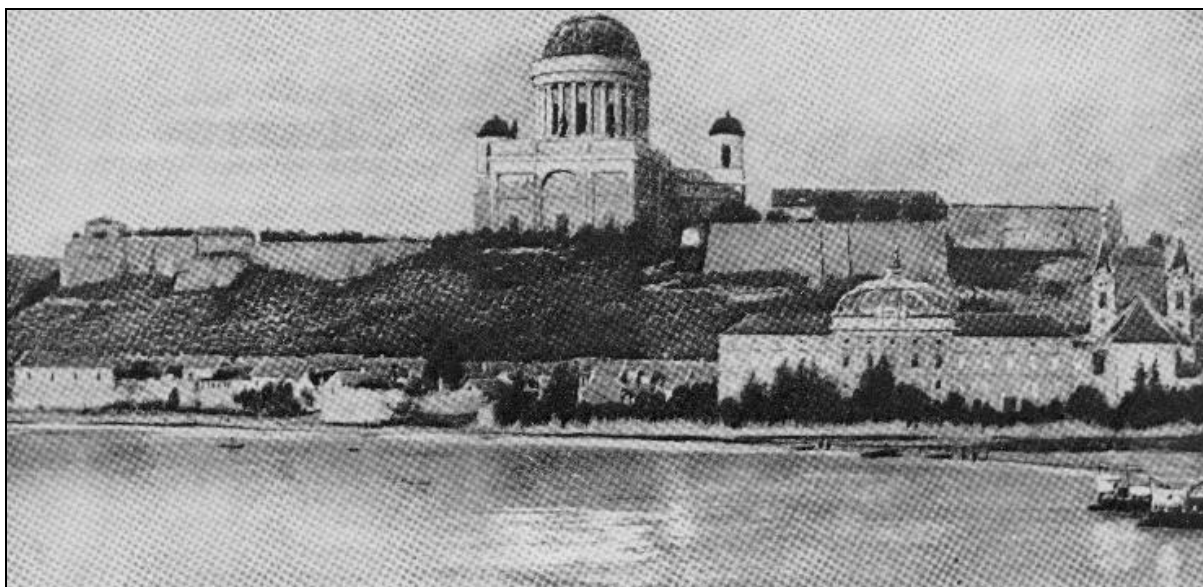
A Várhegy és a Főszékesegyház képe – Alt Rudolf metszete



A Várhegy és a Bazilika mai képe



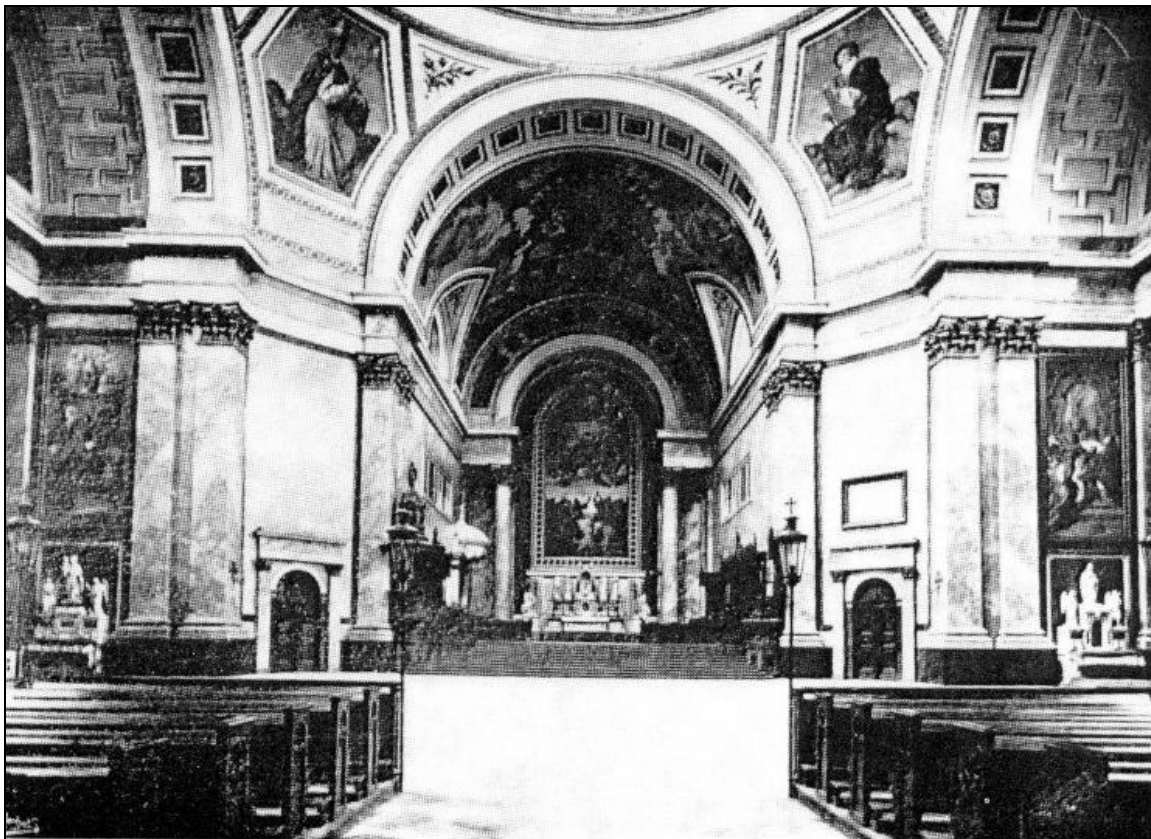
A Várhegy és a Bazilika Nyugat felől



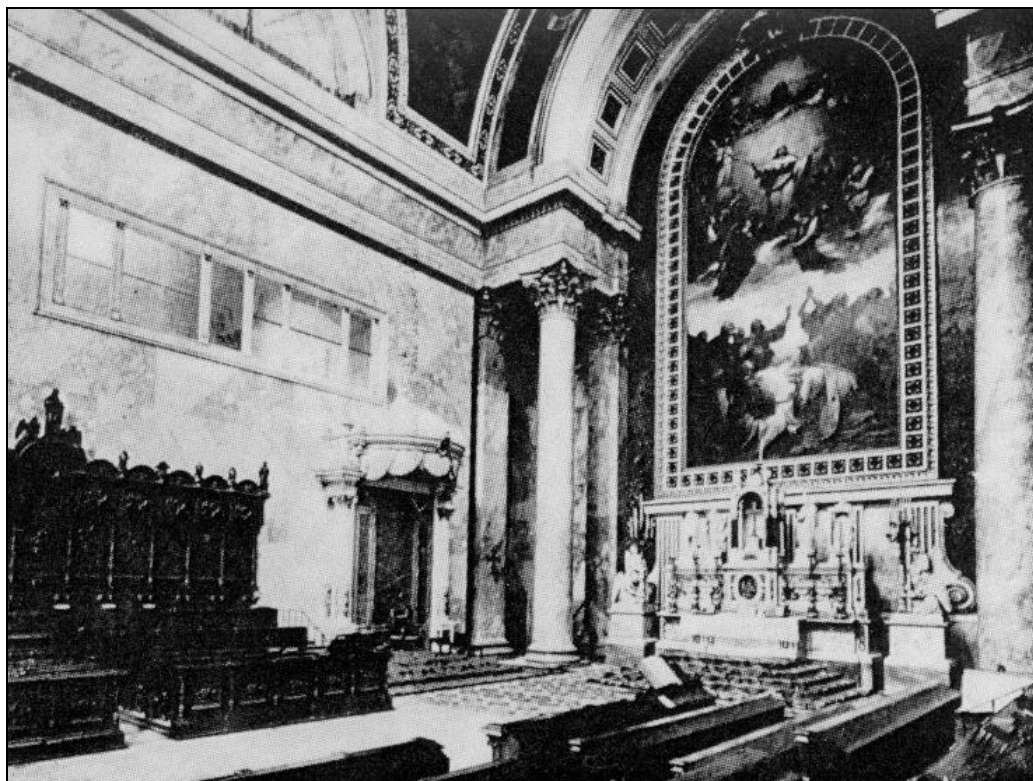
A Várhegy, a Bazilika és a Prímási Palota a Duna felől (Festmény az 1860-as évekből)



A Bazilika főhomlokzata



A Főszékesegyház főhajójának kupolateré



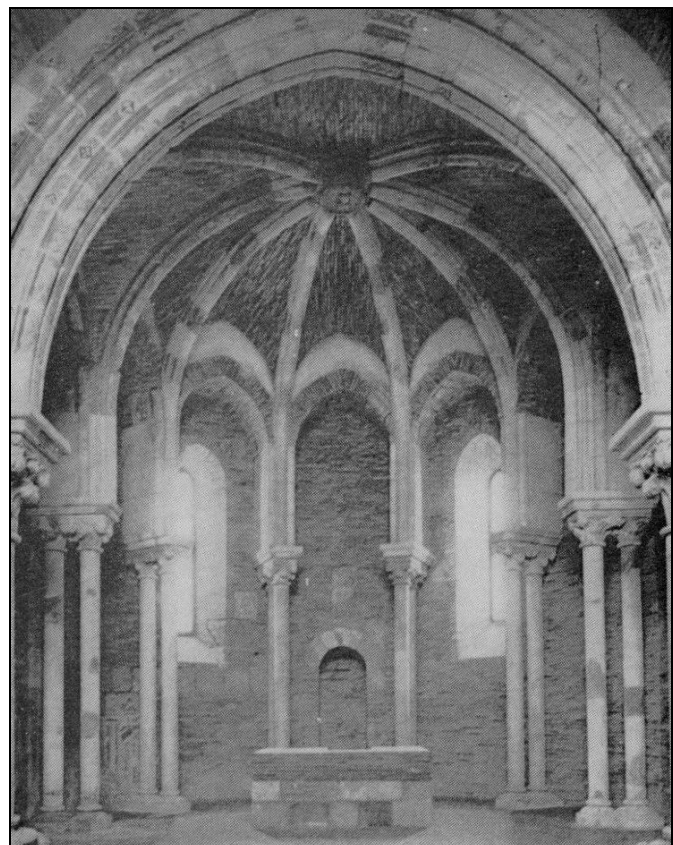
A Bazilika szentélye



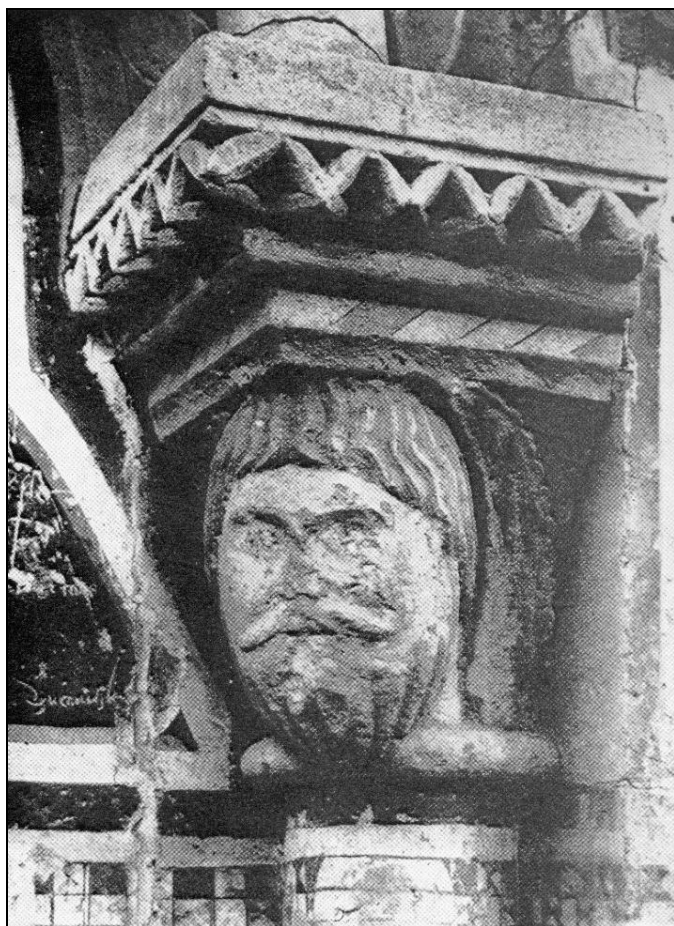
A Bakócz-kápolna



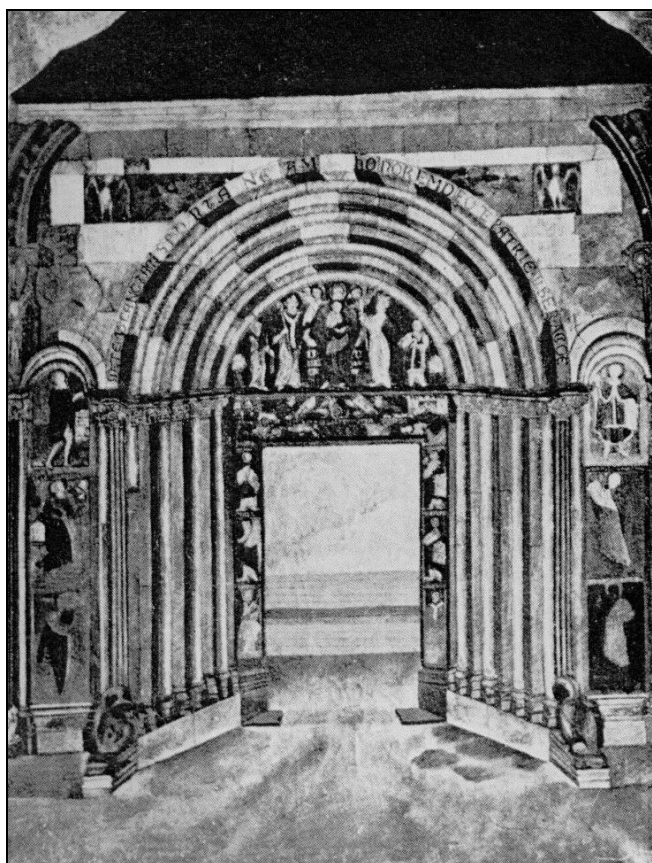
A királyi várkápolna román stílusú kapuja (XII. század végén)



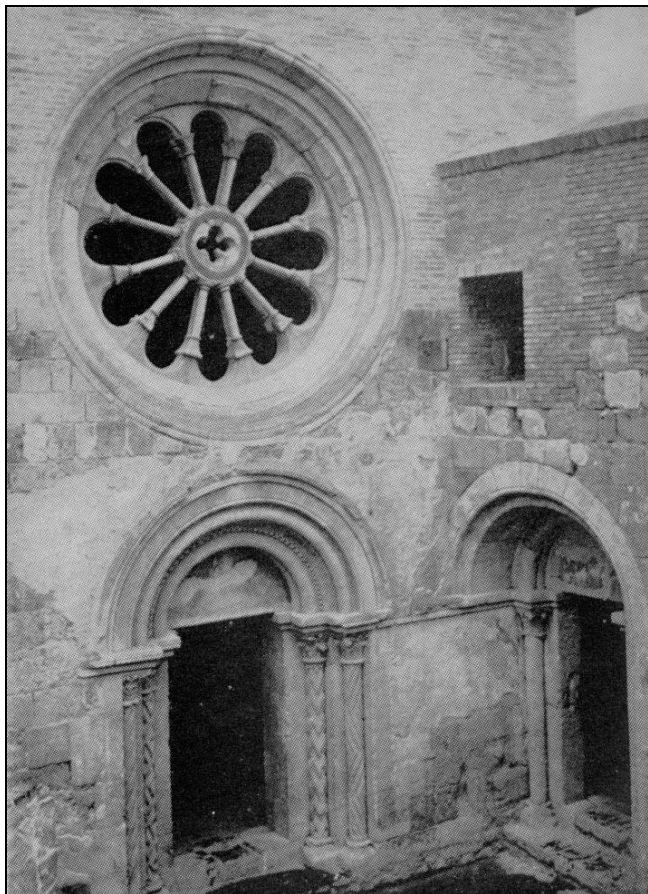
A királyi várkápolna belseje



Magyar kőfaragó önarcképe.
Oszlopfeje a királyi várkapolnában



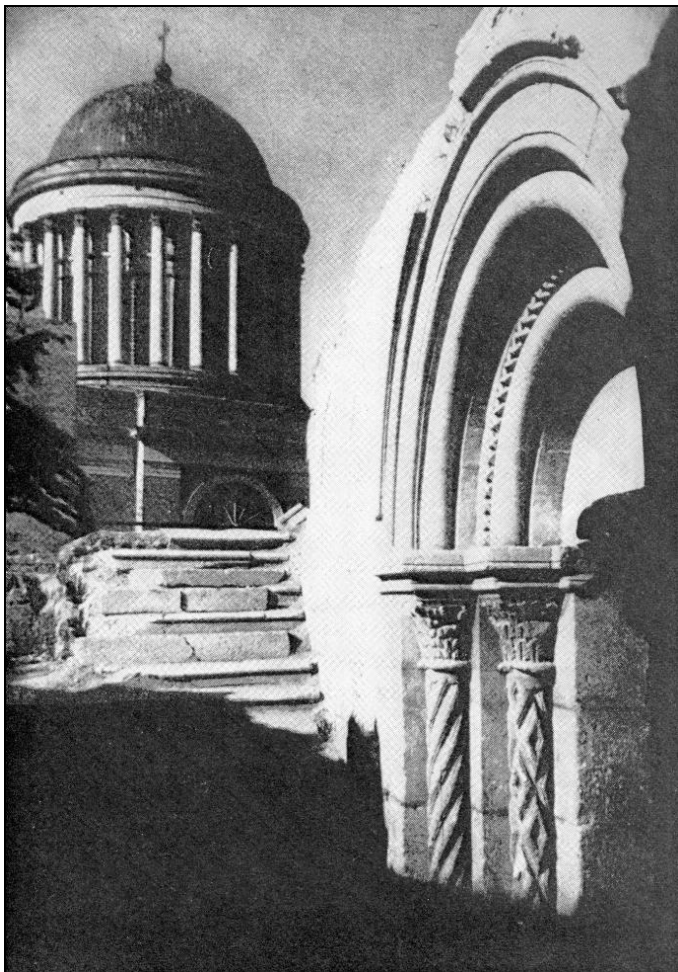
A Jób érsek által újjáépített
székesegyház főkapuja
(XVIII. századi festmény)



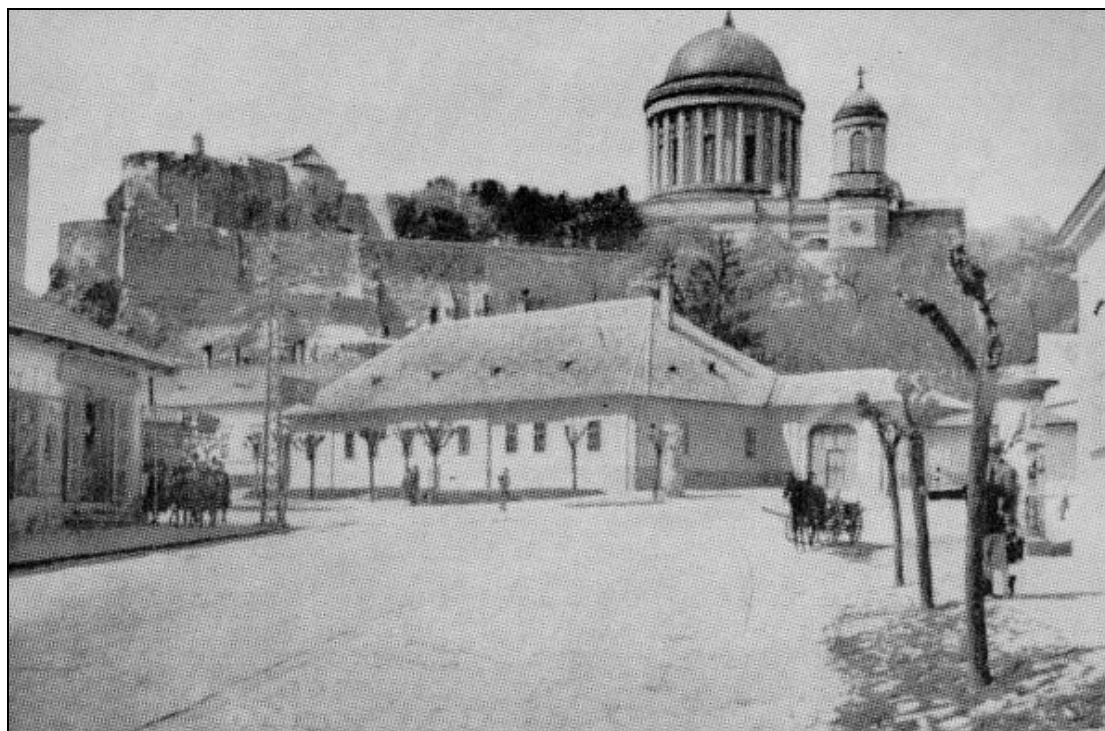
A királyi várkápolna homlokzata
és a palota kapuja



A királyi várkápolna diadalívének
egy részlete



Lejárati kapu a királyi várkapornába



A Várhegy déli oldala



Martinuzzi Fráter György
(1551. VIII. 9. – XII. 17.)



Forgách Ferenc
(1607–1615)



Pázmány Péter bíboros-primás (1616–1637) Kalauzának címlapja a szerző arcképével



Lippay György
(1642–1666)



Széchenyi György
(1685–1695)



Gróf Esterházy Imre
(1725–1745)



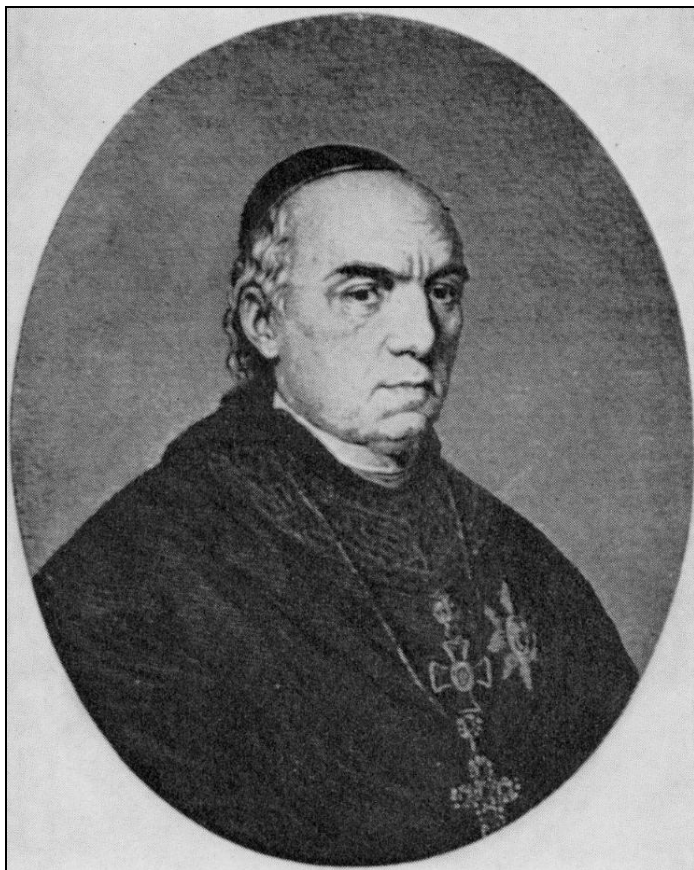
Gróf Batthyány József
(1776–1799)



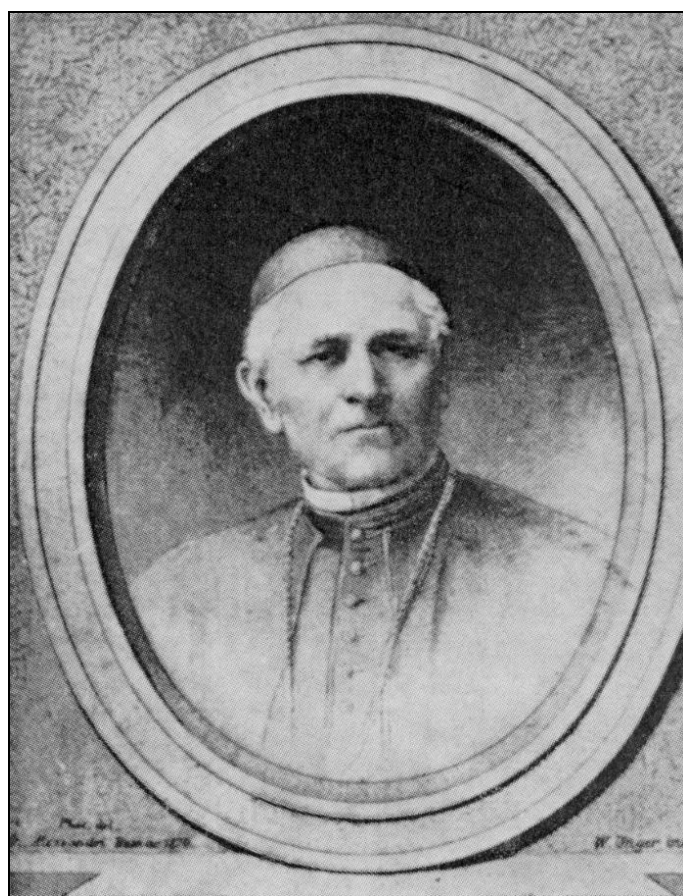
Rudnay Sándor
(1819–1831)



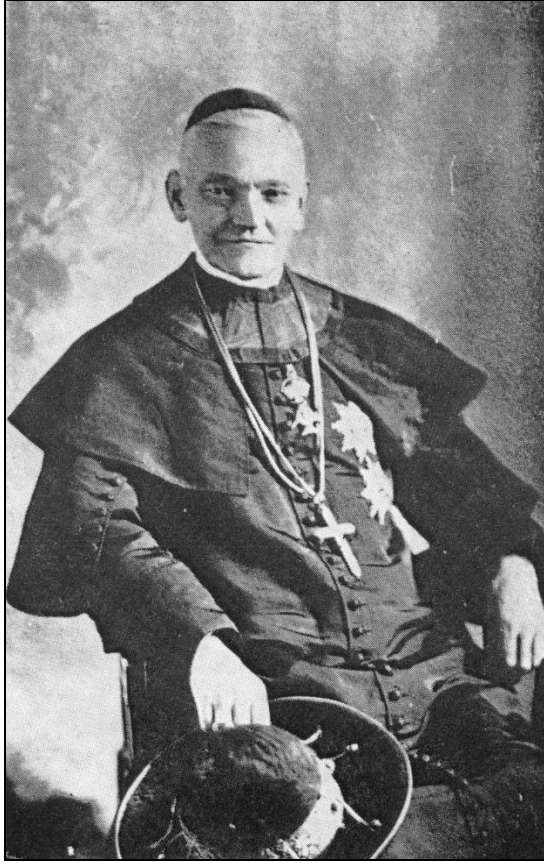
Kopácsy József
(1838–1847)



Scitovszky János
(1849–1866)



Simor János
(1866–1891)



Vaszary Kolos
(1891–1912)



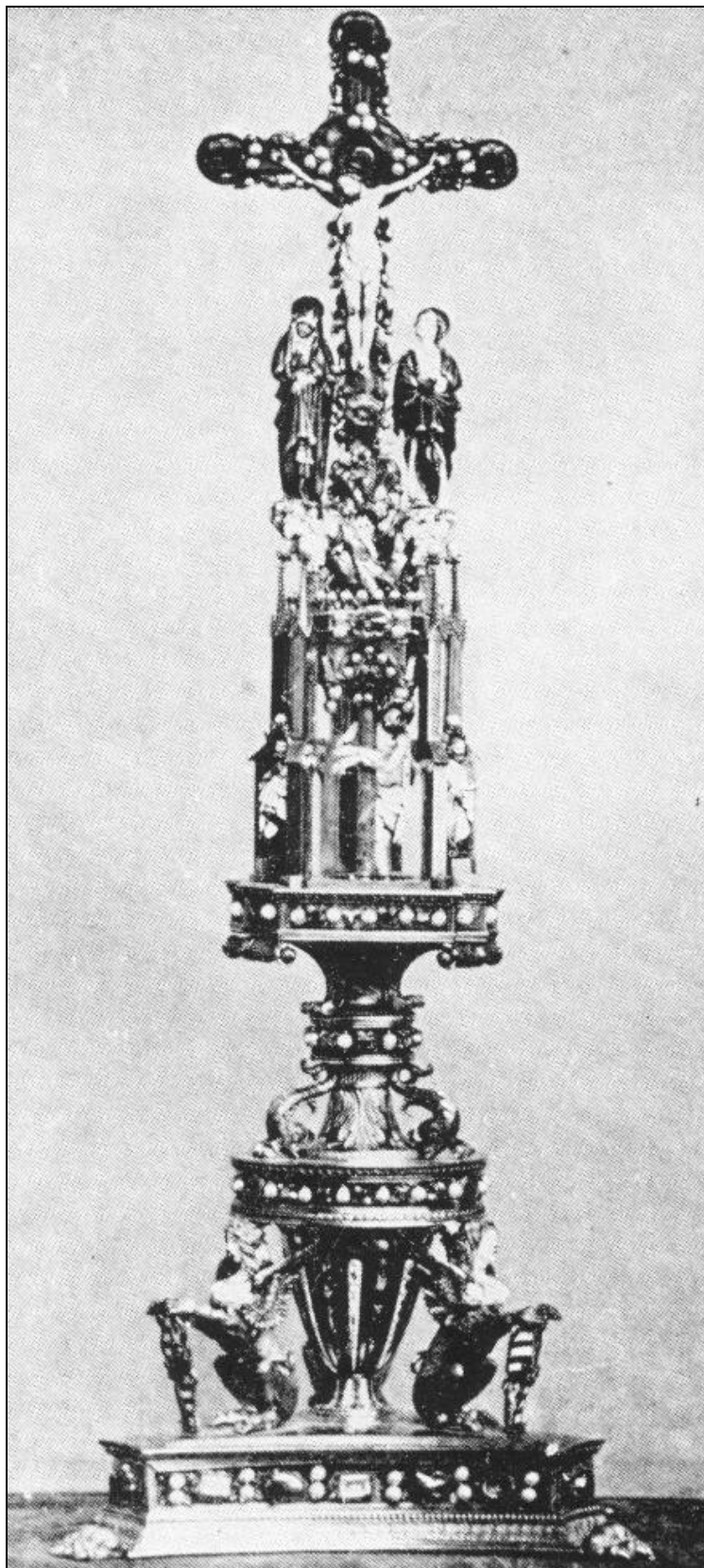
Csernoch János
(1912–1927)



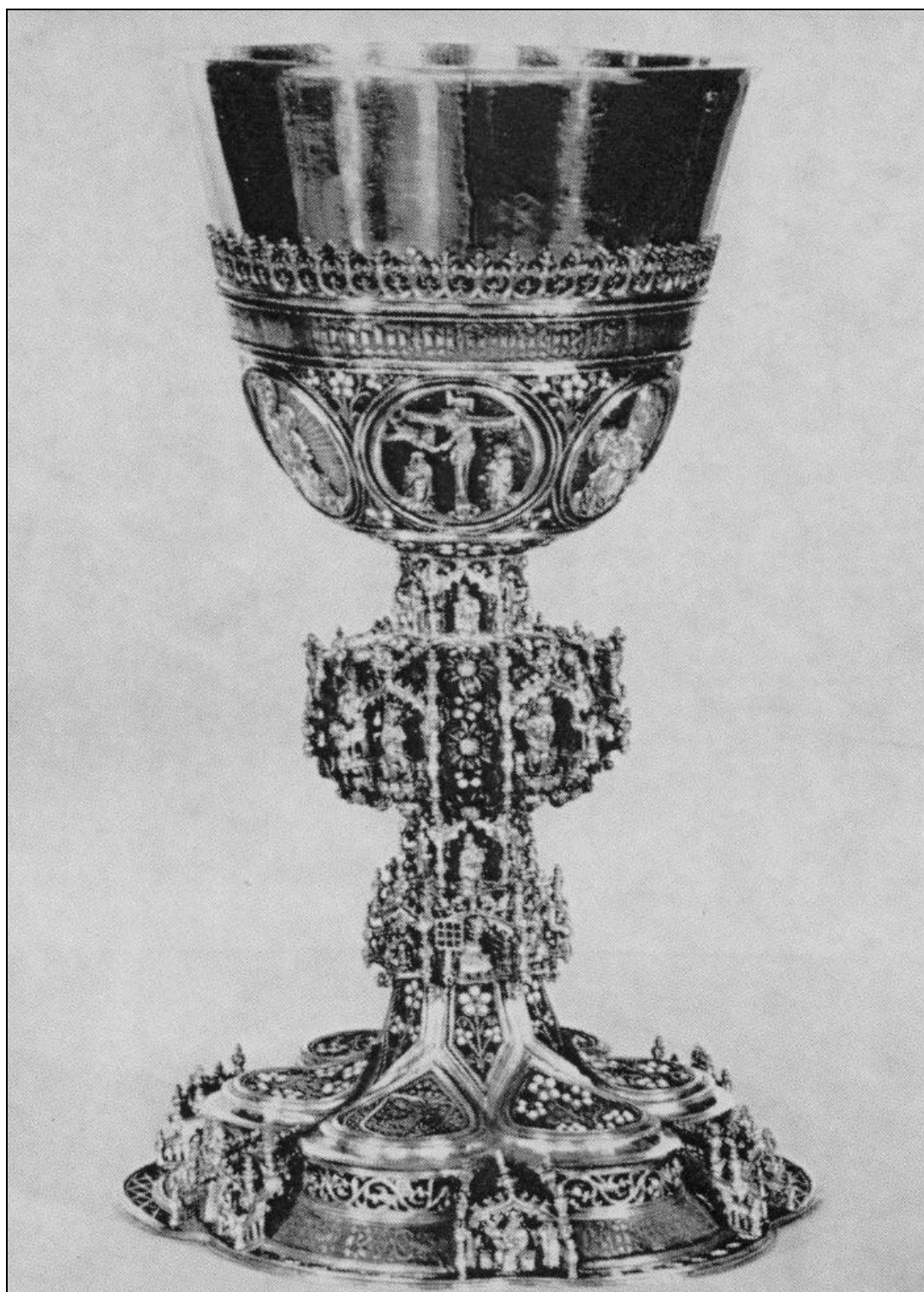
Serédi Jusztinián
(1927–1945)



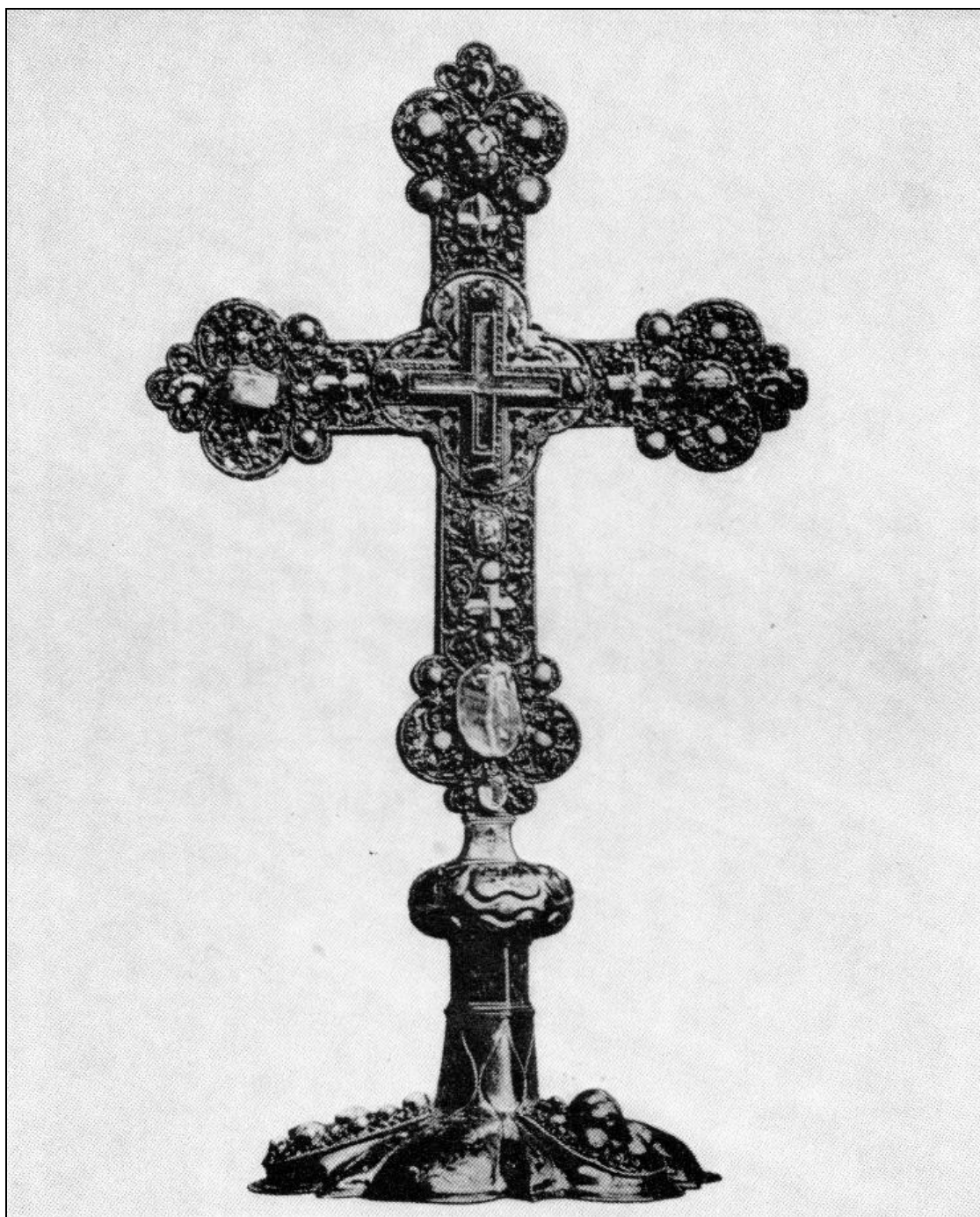
Mindszenty József
(1945–)



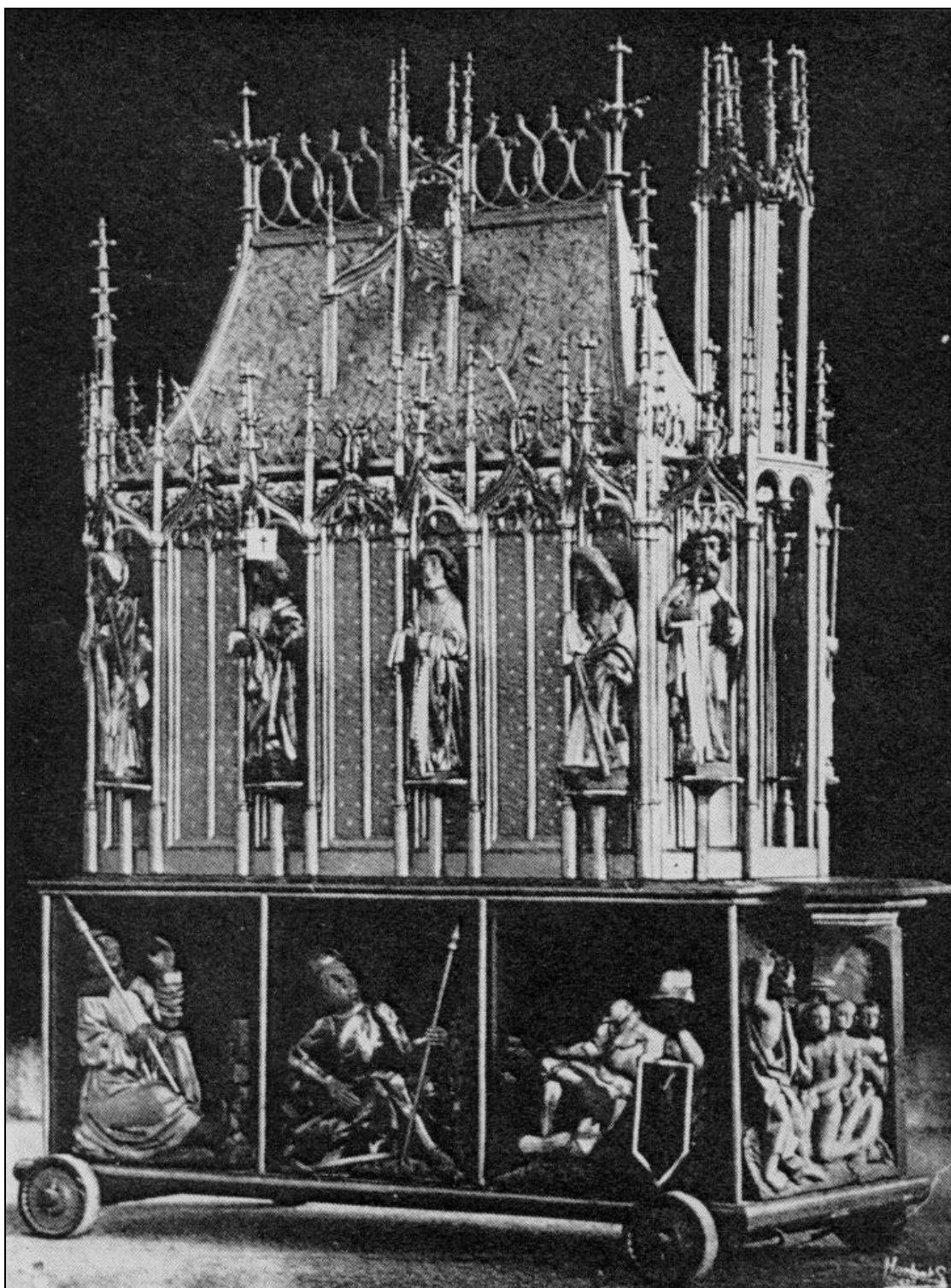
Mátyás király kálváriája



Suky Benedek kelyhe



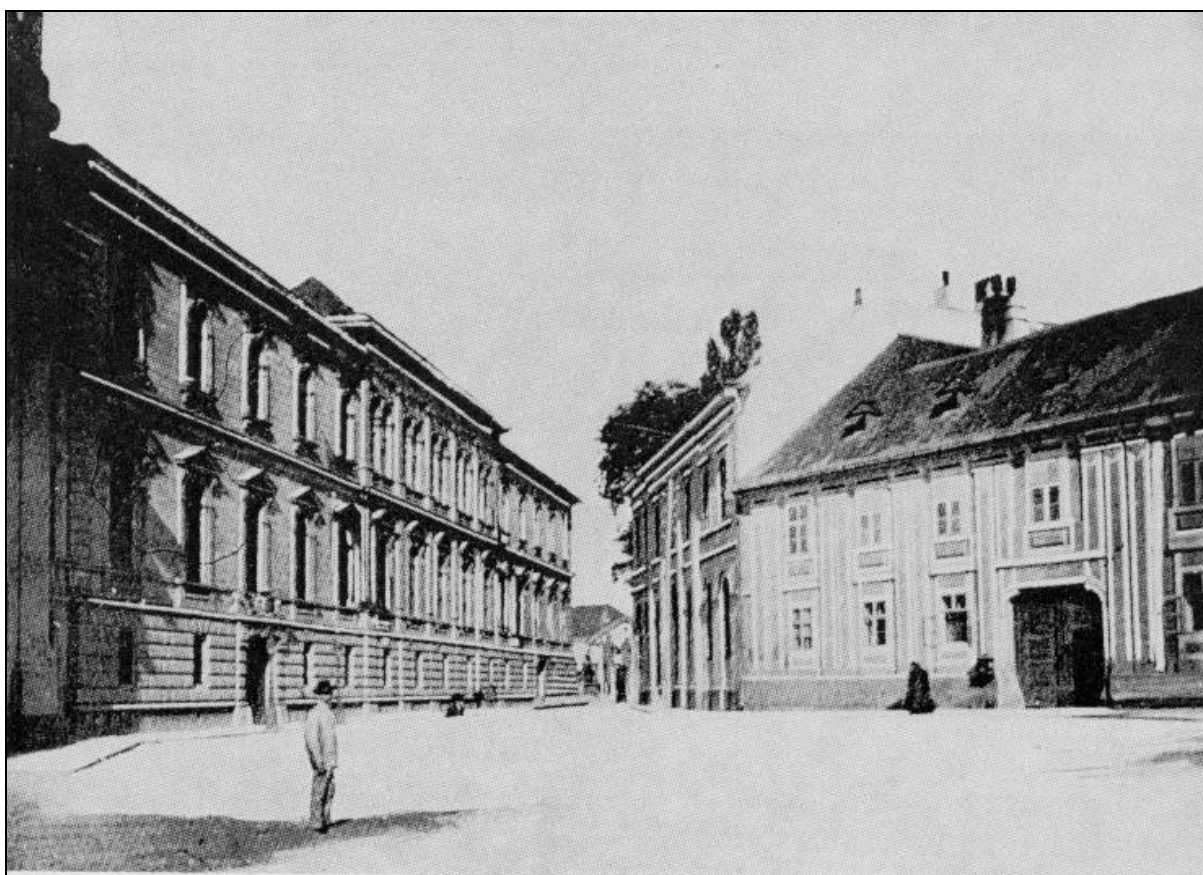
A koronázási eskükereszt



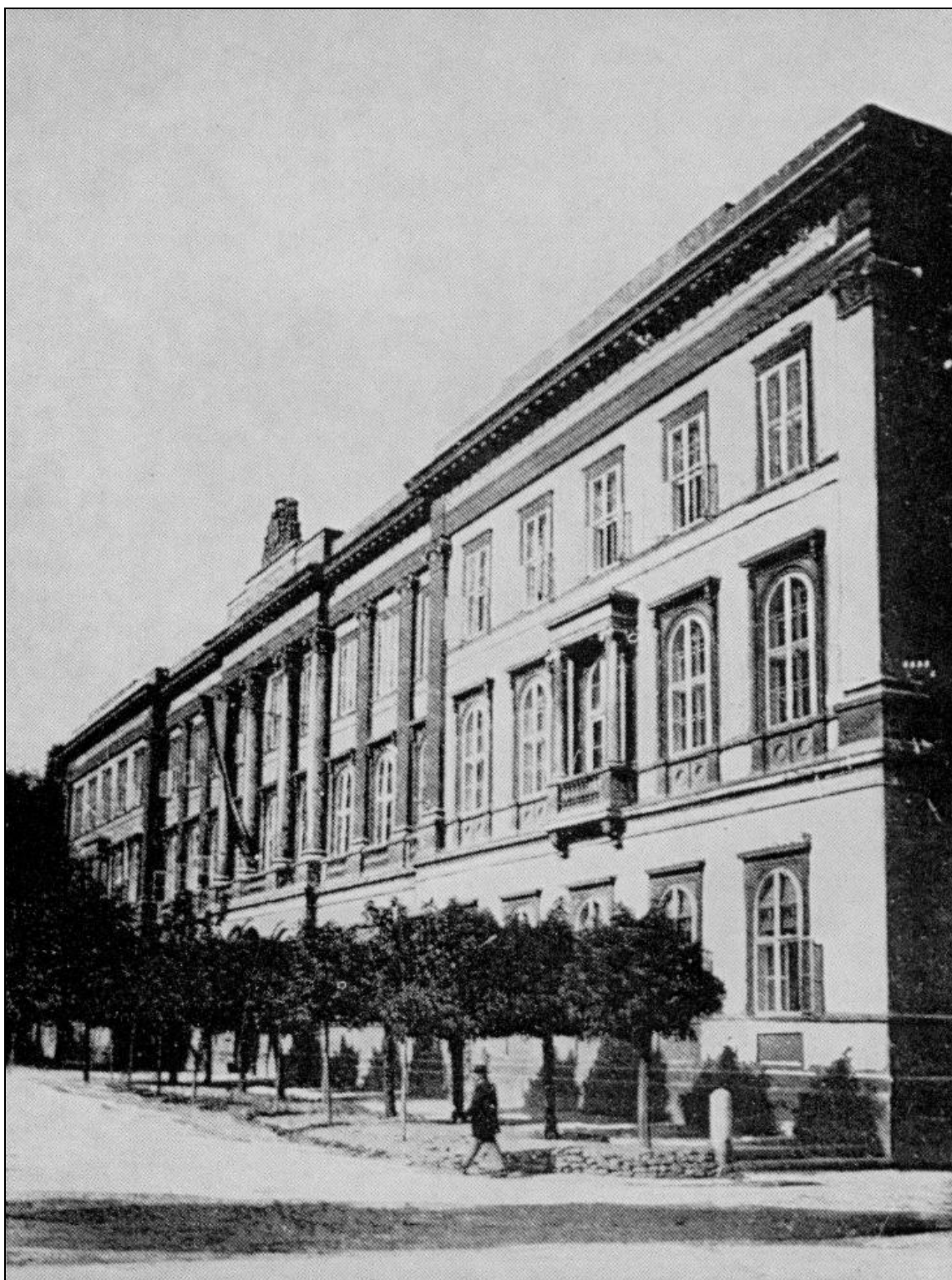
A garamszentbenedeki Úrkoporsó (XV. század)



Kanonoki palota Esztergomban



A régi és az új primási palota



Az esztergomi érseki papnevelő



A Bazilika és a Prímási Palota 1973-ban

Magyarországi Mindszenty Alapítvány

Mindszenty József bíboros 1973-ban létrehozott egy **Alapítványt**. 1994 óta Magyarországon is működik. Célja a magyar keresztény oktatási, kulturális és karitatív tevékenység támogatása. A Vértanúink-Hitvallóink című folyóirat a boldoggá avatási eljárás híreit közli, valamint a csodás imameghallgatásokat.

Évente négyszer jelenik meg. Kiadja a **Magyarországi Mindszenty Alapítvány** (1125 Budapest, Felső Svábhegyi út 12.)

Telefon: 00-36-1-201-0979

Telefax: 00-36-1-356-8200

Felelős szerkesztő: P. Szőke János SDB a szentté avatási eljárások vezetője. Az értesítőt az érdeklődők díjtalanul kapják. Önkéntes adományokat az Alapítvány céljaira elfogadunk az Erste Banknál vezetett 11991102-021-39889 sz. számlán. Erdélyben az egyházmegyei központok, Felvidéken és a nyugati országokban a magyar plébániák közreműködésével lehet adományokat eljuttatni.

Engeszteljünk Egyházunkért Nemzetünkért

„Ha lesz egymillió imádkozó magyar, nem félek a jövőtől” – mondta Mindszenty bíboros. A leghatásosabb engesztelés a magyarság bűneiért: az udatos keresztény élet, a Tízparancsolat megtartása. Fogadjuk meg mindegyiket! Olyan sok gyógyírt ajánlanak bajaink orvoslására –, próbáljuk meg ezt is!

Az engesztelő mozgalmat második éve szorgalmazzuk. Csatlakoztak hozzá határainkon innen és túl. Jelenleg 300 000 engesztelő személy nevét és címét ismerjük.

Önt is várjuk sorainkba! Kérjük, nyerte meg mozgalmunknak barátait és ismerőseit is!

További információ:

Magyarországi Mindszenty Alapítvány
(1125 Budapest, Felső Svábhegyi út 12.)

Telefon: 00-36-1-201-0979

Telefax: 00-36-1-156-8200